ARD review 21/2001

Architectural Researh & Design

"ARD" Biro za arhitektonsko projektovanje, istraživanje i edukaciju, Beograd YU

Arhitekta Rajko Tatić (1900–1979): Urbana vžizija

U ovom broju:

/Rezultati Novogodišnje ankete 2000/2001, str.2 / M.Milovanović: Beogradski arhitekta Rajko M.Tatić, str.7 / M.Čanak: Jedno lično sećanje na arhitektu Rajka Tatića , str.11 / V.Andjelković i M.Urošević: Prostorna jedinica "Moj kutak", str.15 / M.Č.: Prof.Dr. Dobrivoje Tošković i njegova kultna knjiga "Urbani dizajn", str.24 / M.Čanak: Vrednovanje u stambenoj izgradnji i stanovanju (I deo), str. 27/ Frank Lloyd Wright (2 deo), str. 33 / Još uvek problemi sa dezodoransom, str 48 /

REZULTATI NOVOGODIŠNJE ANKETE 2000/2001

Kao i svake godine, i sada smo krajem decembra sproveli našu tradicionalnu anketu o vašem (ne)zadovoljstvu našim kursem. Anketu smo sredili i obradili bez friziranja i nameštaljki, pa su i rezultati, bar tako verujemo, realan odraz vaših ocena onog što se na ovom kursu dešava. Kao što se iz priloženih tabela 1–3 vidi, niste previše oduševljeni, a niste ni razočarani. Posmatrano u proseku, sa odličnim ocenama ocenjujete slobodno crtanje (4.62) i testove (4.53), a sa vrlo dobrim matematiku (4.31) i istoriju arhitekture (4.22), koja je, naročito Grupi B, sudeći po svemu, smrtno dosadna. Bitten je takodje ocenjen odličnom ocenom (4.56), dok su svi ostali elementi radnih uslova ocenjeni vrlo dobrim ocenama i to: lokacija i radni prostor (4.00), tehnika (4.40) i komfor (3.89).

Odnos nastavnika i anketirane osobe, 76% polaznika ocenjuje kao "srdačan i iskren*, a 24% kao "školski korektan", Skoro je istovetna situacija sa ocenom odnosa nastavnika i grupe u celini. To znači da se konstatuje da nastavnici ne prave razlike medju polaznicima, pa jednima (daleko bilo!) posvećuju veću pažnju nego drugima. Slabije se, medjutim, ocenjuje medjusobni odnos polaznika u grupi, koji je "srdačan i iskren" u 70% slučajeva, "školski korektan" u 26%, "nezainteresovan" u 3% i čak "nametljiv i izvештačen" u 1% slučajeva.

86% polaznika tvrdi da je i dalje zainteresovano za studije arhitekture, dok 14% ne može da se izjasni. S druge strane, 91% izjavljuje da će se upisati u II trimestar našeg kursa, dok 9% ne može još da se izjasni.

A sada, da pogledamo pojedinačne primedbe, koje bi trebalo da malo bolje osvetle razloge vaših numeričkih ocena:

Pre svega, za žalošću konstatujemo da 40% ispitanika nije dalo nikakve konkretne primedbe ili predloge, što nam znatno otežava posao. Kako da uklonimo nedostatke, ako ne znamo šta polaznicima konkretno smeta? A ova anketa nije sprovedena radi neke prcparade, već radi sasvim konkretnih mera.

Sve u svemu, kao što se iz Tabele 5 vidi, dobijene primedbe smo razvrstali u tri osnovne kategorije i to:
A/ Probleme nastave,
B/ Probleme organizacije, i
C/ Probleme "bezobrazluka ".

Još prilikom upisa smo vas opomenuli (nemojte reći da nismo), da će istorijski predmeti biti obimni i dosadni. Mogli smo da biramo: ili manje informacija uz puno lepih i bezobraznih pričica, koje bi vas održale u budnom stanju, ali i uz rizik da se na ispitu pojavi nešto što nismo obuhvatili, ili da obuhvatimo cca 90% mogućih ispitnih pitanja, ali da sve bude monotono i dosadno. Svesno smo se odlučili za drugo rešenje i platili skupu cenu: Istorija arhitekture je proglašena preobimnom i dosadnom. Pa ipak, ne žalimo, teško je bilo, ali smo ubedjeni da će većina ispitnih pitanja (ukoliko ne bude bilo posebnih perverzija) biti ovim predmetom pokrivena. U drugom tromesečju ćemo povećati broj filmova, a nešto redukovati projekcije. Time smo odgovorili na vaše primedbe 2,3,4, i 5.

I ja znam da rad do 21 h. zamara sve vas, a i mene, bogme! S obzirom da smo sa kursem počeli kasnije zbog vaših "ludih i nezaboravnih" ekskurzija, koje nismo mi izmislili, nije bilo drugog načina da savladamo program i realizujemo potreban fond sati, sem da uveče radimo nešto duže. Verujem da će u II tromesečju situacija biti nešto povoljnija pa ćemo popodnevne časove moći da završimo uglavnom do 20.30 h., ali ne ranije. To je odgovor na primedbu 1.

Na žalost, fotokopije zadataka iz matematike nećete moći da dobijete, jer bi oni u roku od 24 časa protrčali ceo Beograd. Ovi zadaci su tražena roba i svi bi hteli da ih imaju, ali niko ne želi da ih sastavlja. Samo vi njih i dalje lepo prepisujte, dobro čuvajte i nikome ne poklanjajte.Zašto biste radili u korist sopstvene štete?! (Primedba 6)

Primedba 7 je opravdana, dobijaćete redovno rešenja i starih i novih testova. Tu nema nikakvih problema.

Tabela 1

Prosečne ocene predmeta i tečaja po grupama i u globalu

Br.	Predmet za ocenjivanje	Grupa A	Grupa B	Grupa C	Grupa D	Grupa E	Ukupna ocena
1	Slobodno crtanje	4.83	4.50	4.58	4.67	4.50	4.62
2	Istorija arhitekture	4.17	3.70	4.42	4.11	4.58	4.22
3	Matematika	4,32	4.22	4.28	4.33	4.50	4.31
4	Testovi	4.50	4.75	4.73	4.37	4.33	4.53
	Ocena tečaja u celini	4.28	4.20	4.09	4.33	4.58	4.30

Tabela 2

Prosečne ocene uslova rada na tečaju po grupama i u globalu

Br.	Elementi radnih uslova	Grupa A	Grupa B	Grupa C	Grupa D	Grupa E	Ukupna ocena
6	Lokacija	4.00	3.90	4.25	3.44	4.25	4.00
7	Radni prostor	4.50	3.80	4.08	3.55	3.92	4.00
8	Tehnika	4.42	4.20	4.50	4.11	4.67	4.40
9	Komfor	4.41	3.90	3.92	3.67	3.50	3.89
10	Bilten ARD	4.25	4.00	4.67	4.89	5.00	4.56
	Ocena uslova rada u celini	4.32	3.96	4.28	3.93	4.27	4.17

Tabela 3

Prosečne ocene medjuljudskih odnosa i spremnost za nastavak priprema

Br.	Pitanje	Alternative odgovora	Grupa A	Grupa B	Grupa C	Grupa D	Grupa E	Ukupna ocena
11	Odnos nastavnika i tebe lično	Srdačan i iskren	83%	70%	92%	56%	80%	76%
		Školski korektan	17%	30&	8%	44%	20%	24%
		Nezainteresovan	–	–	–	–	–	–
		Odbojan i neprijatan	–	–	–	–	–	–
		Nametljiv i izveštačen	–	–	–	–	–	–
12	Odnos nastavnika i grupe u celini	Srdačan i iskren	91%	70%	83%	44%	88%	75%
		Školski korektan	9%	30%	17%	56%	12%	25%
		Nezainteresovan	–	–	–	–	–	–
		Odbojan i neprijatan	–	–	–	–	–	–
		Nametljiv i izveštačen	–	–	–	–	–	–
13	Odnos tebe i tvojih kolega u grupi i na kursu	Srdačan i iskren	83%	67%	75%	56%	68%	70%
		Školski korektan	9%	33%	25%	33%	30%	26%
		Nezainteresovan	–	–	–	11%	2%	3%
		Odbojan i neprijatan	–	–	–	–	–	–
		Nametljiv i izveštačen	8%	–	–	–	–	1%
14	Da li i dalje želiš na arhitekturu?	Da	83%	80%	100%	78%	87%	86%
		Ne znam	17%	20%	–	22%	13%	14%
		Ne	–	–	–	–	–	–
15	Da li ćeš se upisati u II tromesečje?	Da	100	90%	92%	78%	93%	91%
		Ne znam	–	10%	8%	22%	7%	9%
		Ne	–	–	–	–	–	–

Definicije numeričkih ocena: 4.5–5.0 = Odlično, 3.5–4.5 = Vrlo dobro, 2.5–3.5 = Dobro
1.5–2.5 = Nezadovoljavajuće, 0–1.5 = Veoma loše

Kod opisnih ocena (12,13) prve dve definicije imaju pozitivnu, a tri poslednje negativnu konotaciju.

Tabela 5

Konkretne primedbe polaznika

Br.	Primedba	Grupa A	Grupa B	Grupa C	Grupa D	Grupa E	Izjasnilo se ukupno polaznika
	Problemi nastave						
1	Popodnevni časovi predugo traju	2		1			3
2	Nastava Istorije arhitekture treba da bude atraktivnija	1	2				3
3	Previše informacija na Istoriji arhitekture. Zamorno je.	1	3		1		5
4	Dajte jos više slika na istoriji arhitekture			1			1
5	Više filmova, manje priče					2	2
6	Da se dobiju isfotokopirani zadaci iz matematike	1					1
7	Rešenja testova					2	2
8	Pristupačnost slikama sa časova				1		1
9	Kreativnije kompozicije na slobodnom crtanju			1		1	2
10	Vise priče o tehnikama crtanja,				1	1	2
11	Više direktne saradnje tokom crtanja			1			1
12	Komentarisati crteče djaka					2	2
13	Ponoviti filmove			1			1
14	Neki vidovi grupnog rada					1	1
	Problemi organizacije						
15	Duže i češće pauze	1		2			3
16	Veliki period izmedju dve crtačke nedelje			1			1
17	Da bude manje učenika u grupi		1				1
18	Da bude toplije	1					1
19	Više mesta za jakne			1			1
20	Bolje osvetljenje					1	1
	Problemi bezobrazluka						
21	Nabaviti novi gramofon		1				1
22	Muzika tokom crtanja				1	3	4
23	Plazma keks mesto čajnih kolutica					2	2
24	Kafa po podne					1	1
25	Posan keks sredom i petkom			1			1
26	Da se unese jedan krevetac zbog radi odmora			1			1

Sve primedbe naših polaznika se mogu podeliti na tri kategorije i to: faktore nastave, faktore organizacije i faktore "bezobrazluka". Sve ćemo ih rasmotriti sa najvećom savesnošću, a sa posebnim zadovoljstvom ove poslednje.

Pretpostavljamo da se Primedba 8 odnosi na mogućnost konsultovanja izvora koji su korišćeni za snimanje projekcionih filmova, a koji su vas tako užasno zamorili fizički i duhovno. To je svakako predvidjeno, i kad god imate vremena, vi mi se javite i pregledajte knjige koje, medjutim, ne smeju da izlaze iz kuće. Sedi i gledaj koliko hoćeš!

Program iz Slobodnog crtanja se u velikoj meri menja u novom tromesečju, tako da možete smatrati da su vaše primedbe 9, 10, 11 i 12 potpuno u skladu sa planiranom daljom nastavom.

Svi projekcioni filmovi će biti ponovljeni tokom III tromesečja, a ako želite, naćićemo termine i za jedno ranije ponavljanje (Primedba 13).

Neki grupni rad je dosta teško osmisliti, a pitanje je i koliko bi on bio u funkciji prijemnog ispita, ali ako ste mislili na VEZBE, njih će u sledeća dva tromesečja sigurno biti i to pre svega iz Modelovanja, koje iz godine u godinu donosi sve više poena (Primedba 14).

U kategoriji Faktora organizacije, izdvojili smo ukupno 6 primedbi i to:

Zahtev za dužim i češćim pauzama nije neopravdan, s tim što oni koji ne žele, ne moraju da ih koriste. Predvidećemo jednu prepodnevnu i dve popodnevne pauze, i čini nam se da će to biti sasvim dovoljno. (Primedba 15).

Primedba 16 je potpuno ispravna. Desetodnevni prazan hod izmedju dva crtanja je zaista preveliki, i to će biti ublaženo čim budemo povezali po dve grupe i krenuli na "teren", odnosno u neku salu gde ćemo vežbati crtanje enterijera.

Ja za sada ne znam kurs na kome je cena časa manja od naše, a kalkulacija je dobijena na bazi broja polaznika u grupi. Dakle, sasvim je moguće smanjiti broj učesnika uz proporcionalno povećanje školarine, samo mi se čini da to trenutno nije izvodljivo. Ako budemo radili i iduće godine, možda ćemo ponuditi dve grupe: jednu sa manje i drugu sa više polaznika, sa različitim visinama školarina, a istim programima, Videćemo kako će roditelji i deca reagovati. A kako bi reagovali vi? Na eventualno vaše dopunsko pitanje: "A da li može da se smanji broj polaznika u grupi uz nepromenjenu cenu ?", odgovor je kratak i negativan: "Na žalost, ne može!" (Primedba 17).

Na Primedbu 18, da li može u radnom prostoru da bude toplije, odgovor je pozitivan. Može itekako, ali pod uslovom da vaši drugovi i drugarice pristanu da se radijatori otvore na maksimum, da se ne luftiraju svakih pet minuta i da onih nekoliko "jazavaca" počnu već jednom da koriste dezodorans (vidi str. 48).

Na žalost, sa garderobnim prostorom smo kratki, tako da i pored najbolje volje ne možemo da obezbedimo više prostora za vaše jakne. Okačili smo ono konopče za sušenje vaših čarapa iznad modela i to je za sada sve. Kad se jednog dana obogatimo i kupimo veliku vilu na Dedinju (na rasprodaji budžovanskih rezidencija budzašto), biće prostora koliko želite, a dotle vas molim da se malo strpite. Nije ni ova zima večita, što bi se reklo "Božić dodje, zima prodje..." (Primedba 19).

Zahtev za boljim osvetljenjem je opravdan i sve ćemo učiniti da situaciju poboljšamo, a naročito u popodnevnim časovima (Primedba 20).

A sad da predjemo na tzv. Faktore "bezobrazluka", vezane za "Sindrom Baba Anuške" koja je od zlatne ribice, stalno tražila sve više i više, dok se na kraju nije našla bez ičega. I tu ima ukupno šest sledećih sugestija:

Primedba 21: "Nabaviti novi gramofon" pretpostavlja da ja treba da se pretvorim u diskdžokeja i da menjam ploče (o, užasa, po VAŠEM izboru, daleko bilo!). Ne, ne i ne! Držite se samo što dalje od mojih ploča i mog gramofona, takav je kakav je. Odgovor je negativan i surov: "Odbija se!".

Nekim grupama sam dozvolio slušanje muzike tokom crtanja i u poredjenju sa grupama koje NE slušaju muziku, rezultati su poražavajući. Ako nastave sa muziciranjem, "muzikanti" će odsvirati svoje na ispitu. Dakle, ne

zabranjujem slušanje muzike, ali vas opominjem da vas muzika (naročito, ova VAŠA), vodi pravo na Gradjevinski fakultet, što možda, u dugoročnoj projekciji, i nije tako loše (Primedba 22).

"Može li "Plazma" keks umesto priprostih i sirotinjskih čajnih kolutića?" (Primedba 23). Može, kako da ne, samo će onda da dopadne pola keksa po osobi, ili će školarina da skoči za 8.24%.

Siroto neupućeno dete iz grupe E koje pita za popodnevnu kafu (Primedba 24), pojma nema da grupa C već mesecima redovno kuva kafu, ali tako što donesu svoju kafu, a posle lepo i uredno operu šoljice (šećer je moj). Ne mislite valjda da ću ja da izigravam tetkicu i za vama da perem šolje. Ili možda da svakog dana oko pet sati po podne Teta Nada krene sa poslužavnikom pa počne da galami: "Vruuuuća crna kafa, vruća crna kafa, molim lepo. Sa mlekom 6 dinara, bez mleka 5 dinara, pranje šolja i šećer uračunato u cenu!". Ama da ne bi, što bi rekli zagrepčani!

Jedno religiozno dete pita da li je moguće da se sredom i petkom dobije "POSNI KEKS". (Primedba 25). Molbu smatram opravdanom i samo molim da mi se precizno navede naziv tog posnog keksa koji dete jede sredom i petkom, pa ćemo videti šta se može uraditi i da li dotični keks uopšte može da se nabavi u bakalnici "Kod Laze" u Ruskoj ulici. Ne znam da li da pripitamo u Patrijaršiji, oni će možda znati šta se može koristiti.

Na poslednje pitanje da li se u radne prostorije može uneti jedan krevetac, zbog radi odmora onih najnemoćnijih (Primedba 26), moj odgovor je jedno odlučno "NE"! Znam ja ko to predlaže i zbog čega, ali taj ima da se ubriše! Ovo je časna i poštena domaćinska kuća, a ti se na taj način odmaraj kod SVOJE kuće, pa da vidim šta će ti tvoji reći. Sram te, bre, bilo, derište jedno mućkovito, to više nikad da ti na pamet nije palo!

* * *

A sada još jedno zanimljivo i veoma indikativno poredjenje: U Tabeli 4 prikazujemo uporedne rezultate ocenjivanja iz ove i prošle školske godine.

Tabela 4

Uporedni rezultati ocenjivanja kursa 1999/2000 i 2000/2001 godine

Br.	Pitanje	1999 2000	2000 2001
1	Ocena kursa u celini	4.67	4.30
	Pojedini predmeti		
2	Slobodno crtanje	4.75	4.62
3	Istorija arhitekture	4.42	4.22
4	Matematika	4,38	4.31
5	Testovi	4.24	4.53
	Uslovi rada		
6	Lokacija	3.82	4.00
7	Radni prostor	4.16	4.00
8	Tehnika	4.61	4.40
9	Komfor	4.40	3.89
10	Časopis "ARD review"	4.93	4.56

Kako se vidi, u toku prošle godine kurs je od strane polaznika bio povoljnije ocenjen, nego ove godine, i naša je dužnost da ocenimo da li je došlo do pada kvaliteta nastave ili do porasta kriterijuma ocenjivanja od strane polaznika. Imajući u vidu, da nastavni program (sa izvesnim unapredjenjima u predmetu "Matematika") nije promenjen u odnosu na prošlu godinu, prvi je utisak da je pad ocena kursa u ovoj godini rezultat:
A/ Povećanja kriterijuma kvaliteta nastave od strane polaznika kursa,
B/ Povećanja napornosti nastave produženjem popodnevne nastave do 21 h.,
C/ Traženja opravdanja za smanjenje radne motivacije, kako u školi tako i na kursu,
D/ Potrebe prestrukturisanja kursa u smislu veće atraktivnosti i savladljivosti materije, itd.

Zanimljivo je, na pr., da je časopis "ARD review" koji od strane profesionalaca dobija sve pohvalnije ocene, u ovoj godini ocenjen slabije nego u prošloj. Da li to možda znači da se časopis udaljio od svojih prioritetnih čitalaca i okrenuo nekim drugim kategorijama korisnika?

U svakom slučaju, u toku II tromesečja veoma ćemo brižljivo pratiti sve vaše reakcije i uvesti praksu stalne kutije za predloge i primedbe. Kako vidite, ova anketa je bila strahovito korisna, a istraživanja uz permanentne korekcije u hodu, treba uz vašu pomoć intenzivno nastaviti.

BEOGRADSKI ARHITEKTA RAJKO M. TATIĆ (1900 – 1979)

Tekst: Milan Milovanović

Oživljeno interesovanje za graditeljsko nasleđe upućuje izazov istraživačima novije srpske arhitekture da dublje sagledaju lik neimara ograde beogradskog Novog groblja (1932), Starog sajmišta (1936), zgrade RTS–a, nekad Đačke trpeze Kraljice Marije (1940), kuće Nedića na Slaviji porušene gradnjom Narodne banke (1937), Letnje pozornice u Topčideru... No, nisu samo ove urušene, nestale ili oskrnavljene građevine jedino što je Rajko Tatić olovkom iskusnog poslenika arhitektonske struke projektovao. U klimi nemara prema prošlosti, u kobi stradalih Korunovićevih, Zlokoviće–vih, Brašovanovih i Dobrovićevih dela, dugačak je spisak vrednosti kojima prete unakažavanje, nestanak i zaborav. Hoće li nove generacije pronaći sluh za čuvanje Tatićevih dela – Dečjeg prihvatilišta u Zvečanskoj ulici (1932–37), kraljevske vile "Topliš" u Miločeru, brojnih vila na Dedinju i Senjaku, Cihler–Gašparevićeve kuće u ul. Vladete Kovačevića (1936, danas Art kanal) ili klasicističke zgrade u Svetozara Markovića 6 (1934)?

Rajko Tatić je rođen 1900. u Nišu. Otac Milutin, profesor, bečki đak, vodio je crkveni hor i učestvovao sa grupom umetnika, slikajući detalje ikonostasa u Niškom sabornom hramu. Rajko, isprva nameran da se posveti slavistici, drugovao je sa vršnjacima – kulturnim poslenicima i novinarima. Tako je sa Predragom Milojevićem izveštavao za "Beogradske novine" o skupštinskom radu. Zaokret ka umetnosti plod je uticaja starijeg brata, arhitekta Žarka i njegove pasije prema srpskim manastirima.

Već se na Tatićevim studentskim radovima primećuju siguran potez i izgrađen stav o proporcijama. Ove vrednosti će, do poslednje skice, pratiti njegovu neimarsku misao. Profesor Svetozar "Toza" Jovanović mu, tokom studija, poverava razradu projekata za Ministarstvo saobraćaja. Po sticanju diplome, Tatić se zapošljava u Tehničkoj direkciji beogradske opštine. Prvi izazovni zadatak mladom arhitektu biće pomenuta ograda Novog groblja, koju će zamisliti u duhu nacionalnog nasleđa. Monumentalna kompozicija pleni minucioznošću ugradnje opeke u libažne slojeve među slogove belovodskog peščara i

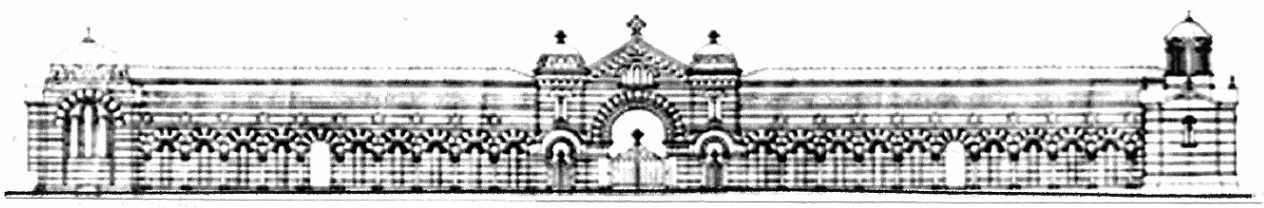

Ograda na Novom groblju u Beogradu (1932)

trodelnom arkadom nad prilazom Francuskom vojničkom groblju sa impresivnim čipkastim vratnicama i ogradom od kovanog gvožđa.

Tokom tridesetih godina Tatić na brojnim konkursima neretko osvaja nagrade. Prva u nizu, biće ona za fasadu Kolarčevog narodnog Univerziteta (1929), koju koncipira u "staro-srpskom stilu", ispred konkurenata poput Papkova i Zlo-

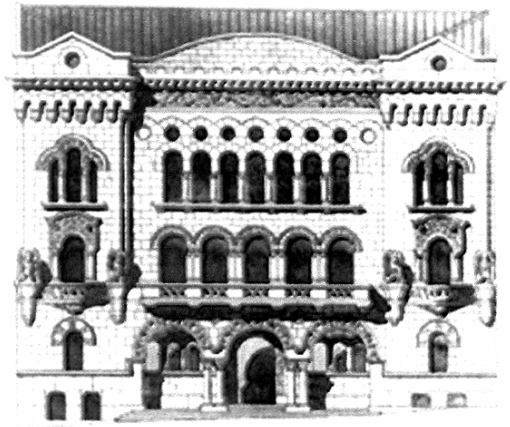

Nagradjen projekat fasade Kolarčevog univerziteta u Beogradu, 1929

kovića. Odanog sličnim vizijama, sreće Jovana Rankovića, autora banjalučkih Banskih dvora, budućeg nerazdvojnog partnera. Dvojica prijatelja osvojiće značajnu nagradu na konkursu za Učiteljsku školu na Cetinju, i kasnije za Upravu monopola u Beogradu (1937).

Da je Tatićevo rešenje za Dečje prihvatilište kod Autokomande (publikovano u "Politici" 1932.) ostvareno, svakako bi ga uvrstilo u najeminentniji krug modernista. No i docnija varijanta u Zvečanskoj ulici (1933-37), neusiljenošću kompozicije, čistotom formi, avangardnim izgledom, širokim lođama, ravnom krovnom terasom, finim detaljima u domenu sekundarne plastike i funkcionalnošću, obezbeđuje Tatiću značajno mesto među promoterima tadašnjeg "novog pristupa projektovanju".

Ali, on je slabo mario za esnafske organizacije poput "Grupe arhitekata modernog pravca". Ostavljao je sebi otvorene puteve za izražavanje i u drugim stilovima, nikada ne modernizujući akademizam ili, obratno, ne umekšavajući purizam avangarde kao braća Krstići,

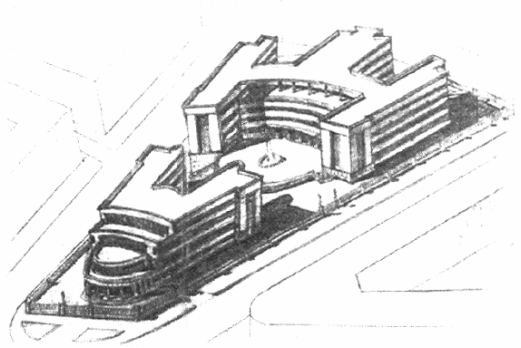

Projekat Dečjeg prihvatilišta kod Auto Komande u Beogradu 1932,

na primer. Uspešna realizacija ovog objekta uvela je opštinskog arhitektu u dvor Karađorđevića. Kraljica Marija, zadivljena zgradom, angažovala ga je za šefa svog projektnog biroa. Tatić je potom projektovao Đačku trpezu u Aberdarevoj ulici, napravio niz studija za rekonstrukciju starog dvorca "Suhobor" na Bledu (1931-41), izradio planove i model za kompleks nove rezidencije koji, osim Dvorske garaže (posle rata umetnička galerija), nije dočekao dan ostvarenja.

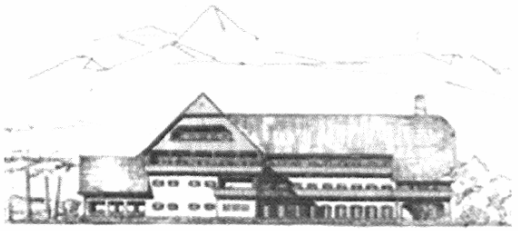

Projekat dvorca Karadjordjevića na Bledu, 1939

Najvrednije delo iz ovog kruga je svakako Kraljičina vila "Topliš" ponad Bečića koja pleni kako spoljašnjošću u duhu regionalnog tradicionalizma tako i do u detalje razrađenim enterijerom.

Među Tatićevim delima koja pripadaju domenu sakralne arhitekture valja svakako pomenuti crkvu u selu Sirakovu (1934) i kapelu Hristića na Novom Groblju u Beogradu. Izrazito markantnim, pak, smatramo urbanistički kompleks starog Beogradskog sajmišta. Projekat je od Tatića naručio sam predsednik opštine Vlada Ilić, nemajući, s pravom, poverenje u prvobitno ponuđeni projekat Društva za sajmove koji je predvidjao

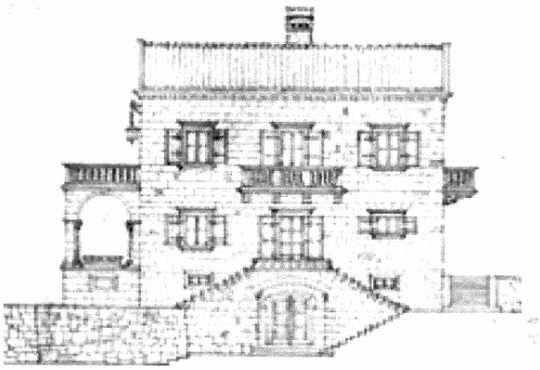

Vila Kraljice Marije "Topliš", Bečići,1938

paviljone kao niz drvenih neuglednih struktura. Anegdota je ostala: autorima je za novo rešenje dat rok od jednog popodneva! Pa ipak, talenat Rajka Tatića, Milivoja Tričkovića i Đorđa Lukića došao je do izražaja: bila je to jedna od prvih modernih ekstenzija Beograda na levu obalu Save sa visinskom dominantom (transparentnom kulom) među poleglim paviljonima znatnih konstruktivnih raspona.

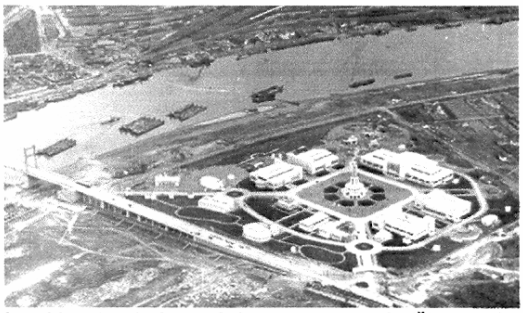

Avionski snimak kompleksa Starog sajmišta na levoj obali Save u Beogradu (sa M.Tričkovićem i Dj. Lukićem). 1937

Na žalost, kako kod nas biva, došlo je do razmimoilaženja oko detalja realizacije između autora i predstavnika investitora. Tako se Sajam u narednim godinama razvijao i mimo projekta iz 1936/37 (za koji su autori odlikovani ordenom Jugoslovenske krune). Simetrija je, zauzimanjem lokacija na severoistočnoj strani, bila okrnjena, a monumentalno kolonadno krilo ka Savskoj obali nije izvedeno. Rat je, potom, skoro sve objekte, pretvorene u logorsko mučilište, zbrisao sa lica zemlje

Kao oficir kraljevske vojske Tatić biva deportovan u logor, gde mu je sapatnik, slikar Veljko Stanojević izradio veran portret. Posle rata, nova vlast ga označava kao sumnjivog, "buržoaskog" arhitektu i traži premeštaj u Skoplje. Tatić ipak, uspeva da ih ubedi da ostane u Beogradu. Radi u Tehničkom odeljenju IONO-a, projektuje rekreativni, romantično intonirani kompleks "Pionirski grad" (1947/48). Istodobno, u duhu najčišćeg akademizma, dogradnjom sprata i portika, rekonstruiše bombardovanjem oštećenu zgradu Zemunske opštine. Svedoci smo znalačkih, na žalost neizvedenih, rešenja Omladinskog doma na Zlataru i domova kulture za planinske krajeve sa karakterističnim kosim krovovima i lepotom superponiranja površina od kamena i drveta.

Iz poratne, nametnute anonimnosti, izvlači ga remekdelo ostvareno u čudesnom prirodnom ambijentu – Letnja pozornica u Topčideru (1949).

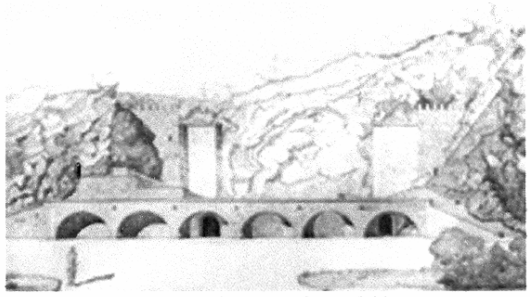

Letnja pozornica u Beogradu, 1949

Naš poslovični nemar je dozvolio da ovaj grandiozni kompleks propada, unakažen ostacima nemoralnih komercijalnih rabota (nasuprot ovom, setimo se pijedestala na koji Finci stavljaju gradjevinu sličnih ambijentalnih kvaliteta – helsinški hram u podzemnoj steni, delo braće Suomalainen (1968).

Usud Tatićevog stvaralaštva je očit; berićetne periode u usponu presecali su kataklizmični događaji; ratovi, politički preokreti, dekreti, bolest...Ipak, on je i poratno ostvario značajan opus od niza višespratnica i javnih zdanja. Primetna je usredsređenost na inženjerijske zahvate i

racionalizaciju gradnje (patent "Montažni svod" 1957),

No neimar sve vreme nije ispuštao iz vida estetski aspekt svojih zamisli. Iznenadna pobeda na Konkursu za rezidenciju Predsednika Republike Liban (1957) ostvarena sa saradnicima u ateljeu "Projekt" (pomenimo između ostalih arhitektu Nadu Velimirović), bila je prvenac u međunarodnoj areni i ocenjena je kao izuzetan uspeh.

Mnoge neimarove urbanističke zamisli ostale su samo idejna rešenja. (Slavija, Knežev spomenik, Terazije, Topčider, Niš, Bačka Palanka, Bled, Bejrut). Skice govore o naklonosti ka širim prostornim zahvatima.

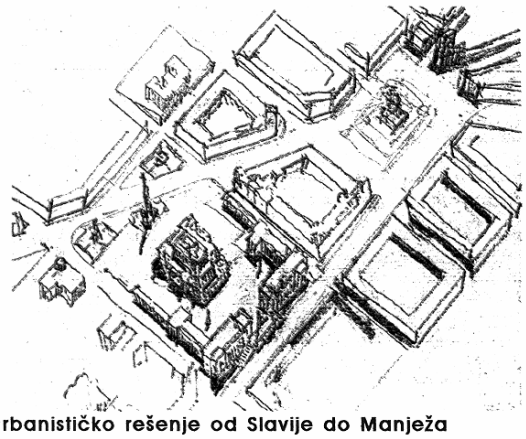

Urbanističko rešenje od Slavije do Manježa

No vrtlozi života su ih skrajnuli, što ne smanjuje njihovu privlačnost danas kao ni želju da ih upoznamo. Kao penzioner, odlazi u Hamburg, postaje saradnik jednog biroa, koncipira rešenje za sanatorijum u Bad Pirmontu, ali, već posle pet meseci, kao žrtva saobraćajnog udesa, vraća se u Beograd. Tokom oporavka, marljivo radi planove za proširenje bolnice "Bežanijska kosa", svog ranijeg dela. Novo vreme učestalih nadgradnji, dogradnji, prerada vrednih zdanja nanose mu udarac za udarcem. Nepoštovanje autorskog prava, grub odnos prema ostarelim ljudima, ideološka isključivost, kao da su ukleti atributi naše, u lošem smislu reči, balkanske sredine. Tako Tatić doživljava prerade svojih značajnih dela. Dinamična, kompleksna, silueta škole "Josif Pančić" na Banovom brdu sa upečatljivim krovom, preradjena je bez ikakvog kontinuiteta sa estetskim kvalitetima originala. Na Novom groblju, umesto sakralne kolonade, izgrađena je kancelarijska zgrada profanih atributa. Kompozicija je ostala bez monumentalne dimenzije portala, koju je Rajko Tatić zamišljao. Razočaran, ostareli neimar podnosi službama za zaštitu predstavke, ne dobija odgovor i posle mesec dana umire! Verovatno se u tim danima, sa gorčinom i ponosom prisećao mladosti kada je uspeo da argumentima i žarom poklonika zaštite baštine kao član opštinske komisije sačuva zgradu Dositejevog liceja, predviđenu za rušenje...

Privržen nacionalnom izrazu, arhitekta Rajko Tatić se trudio da na većini svojih dela otisne pečat kulture okruženja; detalje poput masivnog kamenog sokla, zidove grubo nabacanog maltera ili slikovite krovove prekrivene ćeramidom. Ovakva su obeležja na zdanjima koje je projektovao kako za opštu tako i za privatnu upotrebu. Đačka trpeza u Aberdarevoj (nezavršena zbog rata, bez niza zasvedenih visokih prozora) svedoči o njegovom geslu: objekat u blizini sakralnog mora se ovome prikloniti, bez obzira koliko duh vremena i apetit nekih investitira bili moćni i različiti.

Neimar nas je napustio pre 21 godinu. Mi se prisećamo stogodišnjice njegovog rođenja sa željom da njegova zaostavština pronađe put do izložbe koja bi prikazala koherentne, sigurne zamisli jednog od prvih avangardista u Beogradu, ali i stvaraoca kome nisu bile nepoznate tajne stilova, kratko rečeno–svestrane ličnosti na kakve danas, više, retko možemo naići.

Autor ovog eseja, Milan Milovanović je u svoje vreme bio jedan od polaznika šeste "zvezdane" generacije našeg kursa u kojoj su svi uspešno prošli na prijemnom ispitu. Ukupni prosek ocena iz crtanja ovih, tada malih "monstruma" je bio 9,60!. Bavi se arhitektonskom esejistikom, a zajedno sa svojim kolegom Dankom Popovićem, takodje našim bivšim učenikom, radi i na projektovanju. U narednim brojevima ovog časopisa, prikazaćemo neke od njihovih radova.

JEDNO LIČNO SEĆANJE NA ARHITEKTU RAJKA TATIĆA

Povodom stogodišnjice rodjenja

Dr. Mihailo Čanak. Arhitekta

Pošto sam imao zadovoljstvo da lično poznajem Arh. Rajka Tatića, koristim ovu priliku da uz esej mog bivšeg učenika Milana Milovanovića, pridodam i neka moja sećanja na tog velikog stručnjaka i divnog čoveka. Pre svega, evo jedne njegove, meni drage slike iz sedamdesetih godina.

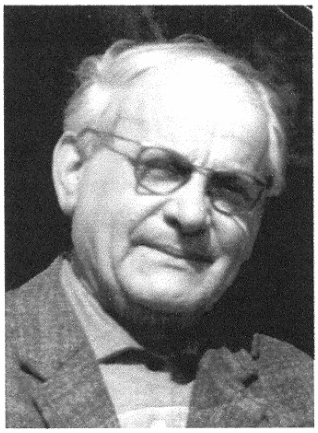

Čika Rajko Tatić (jer tako smo ga zvali) bio je otac mog drugara još iz osnovne škole Darka Tatića (kasnijeg čuvenog režisera radio-drama), a prvi put sam ga upoznao kao gimnazijalac na njihovoj slavi Sv. Stefanu (radujem se što mogu reći da sam i ove godine bio kod Tatića na slavi i lepo mi je bilo baš kao i pre više od 50 godina). U to doba, roditelji nisu kao sada bežali od kuće kada su paterice i kada je dan za mlade, već su bili sa nama i to je, nećete verovati, bilo veoma prijatno. Čika Rajko i Darkova mama G-dja Radmila su bili pravi domaćini, družili se sa nama i tretirali nas ne kao klince, već kao odrasle osobe, zrele za druženje, a kad te neko tako tretira ti se tako i ponašaš. Dabome, još uvek nesigurni u konačni izbor profesije, iskoristili smo priliku da Čika Rajka udavimo pitanjima o arhitekturi i njegovim iskustvima i doživljajima u profesiji. Da ne bih previše razvlačio i dramatizovao, evo dakle rezimea njegovih profesionalnih stavova, koje nam je izneo tada i tokom više kasnijih susreta.

A/ Arhitekta je, reče mudri Čika Rajko, veoma specifična osoba po tome što u suštini ne pripada nijednom društvenom sloju, odnosno zato što se vertikalno probija kroz sve socijalne šihte i MORA svuda da se oseća kao kod svoje kuće i ponaša prirodno. On ne sme da se prema nadredjenima ponaša ponizno i ulagivački, a prema podredjenima osiono, jer je to znak slabosti i profesionalne nezrelosti. Mirno, staloženo, uljudno i argumentovano, Čika Rajko je komunicirao kako sa Kraljicom Marijom, tako i sa armiračem Ljubišom i svi su ga podjednako voleli i poštovali. Celog veka sam se trudio da u ovom pogledu idem Čika Rajkovim stopama, i ako sam u tome bar delimično uspevao, to je pre svega njegova zasluga. A evo ovde i jedne lepe slike Čika Rajka sa Kraljicom Marijom (armirač Ljubiša je trenutno otsutan).

Arh. Rajko Tatić prikazuje Nj.V.Kraljici Mariji projekat, koji će od opštinskog arhitekte napravili Šefa Kraljičinog projektnog biroa. Arh. Tatić je sa Kraljičine leve strane u fraku (1938).

B/ Milan Milovanović je već skrenuo pažnju na Tatićevu svestranost, odnosno sposobnost da se vešto poigrava kako Modernom, tako i raznim tokovima istorijske arhitekture, prvenstveno tada omiljenom romantičarskom neovizantijskom arhitekturom. Kao studenti, bili smo zaraženi otrovnom lepotom Internacionalnog stila i u više

navrata mu donosili radove na ocenu, a on nam je savetovao da ostanemo misaono OTVORENI i da se čuvamo isključivosti! Milovanović je u pravu kada kaže da je Tatić na jednom projektu retko kombinovao Modernu i razne stilove, ali nam je naglašavao da je čovek duhovno bogatiji ako može da uživa u raznim profesionalnim stavovima i kreativnim tokovima. Dugo mi je trebalo dok sam se na to privikao, a sada su pouke o OTVORENOSTI mišljenja, jedna od osnovnih paradigmi našeg arhitektonskog kursa, pa kroz njih kao da još uvek govori mudri Čika Rajko. Pokazalo se da su nakon pola veka mnogi njegovi stavovi još uvek ispravni i aktuelni.

Danas preovladjuju stavovi da arhitekta od formata ne sme da, kao što pčela leti od cveta do cveta, skače od stila do stila. Dozvoljava mu se da tokom života ima jedan kontinualni tok razvoja, ali ne i da bude neočekivan i nepredvidljiv, jer to zbunjuje istoričare i kritičare. Kaže se da tzv. "prevrtljivci" ne znaju šta hoće a ja, iz ličnog iskustva, mislim da je to u velikoj meri dogmatski stav. Postoje tri razloga ovakvog ponašanja arhitekata i to: kada investitor pred njih postavlja posebne zahteve, kada arhitekta varira rešenje iz ličnog zadovoljstva, ili kada se kombinuju oba slučaja. Iz ove poslednje situacije (jer Čika Rajko je VOLEO da varira, to je za njega bilo delom ozbiljno istraživanje, a delom intelektualna igra) rodila se beogradska ekstremno romantičarska varijanta Neuswanstein-a, kuća Cihler-Gašparović u ul. Vladete Kovačevića (1936). U glavnoj varijanti arhitekta Tatić je ponudio viziju srednjevekovnog zamka (koja je i realizovana), a u pratećoj verziji uobičajenu neovernakularnu kuću, veoma često primenjivanu na Topčiderskom brdu izmedju dva rata.

Kao danas pamtim izgradnju te kuće, jer sam tom ulicom kao osnovac svakog dana išao u školu i sećam se moje očaranosti bajkovitom belom arhitekturom, koja je asocirala na Grimove bajke i zamkove iz srpskih narodnih priča.

Posle rata, privučena tvrdjavskim imidžom u kuću se uselila UDBA (Uprava Državne Bezbednosti) i zgrada je dobila neki zlokobni pečat, a bajkovitost je nestala.

Kuća Cihler-Gašparović u ul. Vl. Kovačevića, Beograd. Usvojena i realizovana romantičarska varijanta srednjevekovnog zamka (1936).

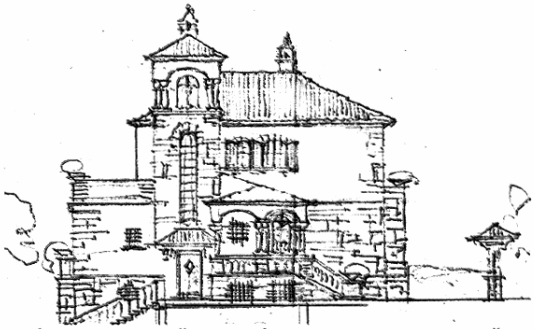

Kuća Cihler-Gašparović u ul. Vladete Kovačevća,Beograd. Neovernakularna varijanta (1936)

Danas je u njoj televizijski ART kanal, što je već daleko primerenije (dok jednog dana, konačno, praunuci bivših vlasnika ne dodju po svoje).

Čvrstu vezu izmedju romantične i neovernakularne arhitekture (uostalom, mnogi smatraju da je neovernakularna arhitektura samo podvrsta romantične), predstavlja projekat dvorskih garaža na Bledu iz 1940, koji se vešto nadovezuje na autohtonu arhitekturu starih koruških dvoraca.

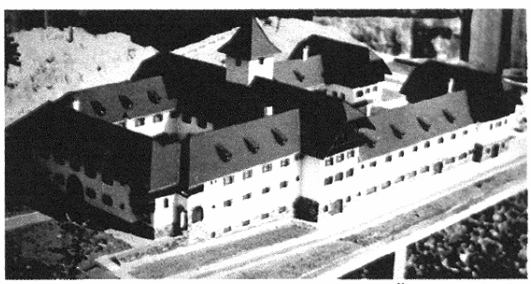

Maketa kompleksa dvorskih garaža na Bledu (1940)

Pogrešna je predrasuda da oni naši arhitekti izmedju dva rata koji su, kao Arh. Tatić bili posebno naklonjeni romantičnom – neovizantijskom maniru, nisu bili ni zainteresovani za neoklasi-

cizam niti za Modernu. Medjutim, u današnjoj ulici Svetozara Markovića, Tatić je 1934 realizovao veoma skladnu i lepo komponovanu neoklasicističku kolektivnu stambenu zgradu za Ing. D.Božića.

Fasada kolektivne stambene zgrade Ing. D.Božića u ul. Svetozara Markovića u Beogradu. (1934)

Na više zgrada u Beogradu, pokušavalo se izmedju dva rata da se uprošćavanjem arhitekture, izbacivanjem suvišne ornamentike i isticanjem primarne geometrije, postigne odredjeni kompromis izmedju neoklasicističke i moderne arhitekture. Tatićev doprinos ovom postupku vidljiv je kroz njegov projekat Akademije lepih veština za državni ispit (1930). Tek 70-tih godina, ovaj hibridni pristup će se afirmisati kroz Postmodernizam.

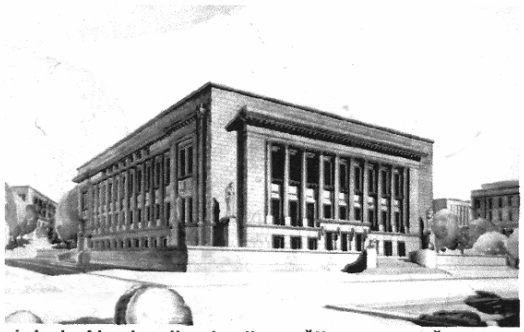

Projekat Akademije lepih veština za državni ispit Arh. Tatića (1930). Krajnje jednostavna geometrija, osvežena umerenom dozom klasicizma.

I konačno, Tatić uopšte nije neosetljiv na Modernu, ali od nje ne pravi dogmu, već je primenjuje (i to veoma znalački) kad oceni da je za to prilika ili prosto, kada mu se hoće. Lepi primeri su (sada porušena) kuća braće djenerala Milana i Milutina Nedića na Slaviji (1937), kao i stambena kuća Ive Jovanovića u ul. Vase Pelagića na Senjaku (Beograd, 1933), sa jednostavnom primarnom masom, koja je i danas sveža i aktuelna.

Stambena zgrada Ive Jovanovića u Ul. Vase Pelagića, Senjak, Beograd (1933)

Izgleda da je Arh. Tatiću pored svega, ipak najbliža srcu bila neovizantijska arhitektura, za koju se verovalo da uspostavlja direktnu vezu sa starom srpskom sakralnom arhitekturom. Medjutim, ova arhitektura, izrazito romantičarskog karaktera, imala je izmedju dva rata daleko širu primenu i obuhvatala sakralne, javne i stambene zgrade. Pokazalo se da je ova arhitektura samo privremeni trend sa jakim nacionalnim nabojem i da je nakon II sv. rata interes za nju skoro potpuno nestao.

Pa ipak, ova arhitektura, makoliko je predratni modernisti pežorativno proglašavali izveštačenom, pomodarskom i neprirodnom, ostavila je za sobom mnogo šarmantnih objekata trajne vrednosti. Svakako, ona po svojoj prirodi zaista najviše odgovara sakralnoj arhitekturi, gde je dala i najimpresivnije rezultate. Čak i u slučajevima skoro direktnog repliciranja srpske srednjevekovne arhitekture, kao što je slučaj crkve Sv. Marka u Beogradu braće Krstić, koja malo i previše asocira na Gračanicu, obliko-

vni kvaliteti su tako impresivni, da se negativni aspekti imitacije mogu zanemariti. Tatićev doprinos neovizantijskoj arhitekturi je obiman i vrhunskog kvaliteta. Pored već pomenute ograde na Novom groblju, treba pomenuti i kapelu porodice Hristić (1932), sa izuzetno skladnom i stilski prečišćenom arhitekturom.

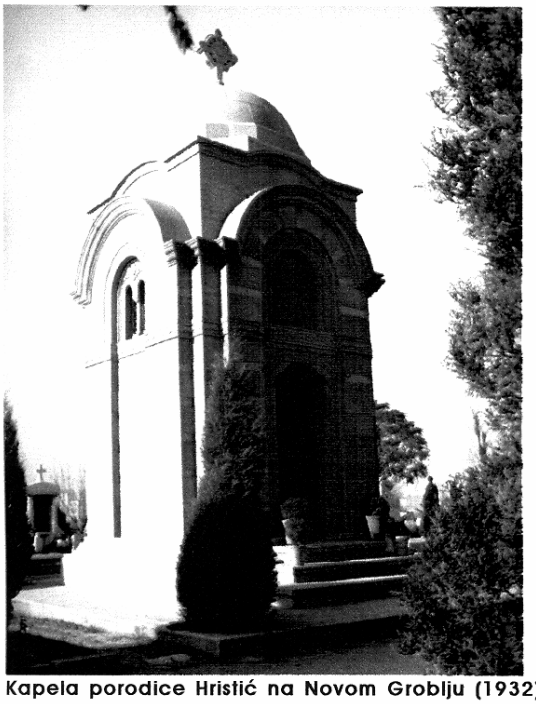

Kapela porodice Hristić na Novom Groblju (1932)

Pored zainteresovanosti za već pomenuta urbanistička rešenja širih prostornih celina i ogromnog opusa u oblasti javne i stambene arhitekture, Tatić s punim pravom u više navrata naglašava da arhitekt mora da tretira sa istom pažnjom najsitnije detalje kao i celinu, a čega se u svojoj praksi striktno i pridržava. Imajući u vidu, da je u celom svom opusu težio organskom jedinstvu enterijera i eksterijera, s pravom se može smatrati da je Tatić sa uspehom zastupao i realizovao ideje Total designa.

Čika Rajko nam je iskazivao svoja mišljenja, ne kao pouke mladima, već kao lična stanovišta upućena ravnopravnim sagovornicima i nije ga mnogo bilo briga da li ćemo ih mi prihvatiti. Ili ćemo raditi po svome. Svoje čvrste stavove nikome nije nametao, zbog čega smo ga posebno cenili. Pojma nije imao da je u dva navrata presudno uticao na mene i to prvi put prilikom izbora profesije i drugi put prilikom formiranja načina profesionalnog razmišljanja. Radovalo bi me, ako bi ovih nekoliko redova doprinelo osvežavanju sećanja na jednog zaslužnog stvaraoca, čiji rad zaslužuje detaljnije istraživanje i ozbiljnu valorizaciju.

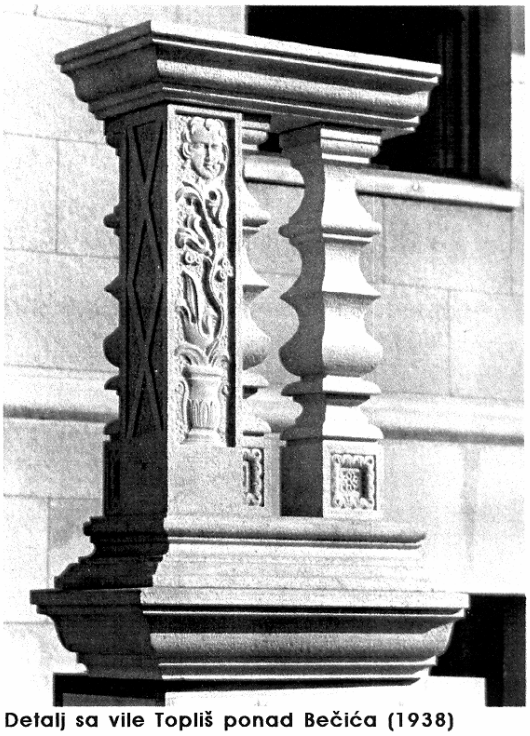

Detalj sa vile Topliš ponad Bečića (1938)

A ovo je sve što je o Arhitekti Rajku Tatiću zabeleženo u Leksikonu srpskih arhitekata XIX i XX veka:

Tatić Rajko
1900, Niš – 1979, Beograd

Studirao u Beogradu (1921–27). Zaposlen u Tehničkoj direkciji Opštine grada Beograda (1928–41)
Dela: Ograda sa kapelama na Novom groblju u Beogradu (1930); Dom UJIA u ul. Gavrila Principa (1931–32 sa Genićem); Dečje prihvatilište u Zvečanskoj ul. (1932–34); Djačka trpeza na Tašmajdanu (1939–40, kasnije zgrada "Avala" filma i RTS). Letnja pozornica u Topčideru (1947–48); Bolnica na Bežanijskoj kosi (1953–55).
Bibl.: Letnja pozornica u Topčideru, Arhitektura, br. 7–8, Zagreb 1950, 28–33; (i Ljubiša Dragić), Dečija letovališta. Referati za prvo savetovanje arhitekata i urbanista Jugoslavije, Beograd 1950, 113–122
□ Martinović, 1973, 25, 75, 81

Nadajmo se da će ovi, više nego skromni, podaci u sledećem izdanju Leksikona biti adekvatno dopunjeni.

Šta rade brucoši iz generacije 1999/2000

PROSTORNA JEDINICA "MOJ KUTAK"

Vladimir ANDJELKOVIĆ
I
Miloš UROŠEVIĆ

Veoma je stara želja da se usamljena ljudska bića nastane u nekim komfornim, ali minimalnim prostornim jedinicama, uz obezbedjenje maksimalnog zajedničkog komfora (obedovanje, pranje veša, rekreacija, društveni kontakti. itd.). Ovakve tipizovane ministambene jedinice (ćelije, kontejneri), grupišu se zatim na različite načine, nekad krajnje trivijalno, a nekad i izuzetno uspešno u strukture različite površine i spratnosti. Primenljive su, kako za studentske kampove, staračke domove, hotele i letovališta, tako i za krajnje utilitarne namene kao što je, kod nas aktuelan, smeštaj izbeglica, zatim postradalih u nekim prirodnim ili veštačkim katastrofama, kod raseljavanja, itd., itd. Jedan od najlepših primera povezivanja ovakvih mikrojedinica je Nagakin Capsule Tower (Tokio, 1972), čii je projektant Kisho Kurokava.

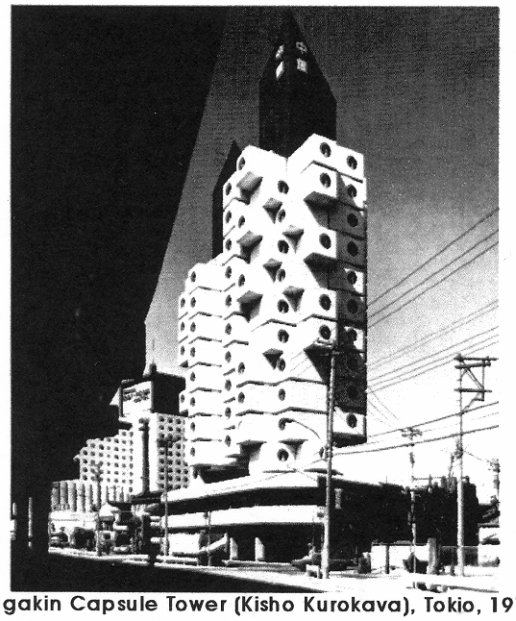

Nagakin Capsule Tower (Kisho Kurokava), Tokio, 1972

A sada da vidimo kakav su to zadatak dobili naši dragi brucoši? Njima je zadata jedna ortogonalna prostorna jedinica za smeštaj jedne osobe, (studenta arhitekture na pr., jer ko nije za sebe nije ni za drugog). Unutrašnje dimenzije ovog prostora treba da budu 4.80 x 3.60 x 4.80 m. i ona treba da obezbedi sve uslove za manje više normalan život jednog kukavnog samca–stvaraoca bez igde ikoga. Bočni zidovi ne smeju imati otvore, što znači da se ćelije multipliciraju u neku veću gradjevinsku strukturu, a tavanice i podovi moraju biti ravni (možete li da zamislite KOSE podove). Balkoni i veza sa eksterijerom se formiraju po želji projektanta. Lep zadatak, kakav bi pred kraj kursa mogli kao malu vežbu da damo i našim polaznicima!

* * *

Da vidimo prvo šta je na ovu temu napravio **Miloš–Miša Urošević:**

On je, kao što se moglo i očekivati, pratio prećutne sugestije date u zadatku: osvetlio unutrašnji prostor sa prednje strane, oformio dupleks (koji jasno proizilazi iz zadate visine prostora) i predvideo lep balkon. Miša je uspeo da unutrašnju galeriju, na kojoj je smestio spavanje i rad, poveže direktno sa prednjim fasadnim zidom (ne moraš da silaziš na donju etažu da bi otvorio ili zatvorio prozor), a ista je oslonjena na jednu pozamašnu zakošenu čeličnu gredu I-280 mm, koja izlazi na balkon i o koju se nakačinje fotelja ljuljaška. Na donjoj etaži, desno od ulaza, locirani su kupatilo sa tušem i mali kuhinjski blok u niši. Isto tako minijaturni stočić za (šatro) obedovanje rotira oko okruglog stuba koji nosi onu iskošenu gredurinu, dok je mini sedenje organizovano s leve strane uz TV i jednu krasnu biljčicu koja se penje kroz celu visinu prostora. Obezbedivši smeštaj odeće i knjiga, vodeći računa o svakom detalju i primenjenom materijalu, kao i kroz uspešnu vezu enterijera i eksterijera, Miša je omogućio normalan žirot dotičnom stvaraocu i ponudio, u svakom pogledu, celovito i impresivno rešenje.

Miša nije eksplicitno naglasio da u njegovom projektu postoji realna mogućnost medjusobnog povezivanja po dve ovakve prostorne kapsule, u slučaju da se ispostavi da pored stvaraoca nekim slučajem živi STVARALICA, duhovno a i šire, njemu srodna. Tu se otvaraju veoma interesantne i privlačne mogućnosti rešavanja udvostručenog prostora, i mi se nadamo da će ih Miša u nekoj pogodnoj prilici detaljnije istražiti, a onda eto i nas da dobijene rezultate prikažemo.

NAPOMENA:

Zadaci kao što je ovaj su posebno atraktivni, jer u malom sadrže skoro sve funkcije kao i veliki stambeni prostor. Ovde je u prvom planu problem "pakovanja", odnosno smeštaja na malom prostoru što većeg broja različitih aktivnosti. Povećanje visine omogućuje dvoetažnu dispoziciju i smanjenje rizika od klaustrofobije. Galerijski prostor se po pravilu koristi za mirnije funkcije kao što su spavanje i intelektualni rad. Čini nam se komfornijim ako se i galeriji obezbedi izlazak na fasadu. U ovakvim stambenim jedinicama poseban problem je organizacija smeštajnog prostora za knjige (kojih, s obzirom da se radi o "stvaraocu", treba da bude dosta), kao i odeće što se najčešće poddimenzioniše. Projektnim programom treba uvek predvideti i mogućnost medjusobnog povezivanja po dve jedinice po horizontali, kao bi se u slučaju potrebe mogla izmeniti osnovna namena objekta. Inače, verujemo da ovakve jedinice nemaju samo teorijski značaj, već da se zaista mogu koristiti u praksi za veoma raznovrsne namene.

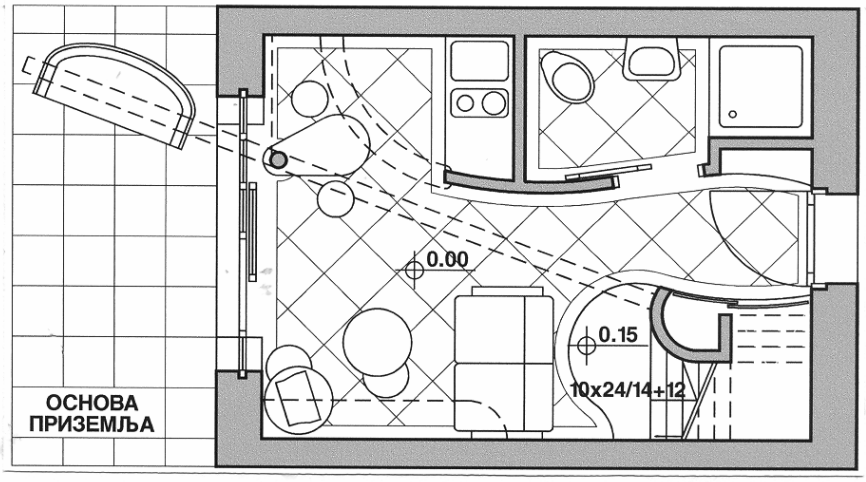

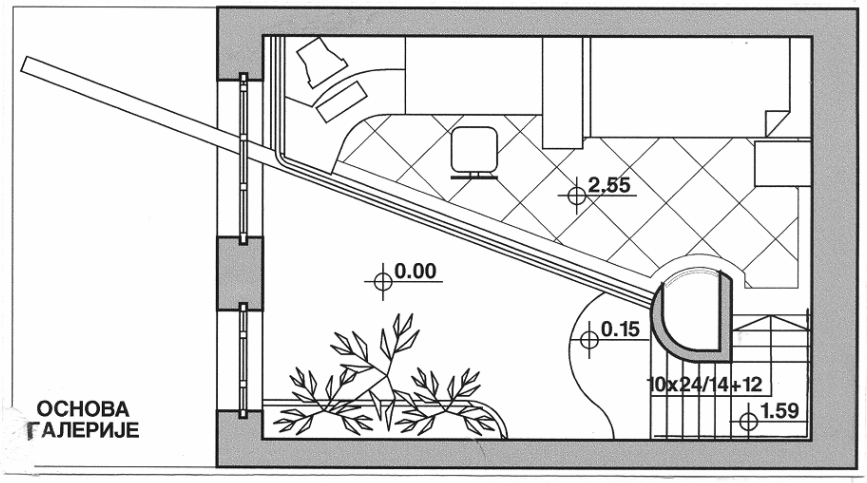

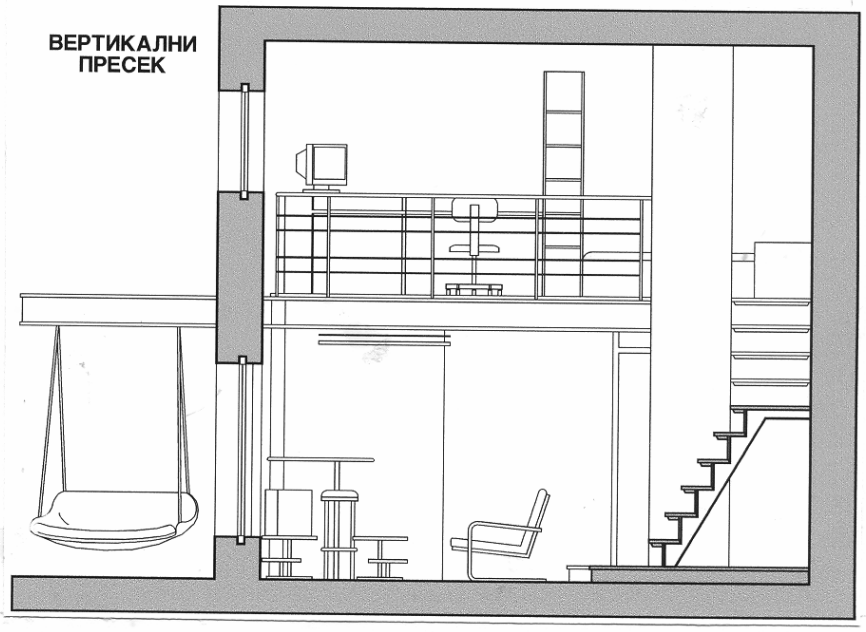

MILOŠ UROŠEVIĆ

ДВОРИШНА ФАСАДА

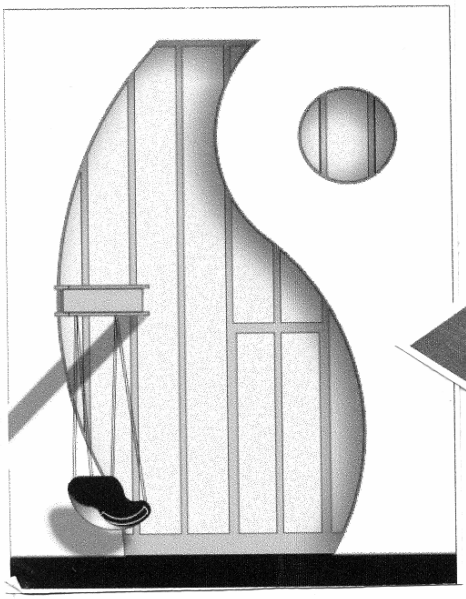

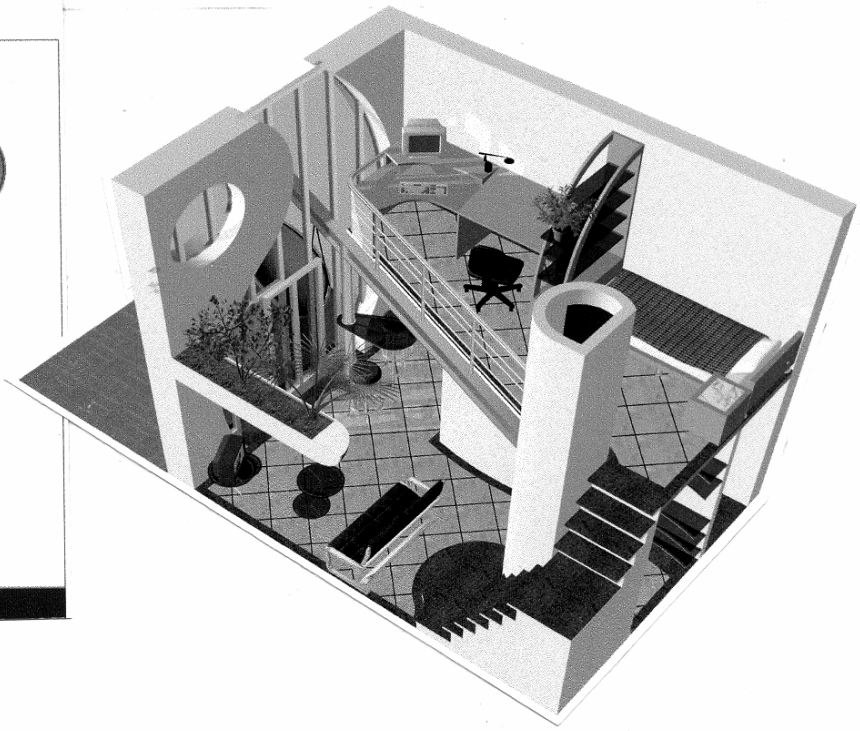

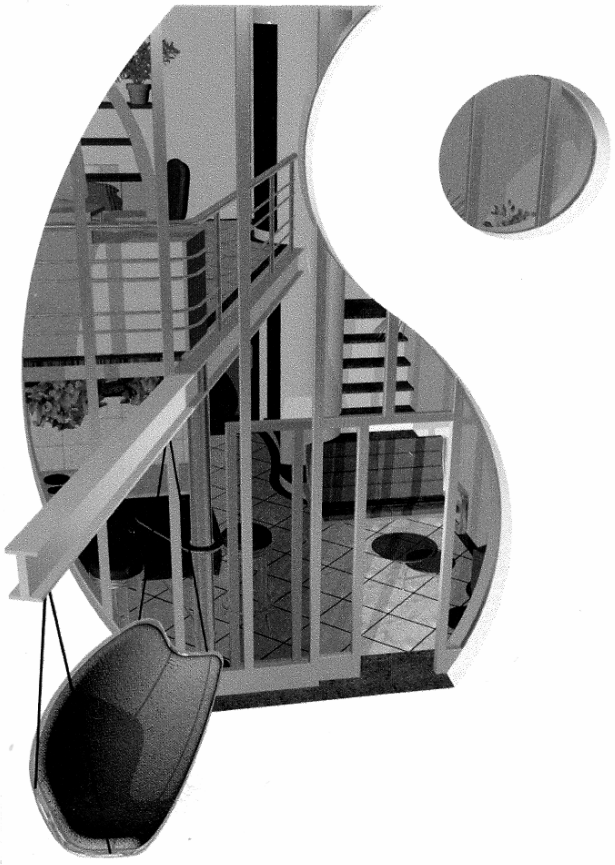

MILOŠ UROŠEVIĆ

УЛАЗНА ФАСАДА

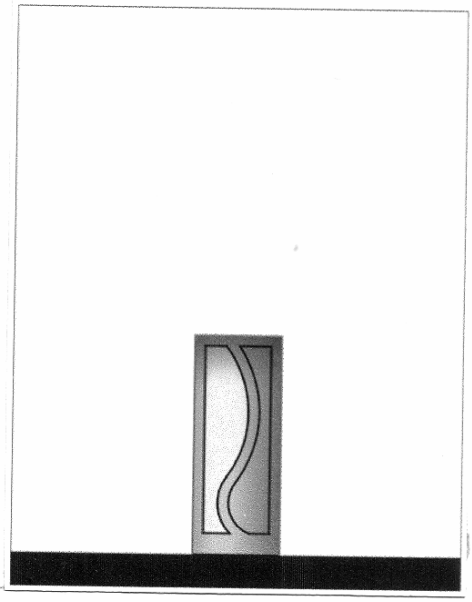

A sada da pogledamo rad na istu temu **Vladimira–Vlade Andjelkovića,** koji kaže da je bio hendikepiran, jer se u to doba selio iz Pančeva u Beograda, a mi smo proverili i to je zaista tačno. Na našu radost, Vlada je sada naš sugradjanin, sve dok ne ode dalje u šareni beli svet (na bolje, razume se).

Osnovna Vladina dispozicija je slična Mišinoj i bukvalno nametnuta dimenzijama i oblikom unutrašnjeg prostora. I ovde su kupatilo i kuhinjski blok sa desne strane od ulaza, a stepenište za galeriju sa leve strane. Galerija je odvojena od fasadnog zida i na njoj se takodje lociraju intelektualni rad i spavanje. Prostor za dnevni boravak je nešto prostorniji nego u prethodnom slučaju, a na račun kupatila, koje je minimalnih dimenzija.

Imajući u vidu da program ne zabranjuje perforiranje ZADNJEG zida, Vlada, iz čistog ćefa postavlja iza stepeništa za galeriju takodje jedan zalomljeni prozor, čime obezbedjuje, veoma korisno transverzalno provetravanje. Spoljno oblikovanje je jednostavno i elegentno. Za razliku od Miše Uroševića, koji polako, preko ovog projekta zaokreće prema neoekspresionizmu, Vlada se još uvek drži Neomoderne, vodeći računa i o problemu umnožavanja kapsula, koji je uspešno rešen. Sve u svemu, ponosimo se obojicom i radujemo što imamo priliku, da njihov razvoj kontinualno pratimo. Ako uspeju da sačuvaju sadašnji ortakluk, verujem da im se može proreći (bez obzira na ono što se govori o prorocima posle Hrista), uzuzetno uspešna karijera i budućnost.

Vladimir Andjelković: Enterijer stambene jedinice

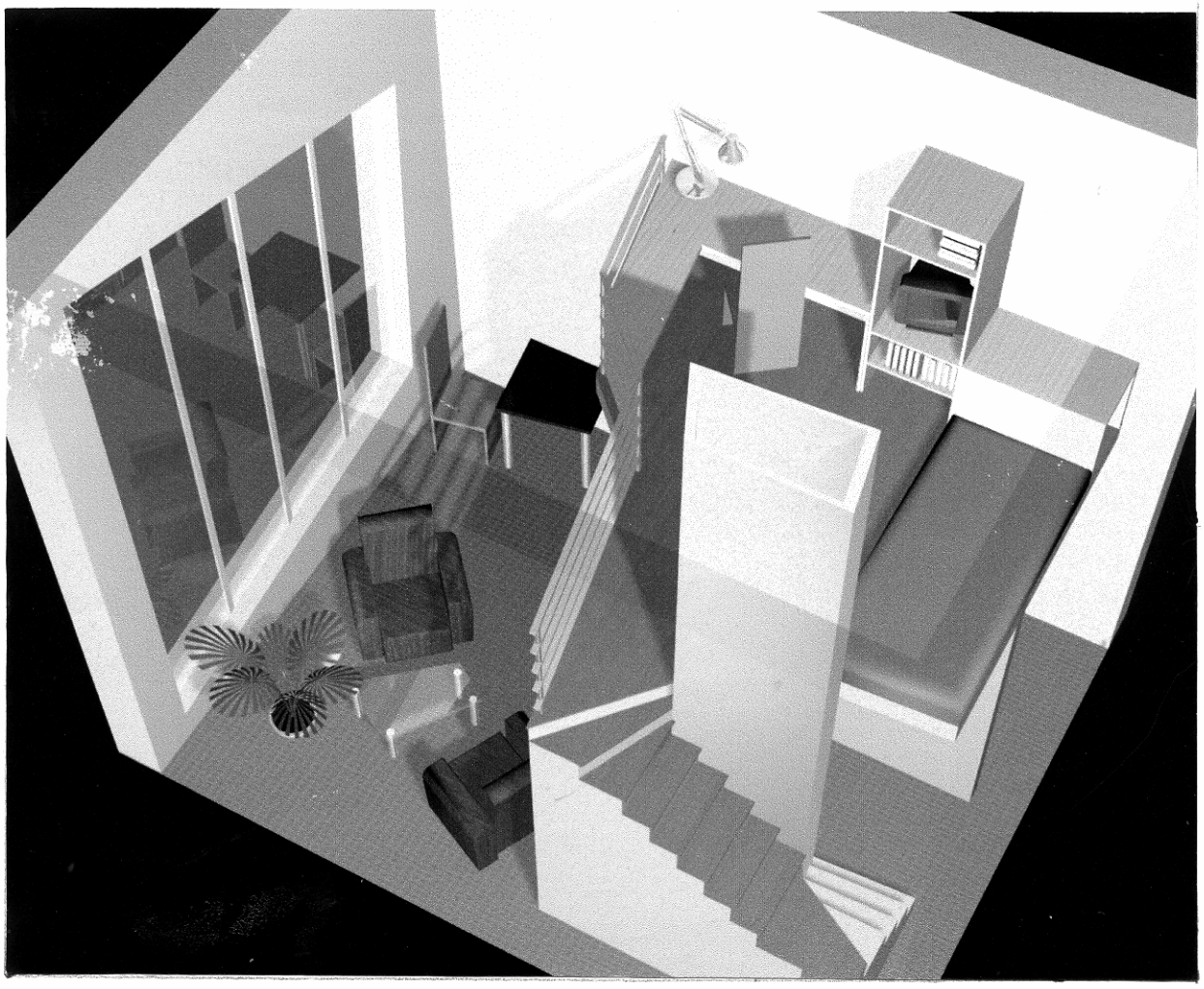

Fasada02

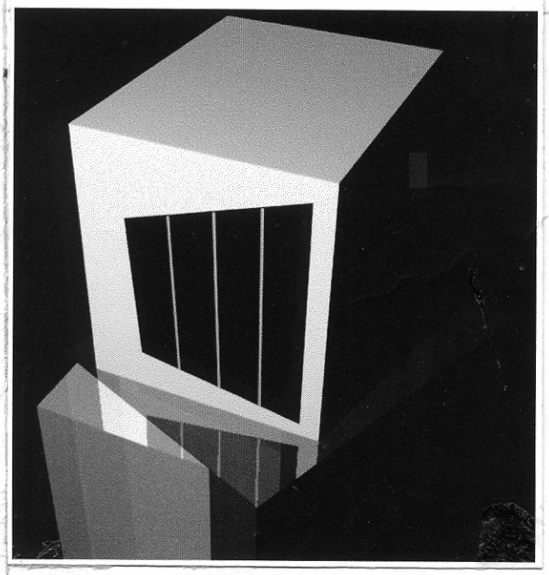

Projektnim zadatkom je predvidjen samo osnovni prostorni koncept i oblikovanje fasade, ali ne i tehnološko rešenje same kapsule. Svakako, postoje odredjeni problemi ako se želi koristiti ista kapsula kao slobodnostojeći stambeni kontejner i kao elemenat neke višespratne strukture. Ovo se odnosi pre svega na termoizolaciju svih spoljnih zidova, kao i na hidroizolaciju krovne površine. Medjutim svi ovi problemi se relativno lako rešavaju tokom dalje razrade, u skladu sa konkretnim uslovima i mogućnostima. Važno je i to da se ovakva ćelija može koristiti i kao nuklearna poslovna jedinica, a ne samo za stanovanje.

Fasada01

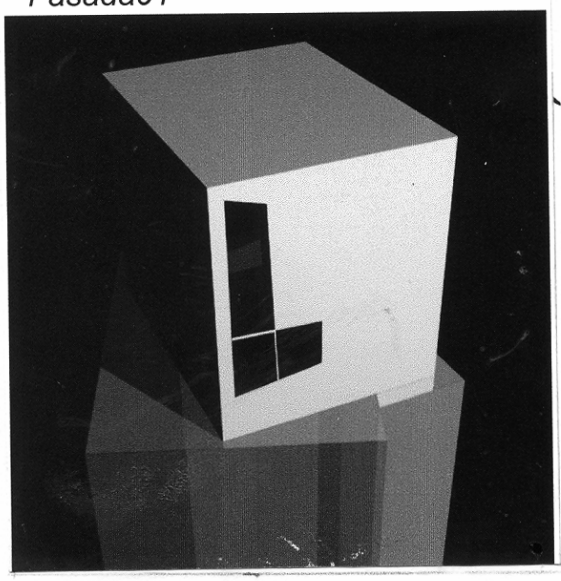

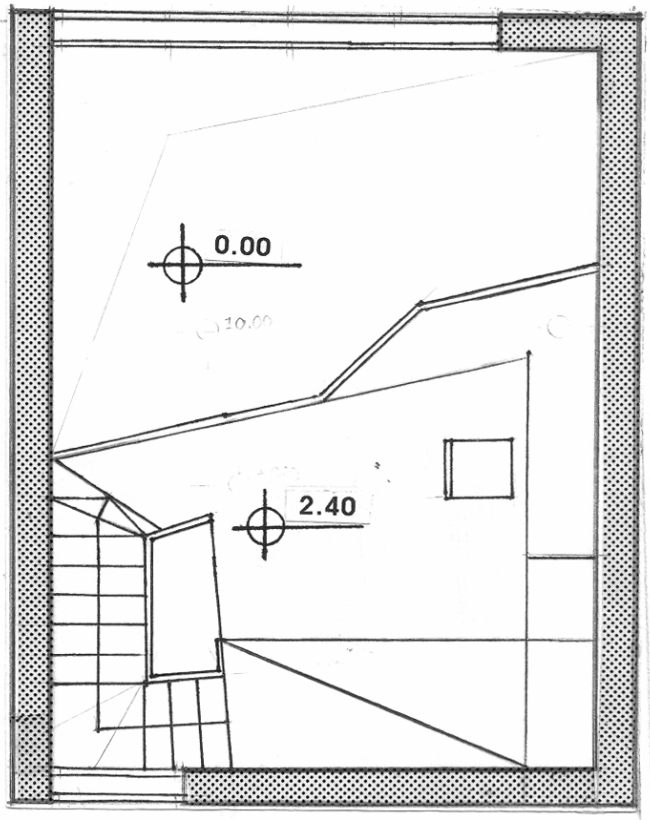

Osnova galerije

Osnova prizemlja

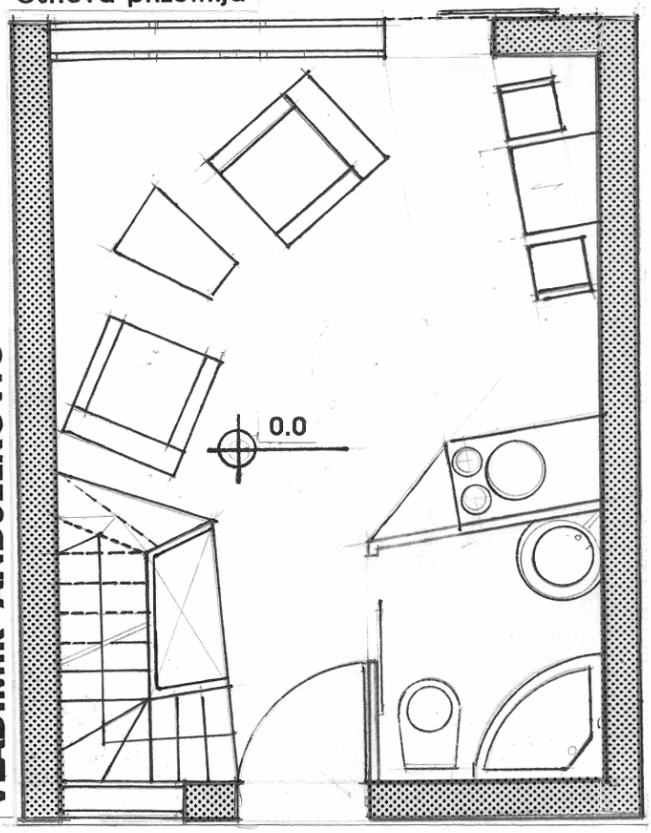

VLADIMIR ANDJELKOVIĆ

Sa V Trijenala svetske arhitekture (1997), Autor: Ivica Mladjenović

16 VELIKIH SVETSKIH ARHITEKATA

KIYONORI KIKUTAKE
(1928, JAPAN)

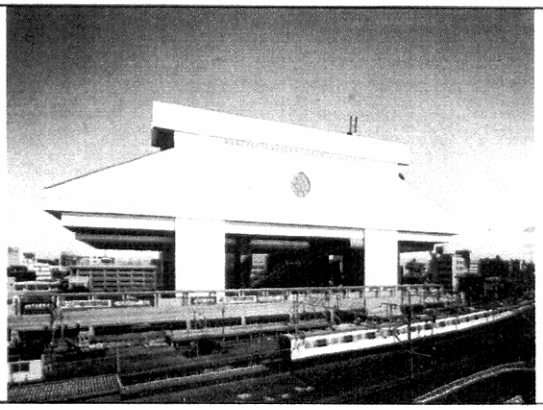

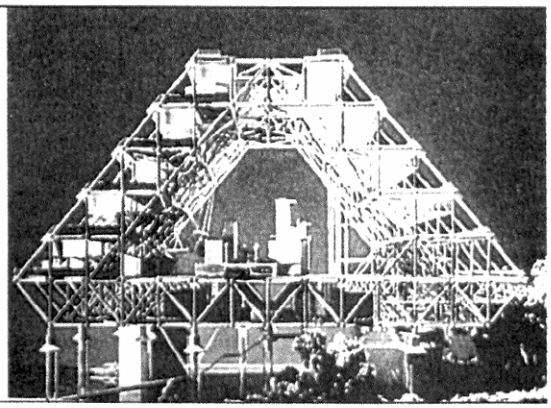

GUSTAV PEICHL
(1928, AUSTRIA)

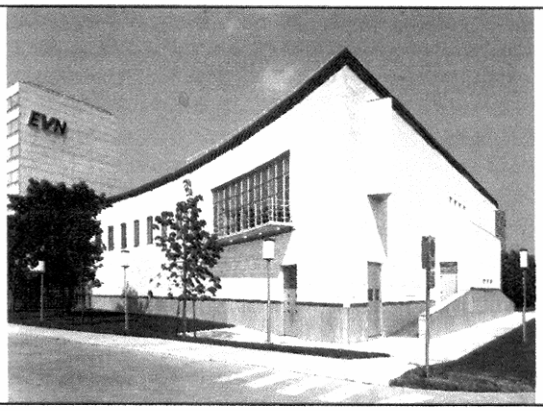

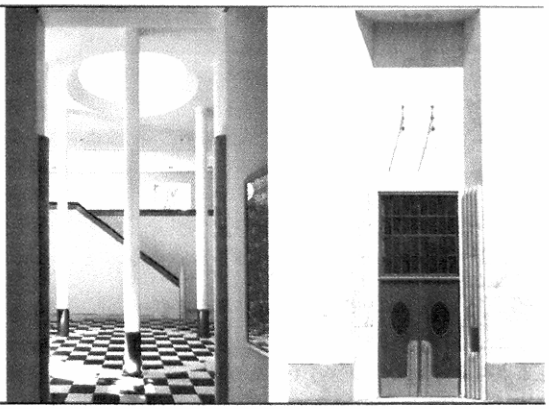

RICHARD MEIER
(1934, USA)

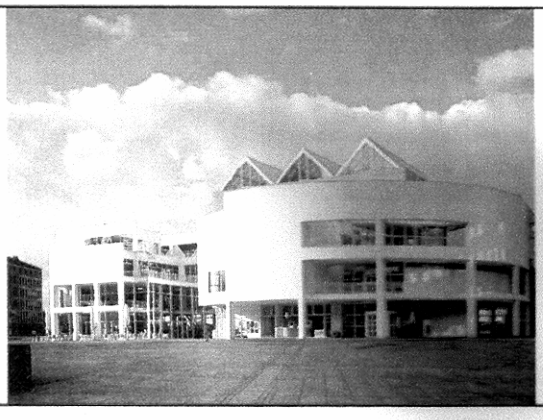

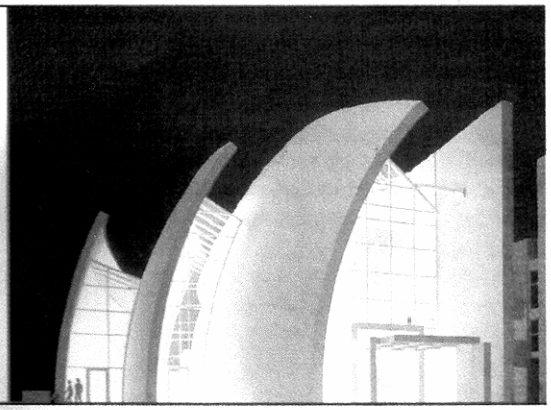

GEORGES MAURIOS
(1934, FRANCE)

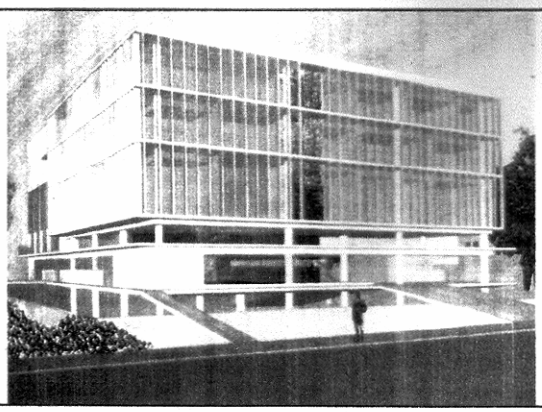

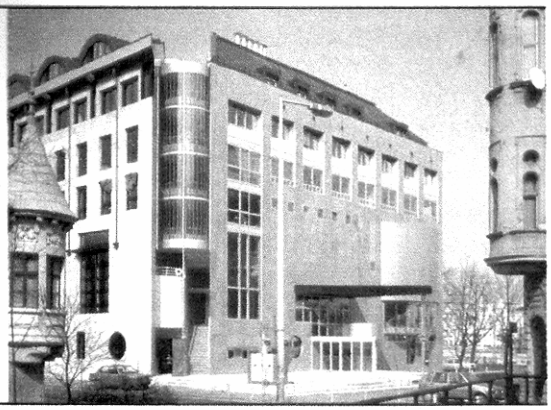

Sa V Trijenala svetske arhitekture (1997), Autor: Ivica Mladjenović

16 VELIKIH SVETSKIH ARHITEKATA

HARRY SEIDLER (1922, AUSTRALIA)

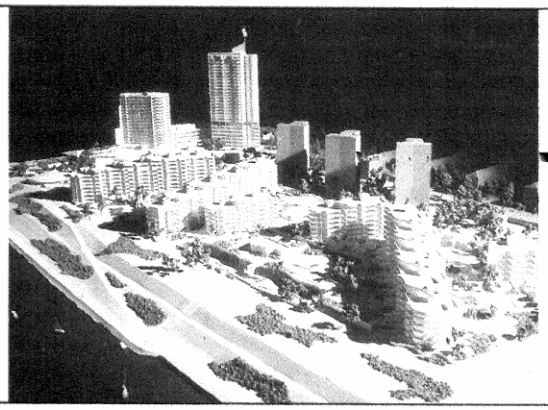

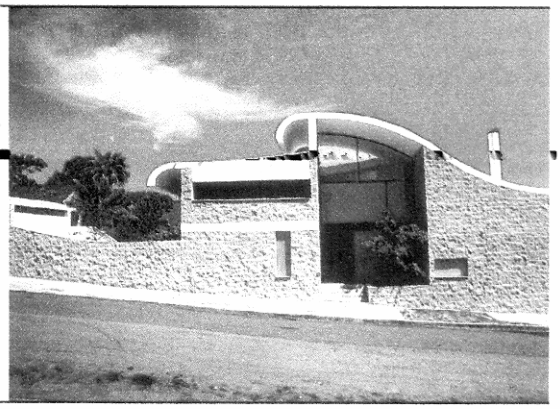

AGUSTIN HERNANDEZ (1924, MEXICO)

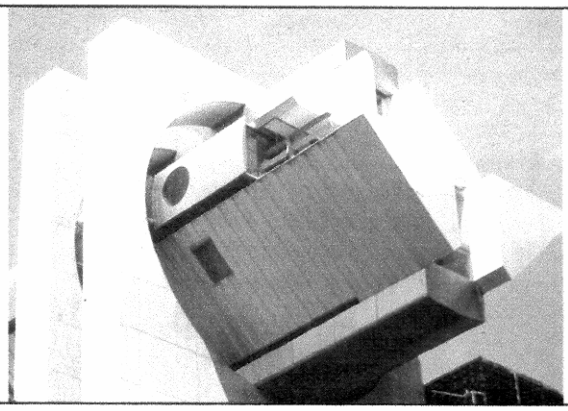

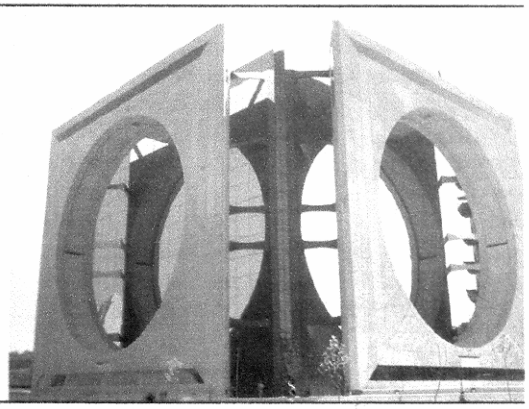

NICOS VALSAMAKIS (1924, GREECE)

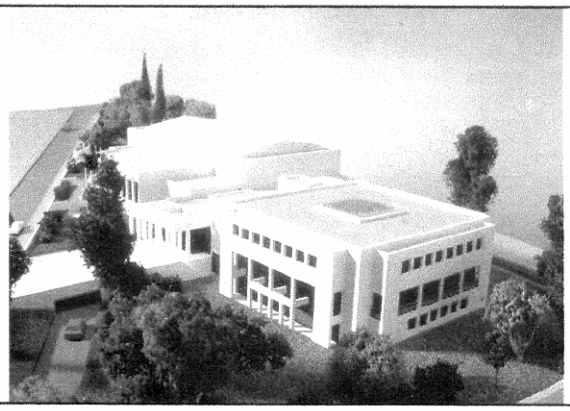

JUSTUS DAHINDEN (1925, SWITZERLAND)

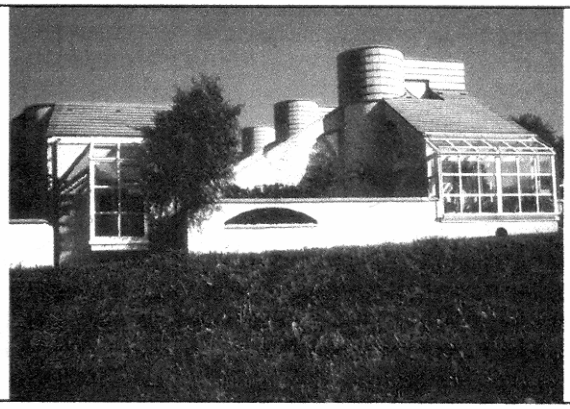

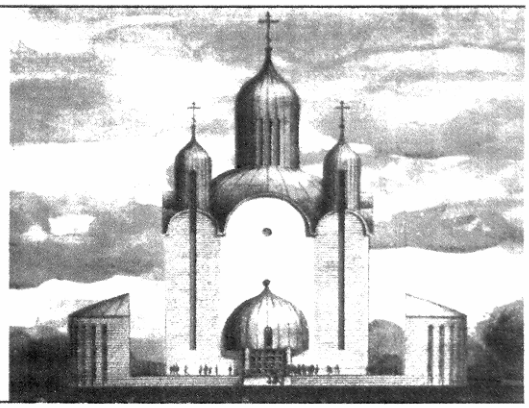

Sa V Trijenala svetske arhitekture (1997), Autor: Ivica Mladjenović

16 VELIKIH SVETSKIH ARHITEKATA

Sir NORMAN FOSTER
(1935, GREAT BRITAIN)

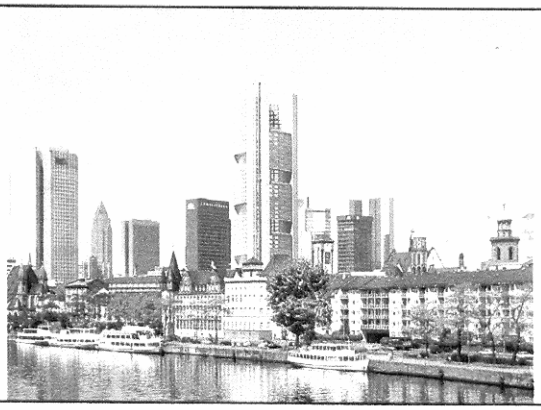

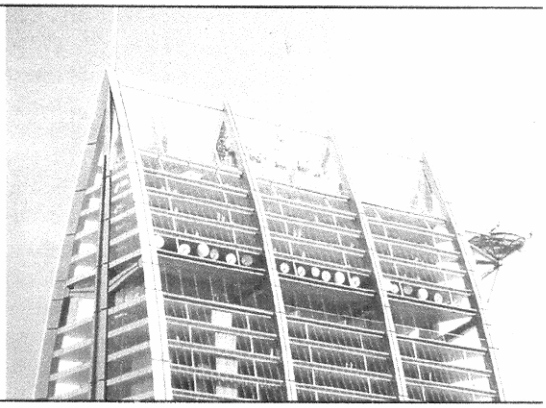

MARIO BELLINI
(1935, ITALY)

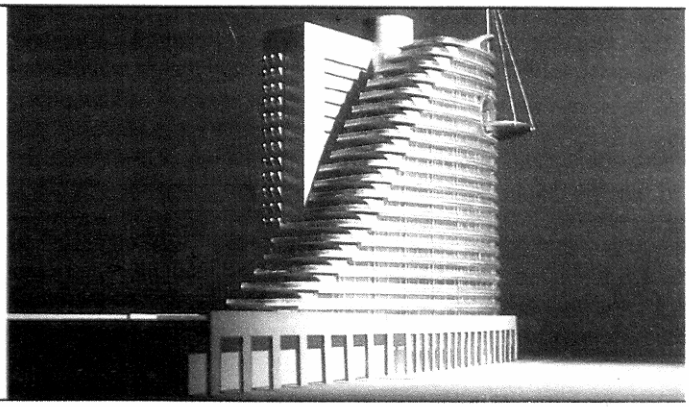

CHENG TAINING
(1935, CHINA)

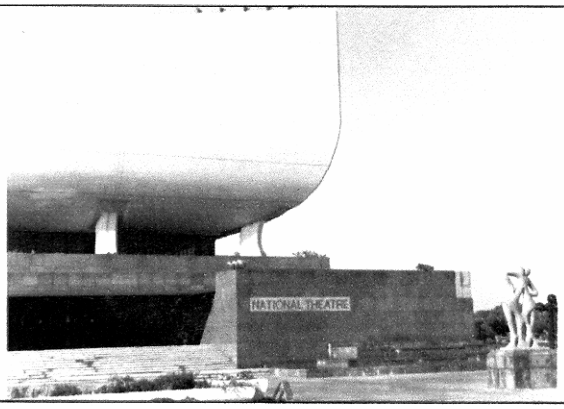

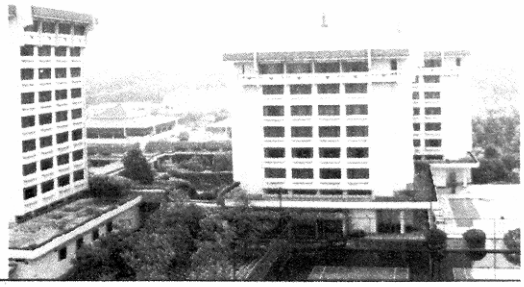

MIGUEL ANGEL ROCA
(1938, ARGENTINA)

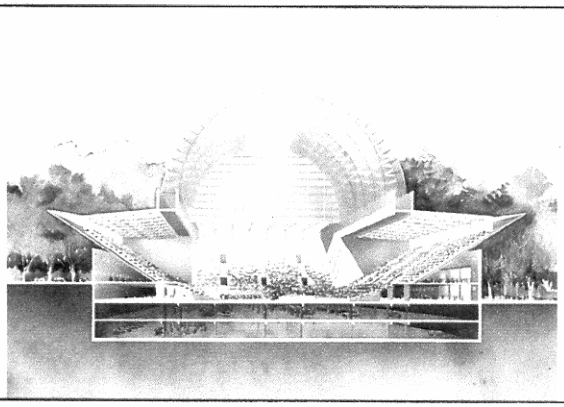

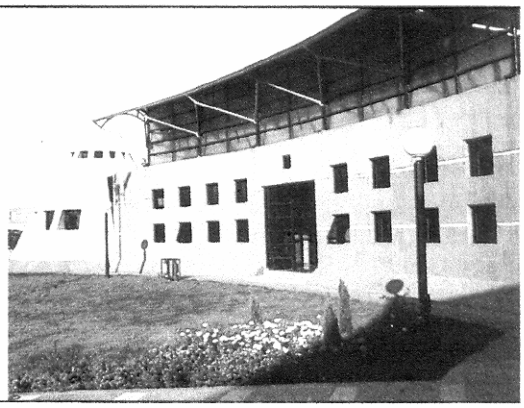

Sa V Trijenala svetske arhitekture (1997), Autor: Ivica Mladjenović

16 VELIKIH SVETSKIH ARHITEKATA

CLORINDO TESTA
(1923, ARGENTINA)

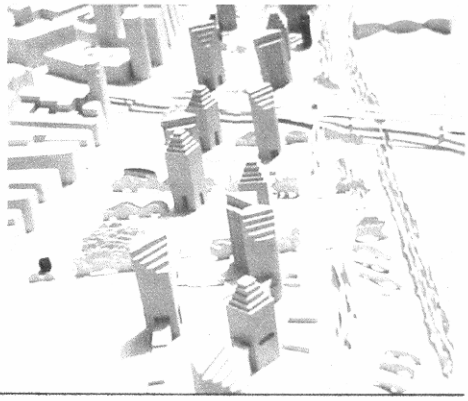

BRUNO WEBER
(1931, SWITZERLAND)

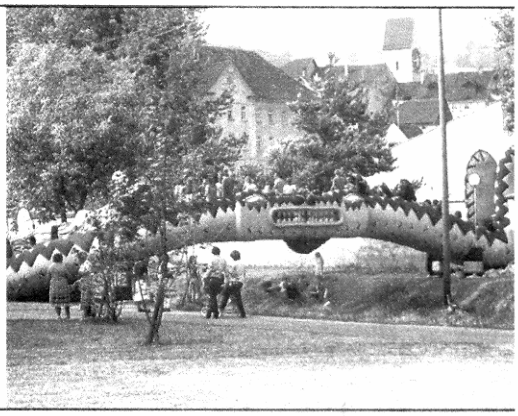

Sir RICHARD ROGERS
(1933, GREAT BRITAIN)

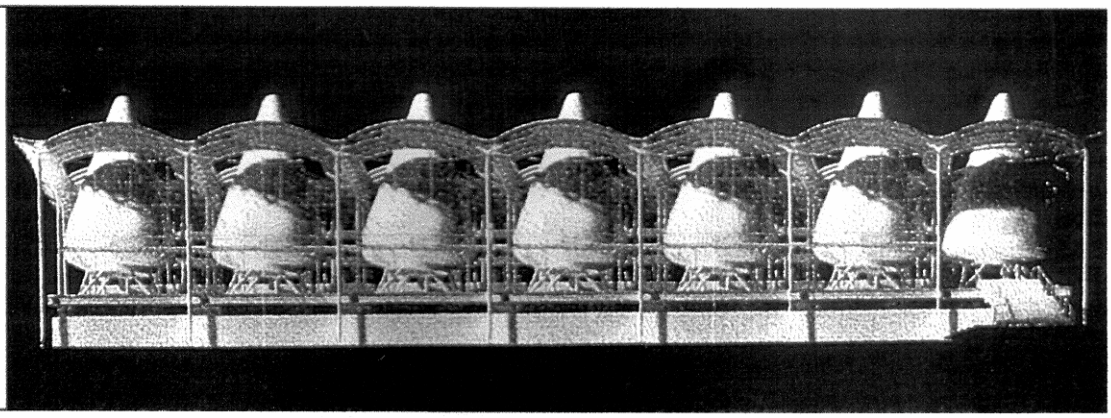

OSCAR BULNES VALERO
(1944, MEXICO)

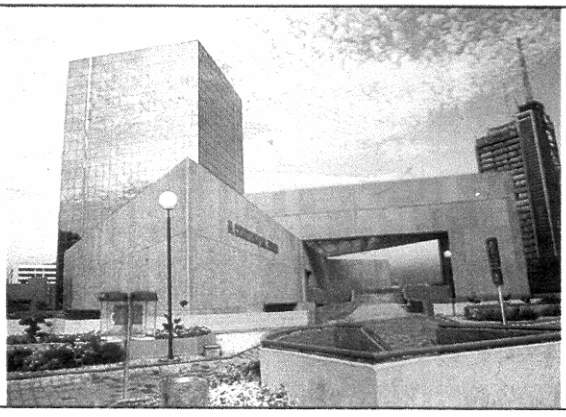

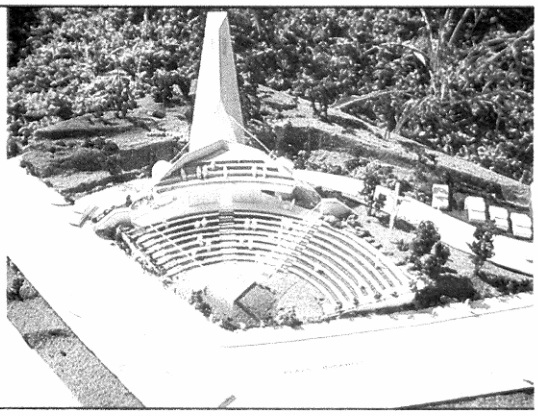

Prof.Dr. Dobrivoje Tošković
i njegova kultna knjiga
URBANI DIZAJN
Urbanistička tehnika i estetika
Urbanistički zavod Republike Srpske, Banja Luka, 2000

Pre nekih 40 godina, recimo negde 1960 god., muvajući se po tada poznatom Zavodu za unapredjenje komunalnih delatnosti Srbije (ZUKD), upoznao sam dosta izuzetnih ljudi, medju kojima je bio i jedan štrkljasti crni momak, arhitekta, zvali su ga Toške, beskrajno prijatan i profesionalno motivisan. Momentalno smo se sprijateljili (nisam bio lud da tako nešto propustim) i ostasmo prijatelji sve do danas.

Toške, odnosno Prof. Dr. Dobrivoje Tošković, arhitekta, rodjen je 1927 u Dragincu, kod Loznice, diplomirao na Beogradskom Arhitektonskom fakultetu 1953, tu magistrirao 1978, pa i doktorirao 1985. Obavio je i posebnu specijalizaciju u čuvenom "Bowcentrum"–u u Roterdamu (Holandija).

Iako je formalno u penziji, Dr. Tošković je još uvek angažovan kao naučni savetnik u Institutu za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS) i kao profesor na Arhitektonsko–gradjevinskom fakultetu u Banja Luci. Pre toga, bio je profesor na Otseku za prostorno planiranje Geografskog fakulteta u Beogradu, sve do odlaska u Irak gde je dve godine bio profesor na Arhitektonskim fakultetima u Mosulu i Bagdadu. U periodu 1990–92 predaje kao profesor na veoma prestižnom Arhitektonskom fakultetu u Helsinkiju, a bio je predavač po pozivu na fakultetima u Delftu i Hagu (Holandija), kao i u Kharakpuru i Kalkuti (Indija). Dakle, ono što je kod nas retkost, Tošković je vrsni predavač, kako na domaćem, tako još više na medjunarodnom planu.

Ali nije on samo predavač, on je i praktičar. Opredeljen, prvenstveno za urbanizam i prostorno planiranje, njegov opus je više nego impresivan. Bio je konceptor i metodolog urbanističkih i prostornih planova za Novi Pazar, područje Sopoćani, Ćupriju, Šabac, Valjevo, Užice, Mojkovac, Lešnicu, Aleksandrovac, B.Kamenicu, Glinu i bogtepita šta sve još!

A sve je to sitnica prema onome što je uradio u inostranstvu! Pobedio je na konkursu za Generalni urbanistički plan Nove Kalkute

Detalji Nove Kalkute

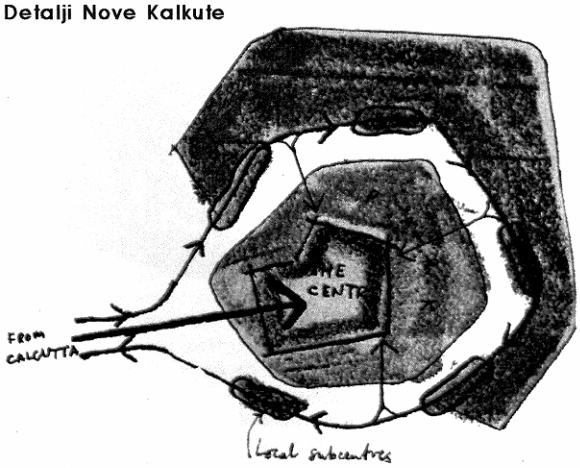

Слика 3. Структурална организација простора града

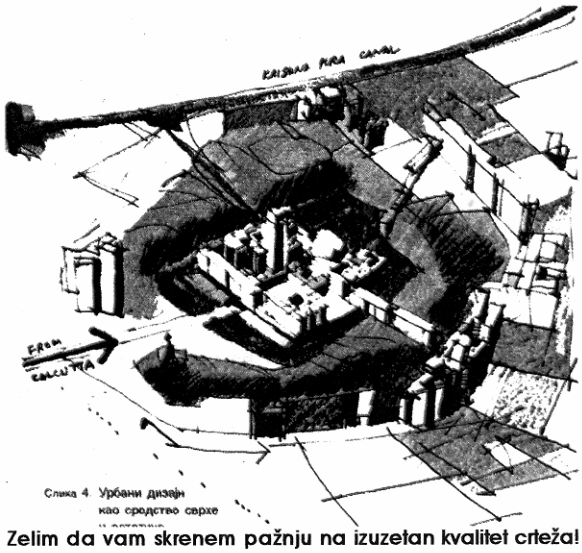

Слика 4. Урбани дизајн као средство сврхе

Zelim da vam skrenem pažnju na izuzetan kvalitet crteža!

(Salt lake City), koji se kontinualno realizuje već više od 35 godina. Zatim je napravio oko 38 regulacionih planova manjih prostornih celina; predsedavao je "Internacionalnoj konferenciji o arhitekturi gradova" povodom 300-godišnjice Kalkute i okitio se svim mogućim priznanjima i poveljama.

A bio je i u Tanzaniji, gde je radio kao direktor za prostorno planiranje i onako usput napravio 8 generalnih urbanističkih planova i celu gomilu planova za razna sela, a medju njima i za selo predsednika Njererea. Nešto kasnije bio je i konceptor prostornog plana "Ruvuma Regional Integrated Planning" i time proširio svoje delatnosti i na regionalno prostorno planiranje, čime se obično arhitekti ne bave. Iz rada u Libiji proistekla je monografija "Urbanizacija Libije" (JUGINUS, 1980), čime počinje Toškovićev obimni naučno istraživački rad, bogato potkrepljen ličnim praktičnim iskustvima. Od preko 120 objavljenih radova, ovde ćemo pomenuti samo: "Metode analize i sinteze u prostornom i urbanističkom planiranju", "Urbana sredina i urbanizacija – zemlje u razvoju", "Uvod u prostorno i urbanističko planiranje" (Beograd, 1996) i konačno, kao kruna svega, bogata, atraktivna i za sve arhitekte neophodna knjiga "Urbani dizajn" (Banja Luka, 2000).

* * *

Pa, hajde, sada da vidimo šta sve lepo ima u ovoj knjizi. Po našoj uobičajenoj praksi prvo ćemo prikazati njen sadržaj u skraćenom vidu (jer bi nam integralna verzija sadržaja pojela pola časopisa), a onda ćemo videti o čemu se zapravo radi:

Skraćeni sadržaj knjige
URBANI DIZAJN
Prof. Dr. Dobrivoja Toškovića

Uvod (Uvodna problematika i struktura knjige)

I deo – Urbani dizajn u istorijskim okvirima

U prvom delu se posmatraju istorijski tokovi urbanog dizajna kroz ulogu i značaj istorijskog nasledja u kontekstu savremene arhitektonsko-urbanističke orijentacije, imajući u vidu da sadržaji prošlosti predstavljaju neophodnu bazu razvoja imaginacije i predvidjanja budućnosti.

II deo – Urbani dizajn u teoriji i praksi 20 veka

U drugom delu se prikazuju teorijski okviri urbanog dizajna. Diferenciraju se četiri orijentacije Teorije Urbanog dizajna u XX veku: funkcionalistička, himanistička, sistemska i formalistička. Videće se, da ove orijentacije nemaju svaka za sebe precizne i konzistentne teorije, već su više neke vrste naklonosti, usmerenja ili pravaca.

U posebnim poglavljima ovog dela rasmatra se i praksa urbanog dizajna, u inostranstvu i kod nas – u domaćem okružju, kroz rekonstrukciju ili novu gradnju prikazanih gradova. Cilj je bio da se iz praktičnih iskustava formuliše sopstvena ontologija urbanog dizajna.

Glava 1 – Teorijski aspekt: Od novih utopista do teorije urbanog dizajna
Glava 2 – Urbani dizajn u praksi
Glava 3 – Novi gradovi i naselja

III deo: Kontekstualni uslovi i održivi razvoj

Treći deo je najobimniji i obuhvata prirodu urbanog dizajna. Autor prvo rasmatra strategije urbanog dizajna u vezi promena vezanih za Tehnološku eru. Nakon toga, definišu se kontekstualni uslovi okoline, kao utičući faktori na projektovanje urbanih prostora. Zbog svoje složenosti, ovi faktori su podeljeni na dve osnovne grupe: prirodne i veštačke uslove. U okviru prve grupe pažnja je usredsredjena na faktore koji utiču na kvaitet urbanog dizajna, bez ulaženja u složene odnose Čovek–Društvo–Priroda, koji su mnogo komplikovaniji i moraju se posmatrati čak na planetarnom nivou. Veštački uslovi se manifestuju preko različitih elemenata, od kojih se svaki odlikuje svojim karakterom i uticajem na sliku grada. U ove elemente spadaju: socio-politička moć, demografske komponente, socio-kulturni uslovi, ekonomski faktori, uslovi saobraćaja, ekološki aspekti, izgradjeni prostor, gradske aktivnosti, odnosi izmedju prostornih elemenata, tehnika projektovanja gradova, itd.

Glava 1 – Problemi i strategije
Glava 2 – Kontekstualni uslovi i uticaji na oblikovanje naselja – Teorijski aspekti
Glava 3 – Uticaj prirodnih činilaca na uredjenje prostora
Glava 4 – Stečeni uslovi i uticaji
Glava 5 – Priroda urbanog pejzažnog dizajna
Glava 6 – Održivi kvalitet urbane sredine

IV deo: Urbana estetika i njena primena

IV deo knjige se bavi urbanom estetikom i njenom primenom. Ova tema je od posebnog interesa sa arhitektonsko/urbanističko okružje, kako u teorijskom, tako i praktičnom smislu. Umetničko-stvaralački proces se prvo rasmatra teorijski, a zatim se prelazi na pitanja konkretne primene. Medju mnogim rasmatranim problemima traži se i odgovor na pitanje: kako putem dizajna doći do humanih urbanih prostora.

Glava 1 – Teorijski aspekt kreativnog procesa urbane estetike
Glava 2 – Ka konceptu kreativnog koncepta u praksi
Glava 3 – Pejzažni dizajn – oblikovanje šire okoline

V deo: Dizajn i perspektiva urbanih kvaliteta
U ovom poslednjem delu, autor se bavi kvalitetom urbanog okružja i perspektivama urbanog dizajna.
Glava 1 – Perspektiva dizajna – vodeći principi
Glava 2 – Urbane situacije
Glava 3 – Mesto moderne arhitekture u urbanom dizajnu u novim tehnološkim uslovima
Glava 4 – U svet i novi milenijum

Šta smo sa ovom knjigom zapravo dobili? Dobili smo jedan krasan udžbenik, priručnik i u mnogome originalan doprinos

Teoriji i metodologiji urbanističkog planiranja i projektovanja.

Do sada smo pok. Prof. Dr. Ivan Petrović i moja malenkost preko više priloga u ovom časopisu (koje, siguran sam, niste pročitali) pokušavali da pružimo skromne doprinose Teoriji arhitektonskog projektovanja, ali ova knjiga je spona koja povezuje arhitekturu i urbanizam i pokazuje da se oni ne mogu posmatrati izolovano jedno od drugog. Tokom studija, studenti se diferenciraju na projektante, urbaniste, konstruktivce i istoričare i žalosna je činjenica da tokom vremena spone izmedju njih umesto da jačaju, polako sve više slabe pa se ponekada čak i potpuno izgube. Svaka od ovih oblasti nezavisno razvija svoje tehnike istraživanja, svoje metode primene u praksi, svoja razdvojena tržišta, uz česte prazne hodove pa i konflikte. Prof. Tošković nam nudi knjigu, koja je od podjednakog interesa kako za urbaniste, tako i za projektante. Za prve je biblija, a za druge nedostajući beočug koji ih uči da šire razmišljaju i da se ne zatvaraju u svoje male gradjevinarske operacije, već da se osete ravnopravnim akterima zbivanja u jednom daleko širem i složenijem prostoru. Treba naglasiti da mnoga od ovih saznanja arhitektima–projektantima uopšte nisu nepoznata, ali ova će im knjiga pomoći da razvrstaju pojmove, bolje operišu njima, i shvate svu složenost planerskog procesa.

Knjiga "Urbani Dizajn" je most ka drugoj knjizi Prof. Toškovića koja se zove "Uvod u prostorno i urbanističko planiranje" (GrosKnjiga, Beograd, 1996) i sa kojom bi se, takodje, vredelo upoznati. Ta knjiga se kreće izmedju gradskih prostora i širih prostornih celina – regiona i države u celini, a namenjena je prvenstveno prostornim planerima, mada ni nama projektantima nije nepristupačna.

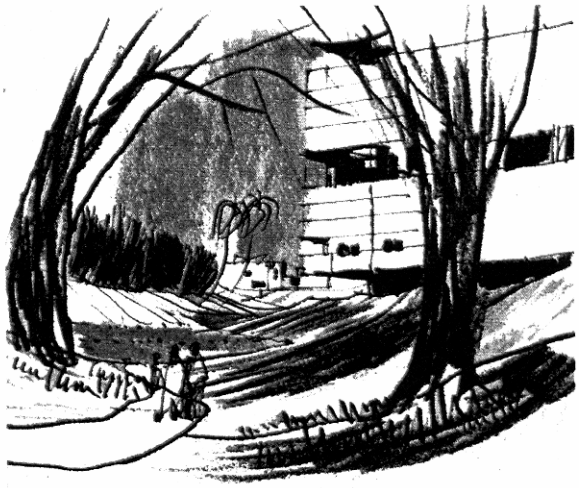

Слика 5. Пејзажни дизајн је саставни део визије аутора

U svoje doba, mnogo se pričalo o jazu, otvorenom izmedju arhitekata i gradjevinskih inženjera. Gradjevinci su za arhitekte govorili da "nisu nikakvi inženjeri, već obični (sic!) umetnici, jednom reči – niko i ništa!", dok su im arhitekti uzvraćali jednostavnim epitetima "glupi i nepismeni gradjevinci!". Dabome, ni jedni ni drugi nisu imali pravo, vreme je izbrisalo razlike, a incidenti su nestali.

Danas preti opasnost da se sličan, mada plići jaz otvori izmedju arhitekata projektanata i urbanista, da dodje do situacije kada "jedan muze jarca, a drugi podmeće rešeto!". Knjiga "Urbani dizajn" se snažno suprotstavlja ovoj tendenciji, energično se zalažući za sintetički pristup, koordinaciju planerskih i projektantskih aktivnosti, humanističku orijentaciju i argumentisano komuniciranje eksperata i ostalih subjekata u projektovanju i urbanističkom planiranju. Nabavite ovu bogatu i korisnu knjigu što pre, dok je još ima, jer je izdata u malom broju primeraka, to je zaista dobra knjiga!

I samo još da vas najlepše zamolim da se prilikom predstojećeg grabeža držite što dalje od MOG primerka !

VREDNOVANJE KVALITETA U STAMBE-NOJ IZGRADNJI I STANOVANJU

I Deo: Teorija vrednovanja

Dr. Mihailo Čanak, dipl.ing.arh.,
Naučni savetnik

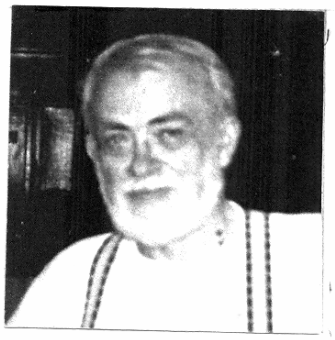

QUALITY EVALUATION IN RESIDENTIAL CONSTRUCTION AND HOUSING (I)

Keywords: evaluation, quality of dwellings

The paper is dedicated to theoretical, methodological and practical problems of quality evaluation in residential construction and housing.

The first part deals with a certain number of necessary definitions of basic conceptions in the domain of the theory of value and evaluation methodology. Analysis is made of the possibilities of evaluation objectivization, stating that it is not possible to avoid overlapping of factual and value judgements in models which does not diminish their significance as auxiliary instruments for knowledge gaining and decision making. Evaluation, most frequently by using formalized models, can be applied in all stages of residential construction, such as:

– creating of a residential system,
– programming of residential construction,
– urban planning and architectural designing,
– construction,
– distribution of flats,
– serviceability, etc.

The evaluation is mostly applied in the stage of architectural designing (to control and accept the project documentation), serviceability (to define the rent and to make decision on the rehabilitation and modernization of the housing fund) and distribution of flats (to define the priority of housing necessities, when the buildings are not evaluated, but the needs of the evaluation subjects.

The second part analyzes the problems of methodology and valuating techniques. The formation of the valuating process is shown along with value orientations which can be expressed during that formation. In terms of operationalizing the valuation process, a system of user needs and goals was used as a point of departure so that valuation criteria, variable measurements, the formation of value scale models and evaluations of criteria importance could be used to condense partial evaluations into synthesized indicators.

Ključne reči: vrednovanje, kvalitet stanova

UVOD

Podeljena su mišljenja o ulozi kontrolisanog vrednovanja. Međutim, ljudska praksa je prožeta vrednovanjem, koje prati procese odlučivanja. Što su odluke kompleksnije i odgovornije, to je i značajnija uloga kontrolisanog vrednovanja, koje je transparentno i otvoreno. Vrednovanje se suočava sa raznim teškoćama kao što su:

– kompleksnost i interdisciplinarnost problematike

– dinamičnost materije,

– subjektivnost ili ravnodušnost subjekata u stambenoj izgradnji, itd.

Prethodne radne hipoteze su sledeće:

– prednost imaju ,,umereno kontrolisani'' postupci vrednovanja

– postupci vrednovanja treba da ,,uče'', odnosno da su dinamični i da se razvijaju

– prednost imaju postupci u kojima se spretno kombinuju činjenični i vrednosni iskazi i gde je naglašeno šta je objektivno, a šta subjektivno

– svaka situacija zahteva specifičan tretman

– konflikti između subjekata se mogu ublažiti, ali nikada ne i potpuno izbeći

– otvorenost je jedan od preduslova za kontrolisano vrednovanje

– radikalne promene u oblasti vrednovanja nisu moguće bez promena u sistemima višeg reda.

Rad se ograničava na oblast utvrđivanja i merenja upotrebne vrednosti stanova i stambenih zgrada, koja se može nazvati habitoaksiologijom, ili još preciznije habitoaksiometrijom. Rad ima tri dela: teorijski, metodološki i aplikativni.

OSNOVNI PROBLEMI VREDNOVANJA U STAMBENOJ IZGRADNJI I STANOVANJU

Definicije
Problemi terminologije

Terminološki nesporazumi proističu iz:

– različitih tumačenja istih termina

– označavanja istog pojma raznim terminima.

Osnovni pojmovi se grupišu u oblastima teorije vrednosti i vrednovanja. U prvoj su za definicije merodavni stručnjaci iz društvenih nauka, dok je u drugoj potrebna saradnja stručnjaka iz oblasti tehničkih i društvenih nauka.

Definicije u teoriji vrednosti

Rad je posvećen vrednovanju stanova, stambenih zgrada i naselja, koji su za subjekte vrednovanja (stanare, investitore, projektante, građevinare) nosioci *vrednosti,* odnosno *upotrebne vrednosti.* Objekat vrednovanja (stan, zgrada, naselje) je za subjekte vrednost u globalu, ali istovremeno i nosilac niza pojedinačnih vrednosti, među kojima su (najčešće neravnomerno) zastupljene *vrednosti–norme* i *vrednosti–projekcije.* Vrednosti norme su dominantne u svim funkcionalno determinisanim, današnjim potrebama primerenim stanovima, dok se veća mogućnost za prisustvo vrednosti–projekcija zapaža pre svega kod fleksibilnih i funkcionalno neutralnih stanova, koji se mogu prilagođavati i budućim zahtevima i potrebama stanara. Isto tako, verujemo da i stanovanje sa svim svojim elementima koji mogu biti predmet vrednovanja, može i mora da pruži svoj doprinos u traganju za *najvišom vrednošću* – „opšte čovečanskoj emancipaciji u obliku razvitka slobodne stvaralačke ličnosti".

U ovom trenutku, u svetu nisu usaglašena mišljenja o budućnosti vrednovanja – jedni smatraju da se radi o jednoj prolaznoj modi koja se gasi, drugi da vrednovanje nije bez izgleda ukoliko mu se daju novi kvalitativni impulsi. Naše je mišljenje da vrednovanje ima perspektivu samo ako vodi računa o *životu vrednosti,* o njihovoj promenljivosti i dinamici. Procesi vrednovanja su uvek povezani sa određenim *sistemima vrednosti,* a baziraju se na stavovima koji proističu iz neke od *pozitivističkih* ili *humanističkih teorija vrednosti.* U ovim procesima se najčešće na razne načine kombinuju *vrednosti i činjenični sudovi,* na osnovu kojih se dolazi do ocene *upotrebne vrednosti* stanova, zgrada ili naselja. U traženju relevantnih kriterijuma vrednovanja, pojedini postupci vrednovanja polaze od *ljudskih potreba* i *želja,* koje su usmerene ka određenim *ciljevima.*
Svi ovi pojmovi su tesno vezani sa problematikom vrednovanja, tako da su neophodne njihove definicije.

Definicije u oblasti vrednovanja

Važno je razlikovati *kontrolisano* i *spontano vrednovanje,* koji se obavljaju u okviru jednog šireg institucionalnog konteksta koji se naziva *sistemom vrednovanja.* U okviru jednog sistema vrednovanja može da se razvije više *principa (metoda) vrednovanja* od kojih svaki predstavlja skup osnovnih metodoloških pravila i principa na bazi kojih se pristupa izradi tehničkih *postupaka (modela) vrednovanja.* Elementi jednog modela koji se nazivaju *kriterijumima,* a izražavaju preko relevantnih *obeležja* objekata, koja se nazivaju *vrednosnim varijablama,* povezani su u *strukturu modela. Merilo varijable* je osnovna mera preko koje se izražava *vrednost varijable* koja se očitava na *skali varijable.* Ocenjivanje varijabli se može vršiti samo između *graničnih vrednosti varijable.* Unificiranje ocena izraženih raznim merilima vrši se preko *transformacionih funkcija,* kada se dobijaju *parcijalne ocene* kriterijuma izražene preko jedinstvene vrednosne skale modela. Do *ukupne ocene* vrednosti objekta se dolazi stavljanjem u odnos parcijalnih ocena (koje mogu biti *elementarne i izvedene)* i *ocena njihovog značaja* preko tzv. *agregacione funkcije.*

Saznajne mogućnosti vrednovanja
Objektivnost i subjektivnost vrednosti

Između ekstremnih objektivističkih i subjektivističkih tumačenja vrednosti, u radu je prihvaćeno tumačenje koje se naziva aksiološkim realizmom (Šešić). Doživljavanje objekata kao vrednosti ne može biti potpuno objektivno, jer uključuje i elemente zablude, iluzije i proizvoljnosti. Predmet van čoveka i njegove prakse nema vrednosni status. Istovremeno vrednosti nisu ni isključivo subjektivne. „O objektivnosti ovde treba govoriti u smislu društvenog važenja za jednu širu ili užu društvenu zajednicu ... U stvari, jedne iste materijalne činjenice uzete u čisto intelektualnom odnosu subjekta prema njima saznaju se kao stvari i veze stvari, a uzete u afektivno–intelektualnom odnosu doživljavaju se kao vrednosti." Prema tome, u doživljavanju vrednosti subjektivno i objektivno se tesno prepliću, što se potvrđuje i u stambenoj oblasti. Da stan sadrži elemente subjektivnog vidi se iz sledećeg:

– svaka individua doživljava isti stan na drugačiji način
– stan se drugačije doživljava kao vrednost za vreme stambene nestašice, nego u uslovima veće stambene ponude
– stanar drugačije doživljava stan ako mu je to jedino rešenje, a drugačije ako ima i alternativnih mogućnosti da reši svoje stambeno pitanje
– stan se drugačije doživljava u zavisnosti od veličine porodice
– tokom vremena iste osobe menjaju svoje predodžbe o stanu
– tokom vremena menjaju se i širi sistemi vrednosti, itd.

Napomena: Većina definicija iz oblasti Teorije vrednosti preuzeta je iz knjige "Čovek i vrednosti" ("Prosveta", Beograd, 1969), mog poštovanog i dragog prijatelja, pok. Prof. Miladina Životića. našeg najvećeg aksiologa i mog nezvaničnog mentora.

Da kod doživljavanja stana kao vrednosti postoje i elementi objektivnog, svedoči sledeće:

- o mnogim činiocima upotrebne vrednosti stana uspostavljena je opšta saglasnost i to, kako o njihovom značaju, tako i o načinu procene
- skoro svi činioci upotrebne vrednosti stana mogu se podvrgnuti psihološkim, sociološkim ili tehničkim merenjima, čime se stepen sigurnosti procene značajno povećava.

Mogućnosti objektivizacije procesa vrednovanja

Da bi se obezbedio nivo objektivizacije procesa vrednovanja koji bi pružio dovoljno odgovarajuću sliku o vrednovanom objektu (nikad ne i identičnu), postupak vrednovanja treba da sadrži sledeće:

- postupak treba da bude prilagodljiv raznim sistemima vrednosti pojedinih učesnika u stambenoj izgradnji
- postupak treba da bude usklađen sa procesima transformacije vrednosti—projekcija u vrednosti—norme i sa odumiranjem postojećih vrednosti—normi
- treba raditi na unapređenju tehnika vrednovanja i upoznavanja sistema vrednosti subjekata u stambenoj izgradnji i stanovanju
- treba obezbediti multidisciplinarni pristup pri izradi postupaka vrednovanja
- postupke vrednovanja treba društveno verifikovati
- postupci vrednovanja treba da budu otvoreni u pogledu: informisanja šire stručne javnosti, daljeg razvoja i angažovanosti učesnika u vrednovanju.

Primenom ovih mera u postupcima vrednovanja može se optimizirati odnos subjektivno—objektivno do granica tolerancije, pri čemu neki autori teže da modele očiste od svih subjektivnih primesa uprošćavajući ih i neopravdano redukujući.

Što je problem manji i sagledljiviji, veća je mogućnost njegove objektivizacije. S druge strane, povećanje stepena tehničke preciznosti modela ne znači obavezno i povećanje njegove objektivizacije, jer subjektivni elementi ostaju prisutni u svim elementima postupaka.

Značaj vrednovanja

Svaki ljudski čin izbora, ocene, saznanja, prihvatanja sadrži u sebi i elemente vrednovanja. Pri tome treba imati u vidu, da vrednovanje ne obuhvata samo svesne i racionalne postupke i tehnike procenjivanja, već i intuitivne, pa i iracionalne postupke.

Vrednovanje je nerazdvojni element dva procesa: sticanja saznanja i odlučivanja. Sticanje saznanja ne podrazumeva samo upijanje informacija, već i njihovu selekciju i obradu. Ovo, naizgled „pasivno" vrednovanje je to samo na prvi pogled, jer stvara određene saznajne potencijale, vrednosno obojene, koji će uticati na mnoge buduće odluke, kada se možda neće ni znati zašto se donosi konkretna odluka. Tzv. „spontano" (nekontrolisano) vrednovanje najčešće je rezultat nekih ranijih vrednovanja, čiji su se rezultati utisnuli u našu podsvest i u određenim momentima se naizgled iracionalno aktiviraju.

U tehničkim naukama pod vrednovanjem se podrazumevaju svesni—racionalni procesi vrednovanja, koji se mogu sagledati i podvrgnuti kontroli i korekciji. Ovi procesi baziraju na određenim vrednosnim sistemima i orijentacijama, ali su im tehnike objektivizirane i opskrbljene odgovarajućim mernim instrumentarijumima. Može se reći da se radi o objektivnoj nadgradnji na subjektivnoj bazi.

Za razliku od svesno—racionalnih, spontano—iracionalni procesi vrednovanja se oslanjaju na naslage postojećih saznanja, emocije i psihološku strukturu subjekata vrednovanja. Naša svakodnevnica je prožeta ovakvim vrednovanjem, koje ipak nije sasvim iracionalno, jer bazira na prethodnim iskustvima i saznanjima.

Ekstremne dogmatske koncepcije naklonjene su maksimalnoj operacionalizaciji postupaka vrednovanja, dok se individualističke koncepcije odupiru kontrolisanom vrednovanju smatrajući ga nerealnim, pa čak i štetnim i naginju spontanim vidovima vrednovanja i procenjivanja. Ovakvi ekstremni stavovi ne samo što ne pružaju prihvatljiva rešenja, već u celini ugrožavaju položaj vrednovanja. Stav da su kontrolisani postupci vrednovanja jedini put do odluka, isto su tako nerealni, kao i stavovi da je kontrolisano vrednovanje nekorisno i štetno. Mišljenje da je spontano vrednovanje odraz slobode i otvorenosti isto je tako podložno kritici, kao i mišljenje da je nekritično i privatizovano.

Mi se izjašnjavamo za kontrolisano vrednovanje, umekšano, tamo gde se za to ukaže potreba, elementima spontanosti. Inače, samo po sebi, kontrolisano vrednovanje nije ni korisno ni štetno ni značajno ni beznačajno. Ono to tek postaje u službi ljudskih ciljeva, a od ljudi zavisi kako će ga koristiti. Poželjno je da vrednovanje, kao i svaki instrument u ljudskim rukama, bude što savršenije, ali to nije i jedina garancija njegove efikasnosti. Da bi optimalno služio, instrument treba da se optimalno i koristi. Važno je da instrument *može* biti koristan i da u uslovima dobrog korišćenja može dobro da odgovori svom zadatku.

Oblast i predmet vrednovanja

U našim uslovima učesnici u vrednovanju mogu biti:
A — korisnici (stanari ili radne organizacije)
B — investitori
C — građevinari
D — projektanti i prostorni planeri
E — rukovaoci stambenim fondom
F — finansijeri
G — donosioci političkih odluka
H — istraživači i dr.

Oblasti u kojima je moguća primena kontrolisanog vrednovanja, kao i problemi u okviru kojih se vrednuje (u zagradama su slovima označeni učesnici koji u aktivnostima dominiraju), su sledeći:

1 – kreiranje stambenog sistema (G)
- vrednovanje stambenih strategija i globalnih organizacionih alternativa

2 – programiranje stambene izgradnje (B, C, F, G)
- izbor planskih alternativa i programskih opredeljenja

3 – urbanističko planiranje (D, G, H)
- vrednovanje detaljnih urbanističkih planova i urbanističkih projekata
- vrednovanje programskih zahteva

4 – arhitektonsko projektovanje (B, C, D)
- permanentna kontrola procesa projektovanja
- revizija arhitektonskih projekata
- žiriranje na konkursima

5 – građenje (B, C, D, F)
- vrednovanje učinka
- normiranje radova
- vrednovanje kvaliteta (nadzor i prijem)

6 – distribucija stanova (A, B, C, E)
- vrednovanje stambenih ponuda
- distribucija stanova
- ocenjivanje primedbi stanara

7 – eksploatacija (A, E)
- određivanje stanarina
- procena stambenog fonda u cilju sanacije i rekonstrukcije

8 – istraživanje (A–H)
- teorijski rad na vrednovanju
- izrada standarda, normi i propisa
- izrada modela vrednovanja
- praktična primena vrednovanja.

Modeli vrednovanja su najčešći u fazama arhitektonskog projektovanja (radi kontrole i prihvatanja projektne dokumentacije), eksploatacije (radi određivanja stanarina i donošenja odluka o sanaciji i modernizaciji stambenog fonda) i distribucije stanova (radi određivanja prioriteta stambenih potreba, kad se ne vrednuju objekti već potrebe subjekata vrednovanja). Uopšte, modeli se prvenstveno javljaju tamo gde se isti i slični problemi često i kontinualno ponavljaju, tako da postoje mogućnosti izvesne standardizacije njihovog rešavanja. Međutim, situacije u kojima se modeli mogu primeniti su praktično neiscrpne, bilo da se radi o univerzalnim modelima primenljivim za razne slučajeve i prilike, ili o lokalnim modelima namenjenim samo nekim određenim, specifičnim slučajevima.

Vidovi vrednovanja
Spontano i kontrolisano vrednovanje

Razlike između spontanog i kontrolisanog vrednovanja u praksi nisu oštre, već se elementi ova dva postupka tesno prepliću, s tim što su ekstremi veoma retki. Vrednovanje, a pre svega kontrolisano, ne čine samo tvrde tehnike sa kvantifikovanim ocenama, već svi postupci provere kvaliteta koji se mogu proveriti i ponoviti. Pošto su vrednosti istovremeno i subjektivne i objektivne, i kompleksno vrednovanje će u sebi sadržati subjektivne i objektivne elemente, čime sam postupak ne gubi u značaju. Mi se pridružujemo autorima koji se izjašnjavaju protiv „puritanskih" modela koji isključuju sve subjektivne elemente, jer smatramo da je ono što preostaje, suviše ogoljeno, sasušeno i da praktično ne daje pravu sliku o vrednovanom predmetu.

Da li će neki model biti orijentisan više prema spontanim ili kontrolisanim ekstremima, zavisi, pre svega, od stepena proverljivosti, odnosno od mogućnosti uvida u sve faze i elemente postupka vrednovanja. Pri tome treba imati u vidu da model nije kontrolisan ako mu je npr. samo sagledljiv put od kriterijuma do konačne ocene, dok motivi izbora kriterijuma ostaju sakriveni; u takvom slučaju kontrolabilan je samo tehnološki, ali ne i konceptualni deo modela, itd.

"Iskreno" i "maskirano" vrednovanje

Treba razlikovati pojmove „kontrolisanosti" i „iskrenosti" modela vrednovanja. Kontrolisanost podrazumeva mogućnost uvida u sve faze postupka na osnovu iskaza samog autora modela, dok se „iskrenost" odnosi na stepen istinitosti ovih iskaza. Za uspešno vrednovanje manje je bitan stepen kontrolisanosti modela, koliko otvorenost i istinitost u prikazivanju šta je u modelu kontrolisano a šta ne, i koje vrednosne orijentacije model zastupa. Tako se dolazi do pojmova „iskrenog" i „maskiranog" vrednovanja, kao direktnog odraza deklarisanih i skrivenih ciljeva učesnika u vrednovanju. Jedan model ne može biti ekstremno spontan ili kontrolisan, ali se u pogledu iskrenosti može daleko više približiti ekstremima. Autori se mogu truditi da otvoreno i pošteno iznesu na videlo sve motive i ciljeve na bazi kojih je model formiran, a mogu i pokušavati da prave ciljeve sakriju iza paravana lažne nepristrastnosti i objektivnosti. Nekad je moguće da model ima i više paravana jedan iza drugog, ali je češći slučaj da do ovakvih postupaka dolazi spontano. Autor modela nesvesno, kao da se to samo po sebi razume, uključuje u model neke kriterijume i aspekte koji su, u stvari, odraz njegovih vrednosnih orijentacija. Naručilac modela, sa svoje strane, nije uvek do te mere stručan da može drastično da utiče na profil modela, tako da je sudbina vrednovanja ipak najviše u rukama samih obrađivača.

Opisno i kvantitativno vrednovanje

Opisno vrednovanje polazi od pretpostavke da su vrednosti dinamična i fluidna materija, tako da bi svaki pokušaj da se njihove ocene materijalizuju i egzaktno utvrde bio nerealan i bezuspešan. Vrednosti nisu fiksirane u jednoj tački, one se neprekidno kreću u okviru jedne oblasti (koja, takođe, nije čvrsto omeđena), višeznačne su, pulsirajuće i beskrajno promenljive u prostoru i vremenu. Ovakve vrednosti se, kažu pristalice opisnog vrednovanja, ne mogu izraziti egzaktnim pokazateljima, već samo preko opisa koji omogućuju uvid u sve relevantne aspekte. Međutim, ne nedostaje mnogo do uključivanja kvantitativnih aspekata u model. U momentu kada zaželimo da saznamo ne samo kakve su razlike između vrednovanih objekata, već i kolike su, nalazimo se na pragu kvantitativnih procena. U stvari, prelaskom sa nominalnih i ordinalnih skala na intervalne i „ratio" skale, ulazimo u oblast kvantitativnog merenja i vrednovanja. Koji će se način merenja odabrati, zavisiće od:

- ciljeva vrednovanja
- vrednosnih orijentacija autora modela
- karaktera izabranih kriterijuma vrednovanja i njihovih varijabli
- stepena informisanosti o objektu koji se vrednuje, itd.

Stepen kvantifikacije ocena u modelu daje sliku i o autorovom stavu u pogledu saradnje autora i korisnika modela. Kvantifikovan model prikazaće potpuno formirane ocene koje korisnik može prihvatiti ili odbiti, ali u čijem formiranju ne učestvuje. Nasuprot tome, opisno vrednovanje obavezuje korisnika da aktivno učestvuje u svim fazama ocenjivanja i donošenja odluka. Treba razlikovati spontano i ~~opisano~~ vrednovanje. Spontano nije obrazloženo, dok je opisno obrazloženo ali ne i kvantifikovano.

Ciljevi vrednovanja
Definicije, ispoljavanje i strukturisanje ciljeva

Cilj je stanje ili aktivnost koja može, kako čovek vidi, da ukloni njegove potrebe i zadovolji njegove želje. Svest o ciljevima može da varira „od eventualnog znanja o realnoj mogućnosti, o najadekvatnijim sredstvima, o fazama i posledicama njegovog ostvarenja — do manje—više nejasnog naziranja i verovanja".

Pojedini subjekti različito doživljavaju ciljeve i to se ogleda kroz:

- razlike u jasnoći sagledavanja ciljeva
- razlike u tumačenju istih ciljeva
- različitost samih ciljeva
- različit intenzitet doživljavanja ciljeva, itd.

Ciljevi subjekata nisu odvojeni i samostalni, već međusobno prepleteni, odnosno na razne načine strukturisani. Ciljevi mogu formirati hijerarhijsku strukturu, a mogu se posmatrati i preko matrica u kojima se uspostavaljaju odnosi između svih ciljeva. Ove strukture se najčešće odražavaju i na strukturu kriterijuma u samom modelu vrednovanja, mada je pitanje, da li se ovakav postupak može uvek smatrati opravdanim.

Mogu se razlikovati tri vida veza između ciljeva i to:

- ciljevi koji su međusobno nezavisni
- ciljevi koji su međusobno sukobljeni
- ciljevi koji su međusobno saglasni i komplementarni.

Pod sukobom ciljeva se podrazumeva situacija kada povećanje stepena ispunjenja jednog cilja uslovljava istovremeno smanjenje stepana ispunjenja drugog cilja (antagonistička funkcija). Kod saglasnih (komplementarnih) ciljeva povećanje stepena ispunjenja jednog cilja uslovljava istovremeno povećanje stepena ispunjenja drugog cilja (altruistička funkcija).

Veze se uspostavljaju ne samo između ciljeva na jednom nivou (stan npr.), već i između ciljeva na raznim nivoima imajući u vidu prostorne aspekte (stan, zgrada, naselje), organizacione aspekte (stambeni sistem, društveno—politički sistem), itd.

Deklarisani i skriveni ciljevi subjekata u stambenoj izgradnji

U vrednovanju nije redak slučaj da model ne interpretira ciljeve onih kojima je deklarativno namenjen, već je usmeren ka interesima nosilaca moći koji su pravi gospodari kako modela, tako i stambene situacije u celini. Ovi ciljevi se mogu izložiti otvoreno, ali se mogu i prikriti iza nekih drugih javno deklarisanih i društveno usvojenih ciljeva, kada se radi o postupku „maskiranja" ciljeva, koje nekad može biti i višeslojno.

Osnovni deklarisani cilj investitora vezan za vrednovanje je provera i procena ponuđenih projekata ili postojećeg stambenog fonda. Međutim, investitor može vrednovanjem da pravda i neke subjektivne, pa i iracionalne odluke, koje mogu i da izlaze iz zakonskih okvira, a donete su na bazi prijateljskih veza, korupcije, pritisaka i sl. Posebno treba biti oprezan, ako izradu modela vrednovanja poručuju oni koji će ga kasnije koristiti kao dokaz sopstvenog poštenja i objektivnosti.

Građevinari primenjuju postupke vrednovanja sa ciljem da se sa što skromnijim sredstvima na najefikasniji način obezbedi odgovarajući kvalitet vrednovanog objekta. Njihov osnovni cilj je, svakako, materijalna korist, što je sasvim opravdano ako proističe iz odgovarajućeg rada i postignutih rezultata. Ukoliko, pak, građevinari nisu u mogućnosti da pruže očekivane rezultate, lako može da se dogodi da se vrednovanje zloupotrebi tako što se:

- nekvalitetni radovi pravdaju nekorektno definisanim i opisanim kriterijumima vrednovanja
- pojedine pozicije nerealno vrednuju
- neravnomerno vrednuju rezultati rada pojedinih struktura u preduzeću
- formiraju modeli vrednovanja konstruktivnih sistema koji su nekim sistemima naklonjeniji nego drugim, itd.

Što se tiče projektanata i urbanista, oni, oslanjajući se na modele vrednovanja, žele da provere svoje projektantske odluke pre njihovog prezentiranja investitoru radi dobijanja najcelishodnijih alternativa. Skriveni ciljevi projektanata mogu biti: materijalna korist (po mogućnosti veća od uloženog rada, jer u suprotnom cilj nije skriven) i društvena afirmacija (koja u principu treba da bude logična posledica rada, a ne i osnovni cilj). Treba naglasiti da ovi skriveni ciljevi lakše dolaze do izražaja kod spontanog nego kod kontrolisanog vrednovanja, mada ni tu nisu isključeni.

Među važne ciljeve projektanata, istraživača i građevinara spada, svakako, i kontinuitet poslovanja. Da bi došli do poslova, subjekti u vrednovanju često ne prezaju i od polulegalnih i ilegalnih postupaka, koje, međutim, veoma brižljivo maskiraju i skrivaju od javnosti. Pri tome treba imati u vidu da su akcentirani lični interesi, korupcija, nedozvoljene poslovne sprege, deformisani kriterijumi vrednovanja i sl. samo odraz daleko težih ekonomskih i društvenih poremećaja koji potresaju društvo iz temelja. Tada je nužno preispitati sisteme vrednosti i promene u njima da bi se mogli konstatovati pravi uzroci zla i preduzeti odgovarajuće mere, koje moraju biti radikalne, a ne parcijalne sa lokalnim dejstvom. Iza individualnih skrivenih ciljeva i interesa kriju se najčešće neki širi interesi i ciljevi koji moraju biti sagledani i obelodanjeni, te se nakon njihovog eliminisanja može očekivati uspešno rešavanje problema na nižim nivoima.

Sukobi interesa i ciljeva subjekata u vrednovanju

Interesi i ciljevi subjekata u stambenom sistemu se često sukobljavaju s tim što obično interesi slabijih ostaju u drugom planu. U stambenom sistemu najjači su oni koji direktno rukuju finansijskim sredstvima, dakle, finansijeri i investitori. Investitorov osnovni cilj, da za što manje novca dobije što više i to što boljih stanova, direktno se sukobljava sa tendencijom građevinara da za što veću nadoknadu pruže samo ono što je neophodno. Ovde su mogući kompromisi, ali nikada obe strane neće biti potpuno zadovoljne, konflikt je u suštini ovog odnosa.

Veoma je izražen i sukob interesa građevinara i projektanata u kome su građevinari zbog svoje ekonomske moći u prednosti. Postojanjem projektnih biroa pri građevinskim preduzećima i nezavisnih projektnih biroa, projektanti su podeljeni na dve kategorije. Projektanti pri građevinskim preduzećima se pretvaraju u servis građevinara i gube svoju kreativnu slobodu, dok nezavisni projektni biroi imaju tendenciju da se „odmetnu" od tehnologije u traganju za rešenjima koja će u funkcionalnom i oblikovanom pogledu postići optimalne rezultate.

Odnos između projektanta i investitora je na prvi pogled harmoničniji, jer bi, u principu, ovde ciljevi trebalo da budu umnogom usklađeni. Međutim, u našem stambenom sistemu investitor ima u prvom planu što racionalnije korišćenje raspoloživih sredstava, dok projektant, koji nije stimulisan na štednju, teži prvenstveno ka maksimalnom kvalitetu (oblikovnom, pre svega), praveći sam sebi specifične spomenike. Na taj način, konflikt je i ovde prisutan i zanimljivo je da u praksi projektant lakše uspeva da naturi svoje stavove investitoru nego građevinaru.

Neposredni korisnici se svojim ciljevima, takođe, u izvesnoj meri sukobljavaju sa ostalim subjektima. Sukobljavaju se, pre svega, bogatstvom svojih želja, ciljeva i prohteva koje je u praksi nemoguće potpuno zadovoljiti. Ova raznolikost potreba predstavlja smetnju za investitore, projektante i građevinare, jer otežava standardizaciju i tipizaciju, uslovljavajući gradnju za poznatog korisnika, što je kod velikih operacija skoro neizvodljivo.

Što je u stambenoj oblasti veća uloga naučnog rada, to je i značajnije prisustvo istraživača. Osnovni konflikt istraživača sa ostalim subjektima je u tome, što svi ostali istraživanje ne smatraju samostalnim procesom već svojim servisom, dajući mu tako i neka svojstva koja, naročito u vrednovanju, ono ne bi trebalo da ima.

Jedan od subjektivnih uzroka konfliktima između subjekata u nestabilnom stambenom sistemu mogu biti i predrasude. Uobičajene predrasude o pojedinim subjektima u stambenom sistemu su sledeće:

- *građevinari* su jednostrani, šićardžije, nasilnici neobrazovani; koriste svaku priliku da podjarme ostale subjekte, profit im je u prvom planu, o kvalitetu vode brigu samo u toj meri da izbegnu zakonsku odgovornost itd.
- *investitori* su isključivi, nedovoljno stručni, neefikasni, zloupotrebljavaju svoj položaj nekad čak i do korupcije, nasilni u ophođenju itd.
- *projektanti* su sujetni, nezainteresovani za ekonomičnost i racionalnost građenja; u prvom planu su im lična afirmacija, društvena priznanja i materijalna korist; efikasni su samo kada su pod komandom i okriljem građevinara; smatraju sami sebe intelektualno superiornijim u odnosu na ostale itd.
- *stanari* su amorfna masa koja ne zna šta hoće ni šta joj treba; nekulturni su, štetočine, ne zaslužuju ono što dobijaju itd.
- *istraživači* žive u kulama od slonove kosti; nesposobni su da ponude jednostavna i praktična rešenja; više vredi jedan dobar praktičar od tri istraživača itd.

Razbijanje predrasuda je veoma težak proces, jer su one integralni deo stambenog sistema koji loše funkcioniše sa nezadovoljavajućim vezama između elemenata sistema. Mere koje se mogu preduzeti su sledeće:

- regulisanje funkcionisanja stambenog sistema i odnosa između subjekata, homogenizacija stambenog sistema
- tešnji kontakti između subjekata, profesionalna integracija
- formiranje zajedničkog sistema informacija
- otvorena rasprava o svim problemima koji mogu biti izvor kasnijih predrasuda, uz sprečavanje da se pojedinačne devijacije transformišu u opšte pojave itd.

Velikani svetske arhitekture (4)
FRANK LLOYD WRIGHT (2)

4 – EGZOTIČNE ARHITEKTURE I NOVI MATERIJALI (1910–1920)

Po dolasku u Evropu Wright putuje prvo u Berlin, gde se organizuje izložba njegovih radova, a onda u Fiesole. Tamo njegov sin Lloyd i drugi pripremaju ilustracije za njegovu knjigu "Ausgeführte Bauten und Entwurfe", koju iste godine Ernst Wasmuth publikuje u Berlinu. S obzirom da pravi skice za svoju novu kuću u Fiesole, stiče se utisak da je nameravao da se duže vreme zadrži u Evropi. Ipak, i pored velike popularnosti koju je stekao uz pomoć izdatih knjiga i H.P.Berlagea (Holandija), nije zadovoljan Evropom, pa se vraća 1911 u Ameriku, gde u medjuvremenu njegovi saradnici realizuju neke od njegovih ranijih projekata. Može se reći da je u Evropi na njega najviše uticala Bečka secesija (Olbrich, pre svega).

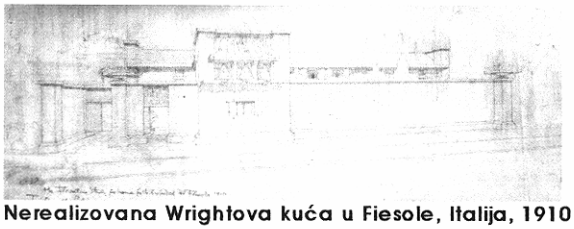

Nerealizovana Wrightova kuća u Fiesole, Italija, 1910

Po povratku u SAD, a imajući u vidu da u njegovoj kući u Oak Parku stanuju njegova napuštena žena i šestoro nesrećne dečice (jedno drugom do uveta), Wright napušta Čikago i u Spring Greenu 1911 otpočinje izgradnju svoje nove rezidencije, koju po imenu mitskog keltskog pesnika naziva Taliesin.

Taliesin I, Spring Green, Wisconsin, 1911. Nakon tri godine, jedan poludeli kuvar je kompleks spalio i u njemu pobio sedam osoba.

1913/14 projektuje i realizuje u Čikagu veoma atraktivni zabavni centar Midway Gardens u kome projektuje sve do nameštaja i najsitnije opreme (Total Design). Eksperimentišući sa novim oblicima i materijalima, uz vešto kombinovanje zatvorenih i otvorenih kafea, restorana i prostora za igru, Wright postiže upečatljive ekspresionističke rezultate sa reminiscencijama na japansku i Maja arhitekturu.

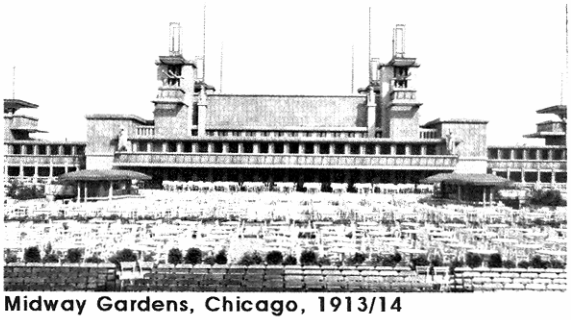

Midway Gardens, Chicago, 1913/14

1914, poludeli kuvar Julian Carlston, podmeće požar u Taliesinu i tom prilikom ubija G–dju Mamah Cheney–Borthwick i još šest osoba. Iako duboko potresen, Wright odmah počinje sa rekonstrukcijom kompleksa, a usled opšte ekonomske recesije i nedostatka sredstava intenzivno se angažuje na projektovanju i izgradnji hotela Imperial u Tokiju. Te iste godine Wright upoznaje i svoju sledeću suprugu G–dju Miriam Noel, vajarku, ako se ne varam. U periodu 1915–22 često putuje u Japan (gde je otvorio i samostalni biro) radi razrade projekta i kontrole radova. Posebno je uspešno rešio problem fundiranja, tako da katastrofalni zemljotres "Kanto" iz 1923 nije naneo objektu znatnije štete. Na žalost, hotel je porušen 1929 god.

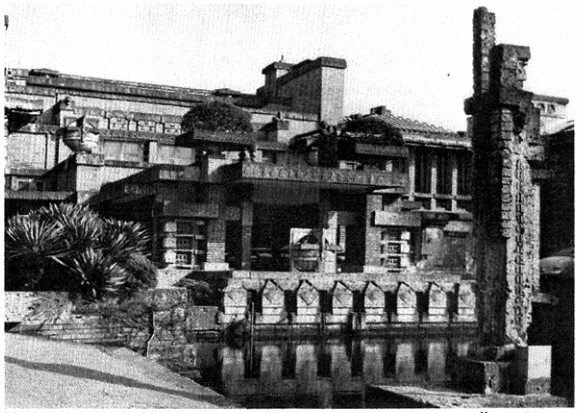

Hotel Imperial, Tokio, 1915/23. Objekat je porušen 1929, što znači da je vema kratko vreme bio u funkciji. Ovde se Wright snažno inspiriše starom japanskom arhitekturom

U Japanu Wright izvodi još tri stambene zgrade (kuće: Hayashi, Tokio, 1917, Fukuhara, Hakono, 1918 i Yamamura, Ashya, 1918), kao i Jiyu Gakuen školu u Tokiju iz 1921, poznatu po izuzetnom enterijeru koji je vešta kombinacija Wrightovih ornamentalnih istraživanja i japanske tradicije.

Emterijer Gakuen škole, Tokio, 1921

1922 god, Wright se razvodi od svoje prve žene Katherine (sa već pomenuto šestoro dece jedno drugom do uveta)), a 1923 se konačno, nakon devet godina neformalnog druženja venčava sa Miriam Noel. Medjutim, čovek kaže, a Bog raspolaže! Već godinu dana kasnije 1924, Wright se u Francuskoj upoznaje za G–djom Olgivanom (Olga–Ivana) Hinzenburg, rodjenom Lazović, poreklom sa Cetinja, pa se 1927 god., posle zrelog razmišljanja razvodi od Miriam i 1928 venčava sa Olgivanom. Njemu je tada oko 60 godina, a njoj 30, ali to nije bilo bitno. Što bi se reklo: "Važno je da se dečica vole!". Uostalom, ta srećna veza je trajala punih 30 godina, sve do Wrightove smrti, a iz nje se rodila i ćerkica Jovana koja bi, pile malo, sad trebalo da ima oko 75 godina.

U ovom periodu, Wright je veoma zainteresovan za egzotične ili, kako on kaže, "primitivne" arhitekture. Osim japanske, impresioniran je i arhitekturom starih Maja indijanaca, kao i indijanskim vigvamima i zigguratima iz mesopotamske arhitekture. Proučavanje Maja arhitekture ga dovodi do primene inventivno profilisanih betonskih blokova i jedne nove arhitekture, dijametralno različite od Prerijskih kuća, monumentalne, masivne i orijentisane prema unutrašnjim dvorištima i prostorima. Prva takva kuća je veoma razvijena i raskošna "Hollyhock" House, za G–dju Aline Barnsdalle (L.A., Ca, 1917/20).

Barnsdalle "Hollyhock"House, Los Angeles, Ca.1917/20

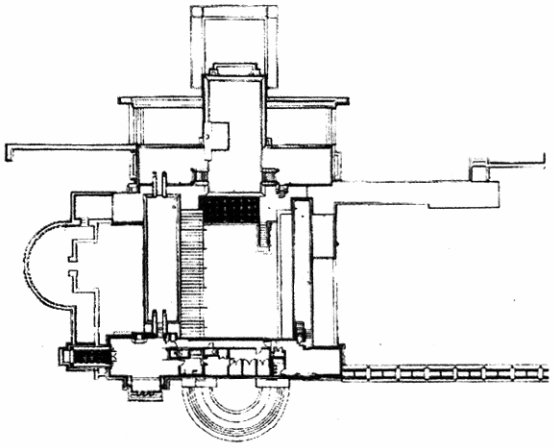

Hollyhock House, Osnova sprata

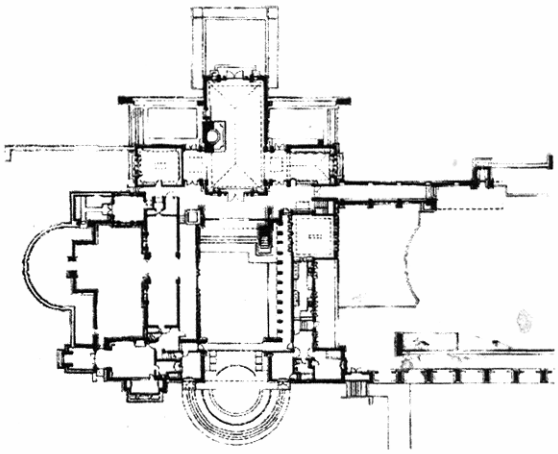

Hollyhock House, Osnova prizemlja

Skoro direktna aplikacija Maja arhitekture, prisutna je u projektu za robnu kuću German (Richland Center, Wisc.1915).

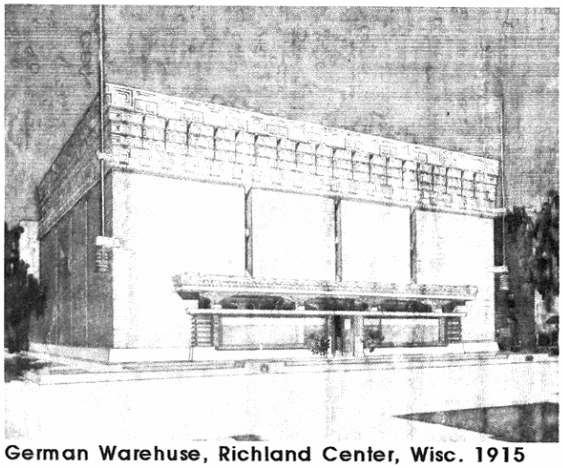

German Warehuse, Richland Center, Wisc. 1915

Napuštanje prerijskih kuća nikako ne znači i odustajanje od proklamovane organske arhitekture, pošto su ovi objekti maksimalno prilagodjeni toplim pustinjskim područjima. Wright se i dalje striktno pridržava postavke da svako područje, kao i svaki korisnik treba da ima svoju autohtonu, unikatnu i adekvatnu arhitekturu. Objekte Midway Gardens, Imperial Hotel i "Hollyhock" House treba posmatrati kao rezultate jednog kontinualnog i celovitog razvojnog procesa, tokom koga će se sve više ispoljavati razlike izmedju evropske, socijalno obojene, moderne arhitekture (koja će, oslobodivši se od ornamenta i svih "suvišnih" elemenata završiti u "Internacionalnom stilu") i njegovog individualističkog pristupa u kome je ornament snažan činilac oblikovanja kako eksterijera, tako i enterijera.

Nakon "Hollyhock" kuće sledi više kuća od tzv. "tekstilnih", profilisanih pa i perforiranih betonskih blokova, medju kojima se ističu: Charles Ennis House (L.A., Ca.,1923), Alice Millard House "La Miniatura" (Pasadena, Ca, 1923), J.Storer House (L.A., Ca.,1923) i S. Freeman House (L.A., Ca, 1924), kao i nešto kasnije realizovan Hotel Arizona Biltmore (Phoenix, Arizona, 1928). U ovim objektima Wright umanjuje delovanje zidova i ostvaruje organsku vezu izmedju enterijera i eksterijera. Zanimljivo je pitanje zašto se evropska industrijska stambena arhitektura nije nadovezala na ova istraživanja, već je insistirala na velikim elementima. Kod velikih serija to ima opravdanja, ali ne i kod manjih operacija, koje su ipak dominirale, kako pre, tako i posle II sv.rata. Čini nam se da bi ovaj postupak i danas mogao biti od interesa.

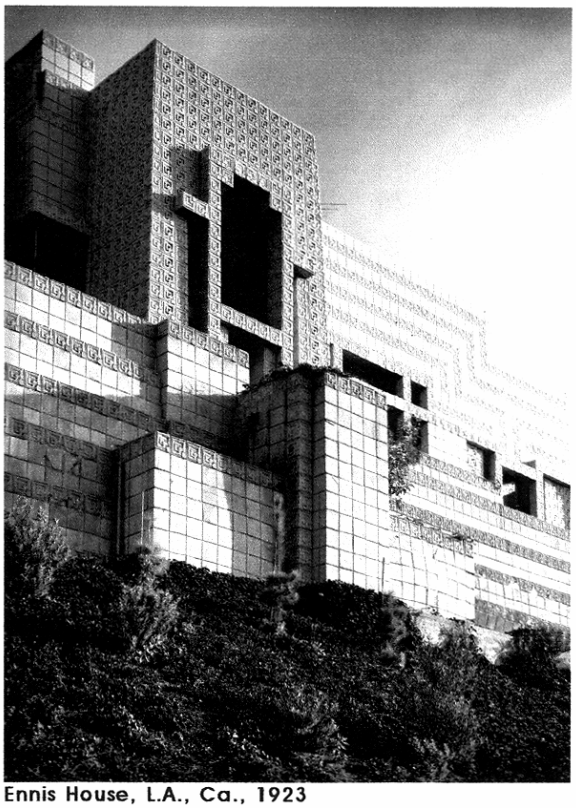

Ennis House, L.A., Ca., 1923

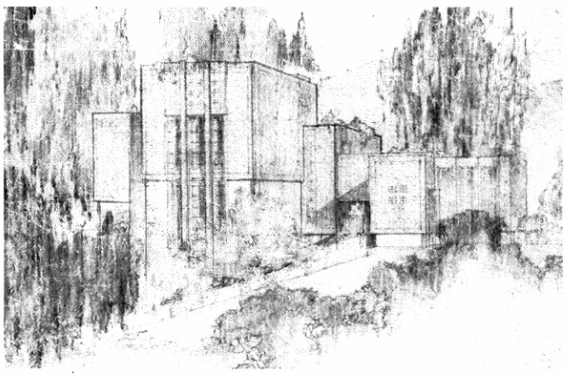

Millard House ("La Miniatura"), Pasadena, Ca., 1923

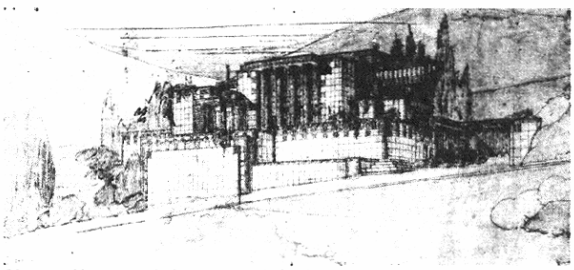

Storer House, L.A., Ca., 1923

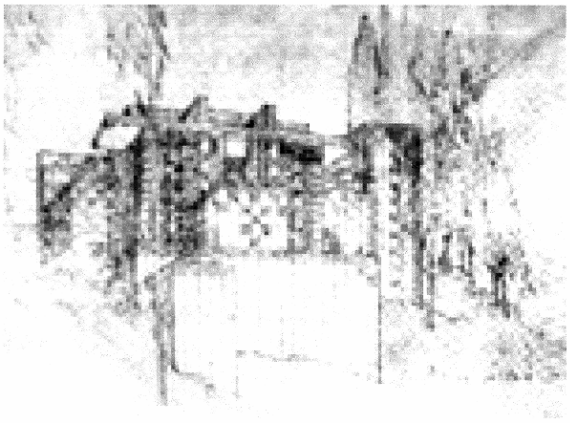

Freeman House, L.A., Ca., 1924

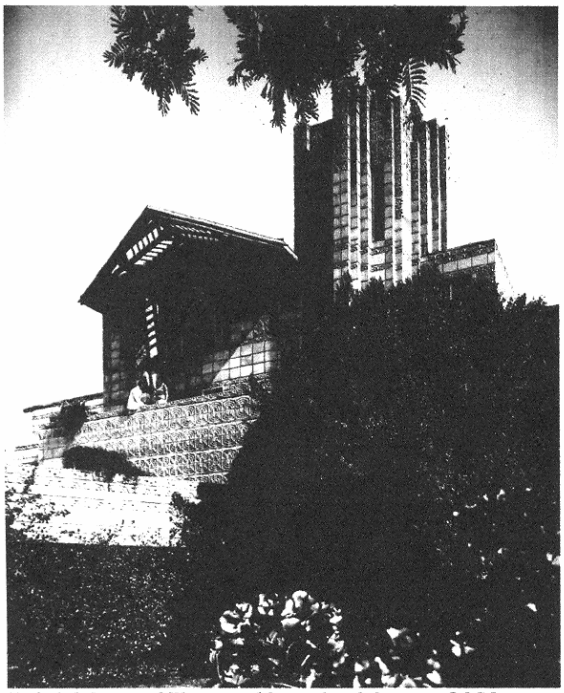

Hotel Arizona Biltmore, Phoenix, Arizona, 1928

Povremeno, Wright odstupa od uobičajenog rasporeda elemenata fuga na fugu sa horizontalnim i vertikalnim fugama, pa ih zaokreće za 45^0 , tako da površina liči na krljušt. Primeri za to su projekti za: Owen Yung House (S.Marcos–in–the–Desert. Arizona, 1927) i, kasnije, Roger Lacy Hotel, (Dallas, Texas, 1946).

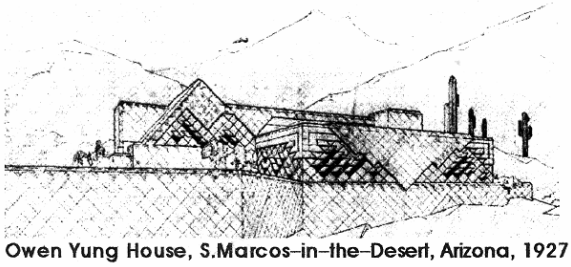

Owen Yung House, S.Marcos–in–the–Desert, Arizona, 1927

Tokom vremena, Wright napušta ornamentisanje fasadnih površina, svodeći oblikovanje na igru horizontalnih i vertikalnih masa i vešte kombinacije prirodnih materijala kao što je slučaj na projektu Elizabeth Noble Apartment House (L.A., Ca, 1929) ili na "Westhope" kući projektovanoj za Richarda Lloyda Jonesa (Tulsa, Oklahoma, 1928/31).

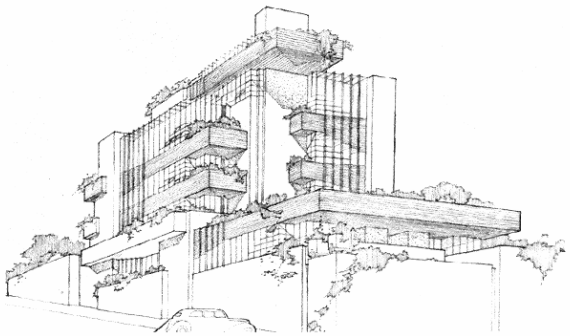

Noble Apartment House, L.A., Ca., 1929

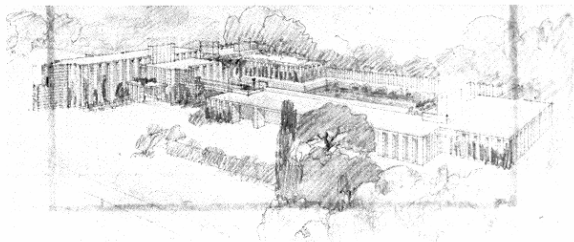

Lloyd Jones House, Tulsa, Oklahoma, 1928/31

U projektima (na žalost, neizvedenim) objekata u letnjoj koloniji Tahoe na jezeru Tahoe u Kaliforniji iz 1922/23, Wright po prvi put primenjuje veoma strme krovove koji asociraju na indijanske vigvame.

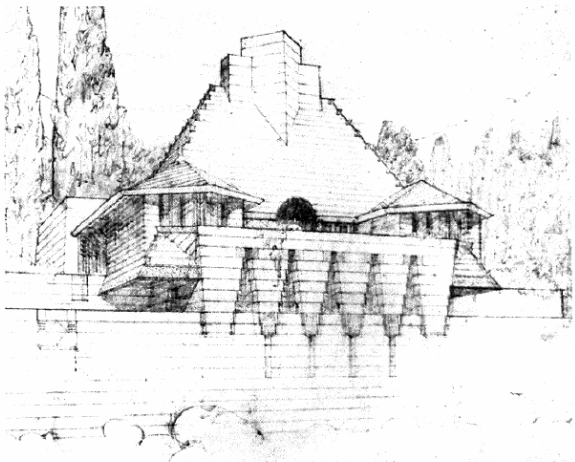

"Cabin", Letnja kolonija Tahoe, 1922/23. Divan primer organske arhitekture gde se Wrightova imaginacija spretno kombinuje sa tradicijom indijanskog graditeljstva.

"Hunting Loge", Letnja kolonija Tahoe, Tulsa, Oklahoma

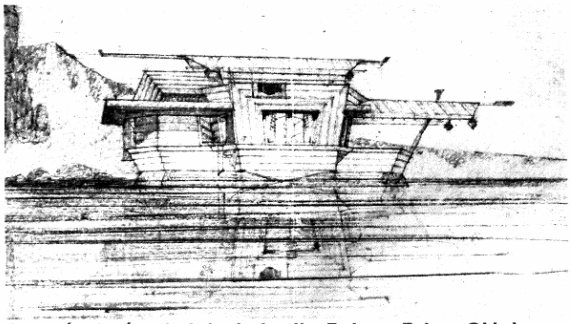

Ploveća kuća. Letnja kolonija Tahoe, Tulsa, Oklahoma

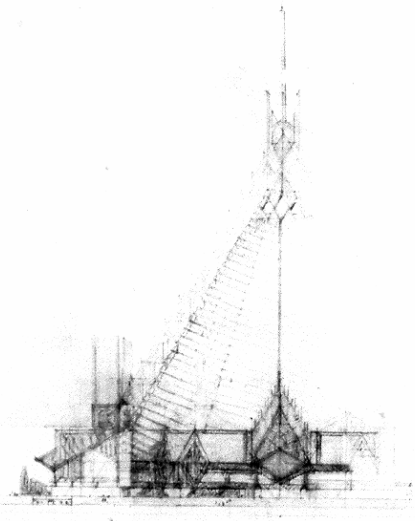

Projekat za džinovsku Steel Cathedral, koja je trebalo da bude visoka 457.5 m., a koja po oblikovanju asocira na indijanski šator. Oko ove velike katedrale, Wright je predvideo i nekoliko manjih "sa svakodnevnu upotrebu".

Ovaj motiv će Wrighta opsedati tokom celog života i on ga uspešno primenjuje između ostalog i na projektima za Nakoma Country Club (Madison, Wisc.,1924), Steel Cathedral (N.Y., Ca., 1926), Smith House (Piedmont Pines, 1938), Trinity Chapel (Norman, Oklahoma, 1958), Pilgrim Congregational Church (Redding, Ca., 1958), i konačno na sinagogi Beth Sholom (Elkins Park, Pa., 1954/59).

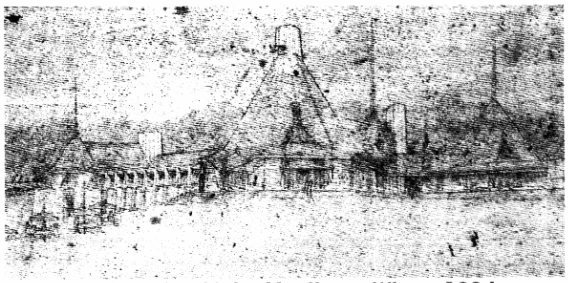

Nakoma Country Club, Madison, Wisc., 1924

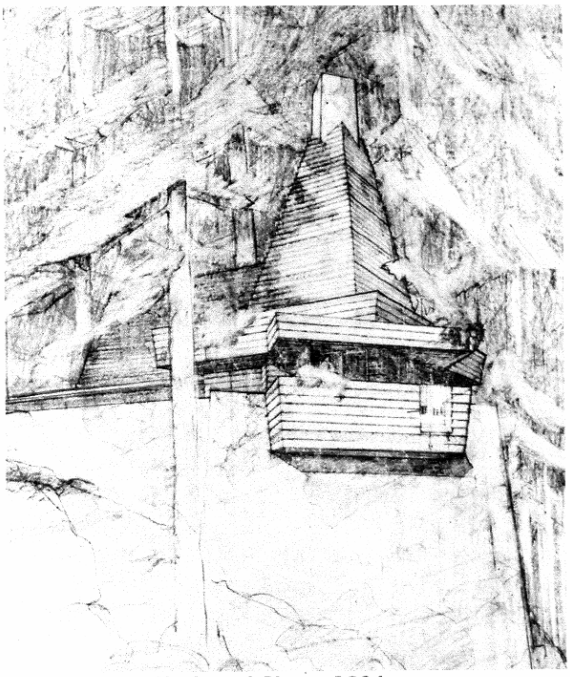

Smith House, Piedmont Pines, 1936

Mesopotamski zigurat je samo povod da se Wright okrene ispitivanju kružnih formi koje će, kad god za to bude bilo razloga i mogućnosti, obogaćivati biološki i kosmički duboko zasnovanim oblikom spirale. Ova istraživanja su prvi put sprovedena na nerealizovanom projektu Gordon Strong Automobile Objective and Planetarium (Sugar Loaf Mountain, Maryland, 1925), a kasnije će naći svoje maksimalno ostvarenje na najpoznatijem Wrightovom javnom objektu: Guggen-

heimovom muzeju u New Yorku (1943–59), uz niz drugih realizovanih i neostvarenih projekata. U stvari, Wright će posle neuspeha sa Gordon Strong projektom, napraviti desetogodišnju pauzu sa primenom kružnih formi, da bi ih od 1935 opet uveo u igru, a posle II sv.rata čak učinio dominantnim u svom stvaralaštvu.

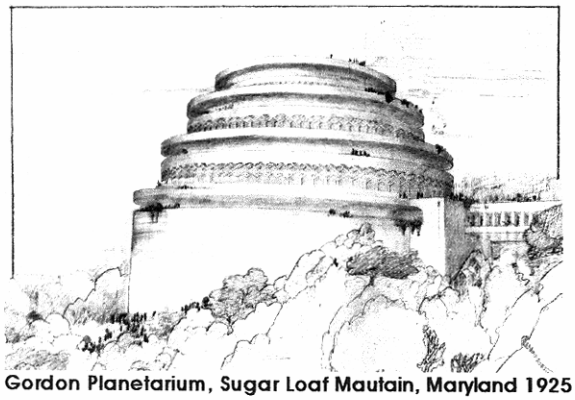

Gordon Planetarium, Sugar Loaf Mautain, Maryland 1925

Na osnovu velikog broja isprojektovanih i realizovanih projekata, a s obzirom na opredeljenost za organsku arhitekturu, moglo bi se pomisliti da Wright nije naklonjen visokim objektima, što bi bilo veoma pogrešno. On je itekako svestan činjenice da poslovni i društveni objekti sa obimnim programima i limitiranim lokacijama zahtevaju i visoku spratnost, tako da se bavio i njima. Još 1912 god., pod uticajem Čikaške škole i Sullivana, napravio je projekat solitera Press Building (San Francisco Call), S.F. koji je, može se reći, dosta usamljena pojava u njegovom stvaralaštvu, sa izuzetkom pojedinih ornamentalnih elemenata koji su u trendu njegovog istraživačkog postupka.

1924 god. radi projekat veoma upečatljivog i ortogonalno razudjenog objekta National Life Insurance Company (Chicago, III.), a 1926 u okviru svojih vizionarskih eksperimenata nudi skice "Steel Cathedral" za milion posetilaca, visoke 457.5 m. koja, zbog visokih troškova izgradnje, ne pobudjuje naročiti interes.

1929 god. Wright projektuje stambeni soliter St. Mark's Apartment Tower (St. Mark's–in–the–Bouwerie, New York City), koga je na jednoj ugaonoj lokaciji planirao da ponovi više puta, ali koji je realizovan tek 1956 pod nazivom Price Tower u Bartlesville–u u Oklahomi. Bezuspešno je takodje pokušao da

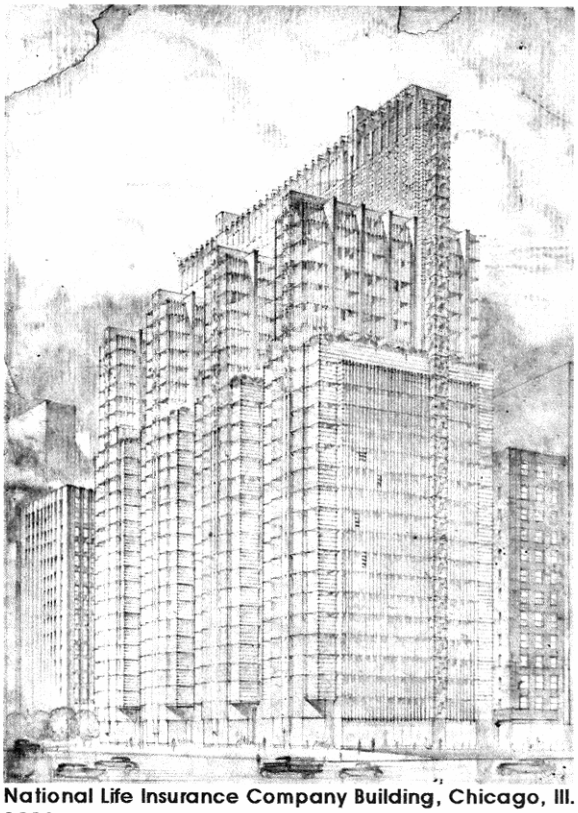

National Life Insurance Company Building, Chicago, III. 1022

ovaj objekat poveže u kontinualan niz od pet lamela i plasira u Čikagu 1930.

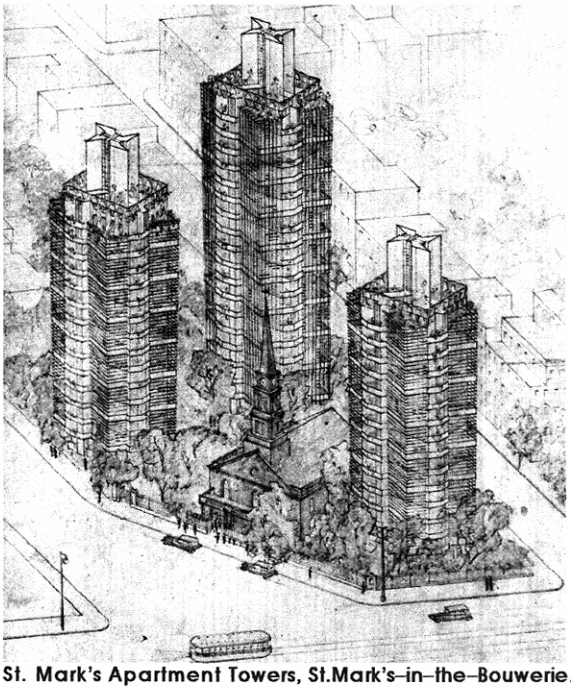

St. Mark's Apartment Towers, St.Mark's–in–the–Bouwerie. New Yopk City, 1929. Bilo je predvidjeno da se tri objekta raznih visina postave na uglu jedne trougaone lokacije, čime bi se njihov likovni utisak snažno pojačao.

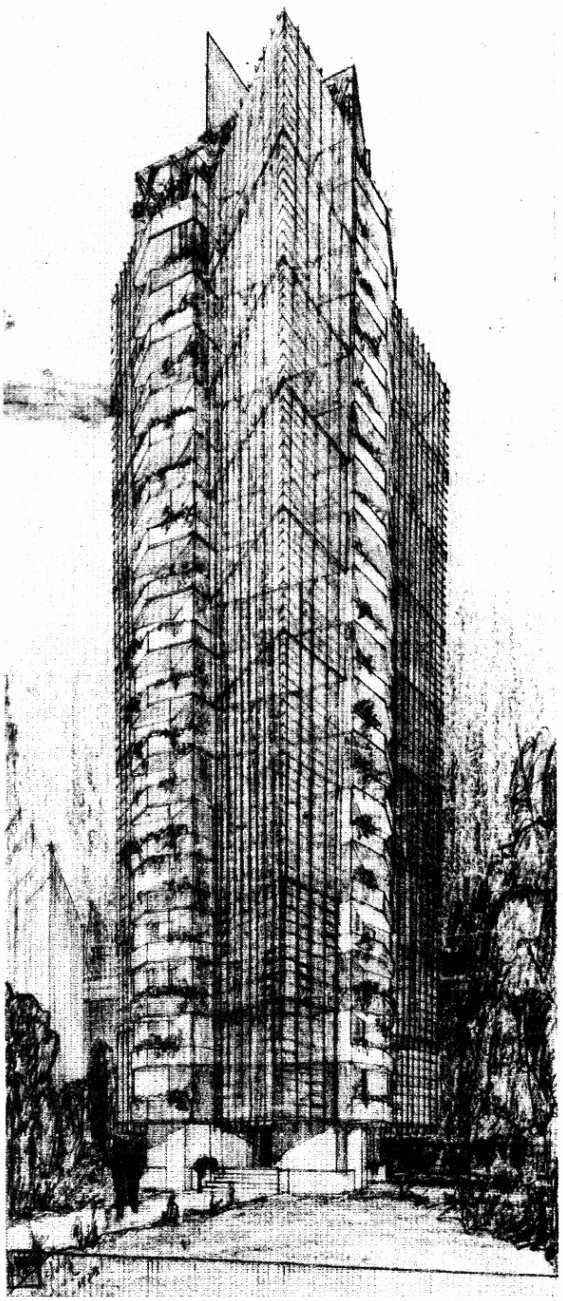

St. Mark's Tower, projektovana 1929 za New York City, a realizovana tek 1952/56 u Bartlesvillu, Oklahoma.

Wrightova vizionarska arhitektura, koja je dugo išla ispred svog vremena, da bi počela (i to samo delimično) da se ostvaruje tek pred sam kraj njegovog života ili posle smrti, i danas je atraktivna i duboko inspirativna, a često je vezana za pustinjske predele koji ga do te mere impresioniraju, da kasnije 1935, svoju zimsku rezidenciju Taliesin West locira takodje u takvo okruženje. Jedan od takvih za ono vreme utopijskih projekata bio je Edward Doheny Ranch (Sierra Madre Mountains, Ca, 1921), gde je takodje bila predvidjena primena profilisanih betonskih blokova. Radilo se o veoma velikoj i visinski raščlanjenoj lokaciji na kojoj je trebalo izgradili jednu složenu urbanističko-gradjevinsku celinu sa više sadržaja povezanih mostovima.

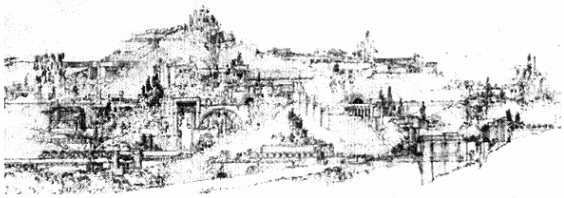

Doheny Ranch, Sierra Madre Mountains, Ca., 1921

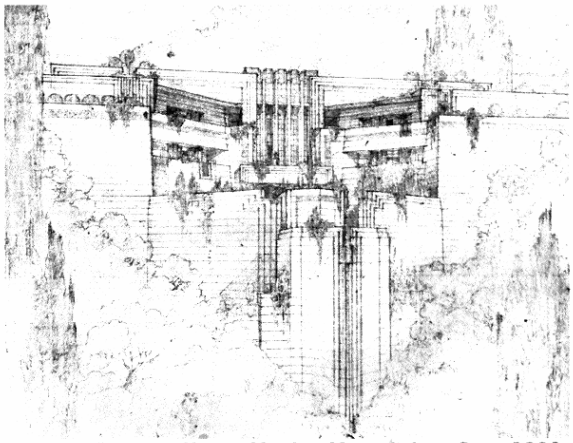

Doheny Ranch, Sierra Madre Mountains, Ca., 1921

Drugi vizionarski projekat je bio hotelski kompleks za Dr Alexandera Chandlera: San Marcos-in-the Desert Winter Resort (Chandler, Arizona 1927), koji, kao što se i moglo pretpostaviti, nije izveden. Prilikom izrade projekata za ovaj kompleks, da bi bio što bliže lokaciji, Wright gradi pustinjski kamp (biro i stanovanje) koga naziva "Ocotillo" (naziv kaktusa koji raste u tom kraju), a gde je eksperimentisao sa tzv. "tekstilnim" blokovima. Na istom lokalitetu veoma upečatljivo deluje projekat Wellington & Ralph Cudney House, radjen takodje, 1927 god.

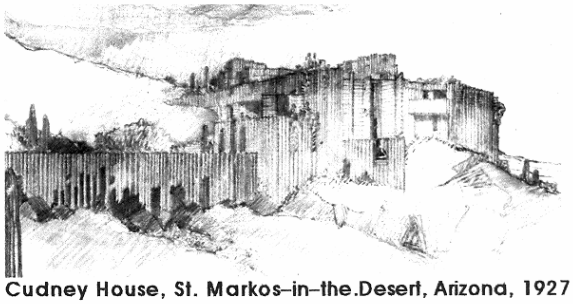

Cudney House, St. Markos-in-the.Desert, Arizona, 1927

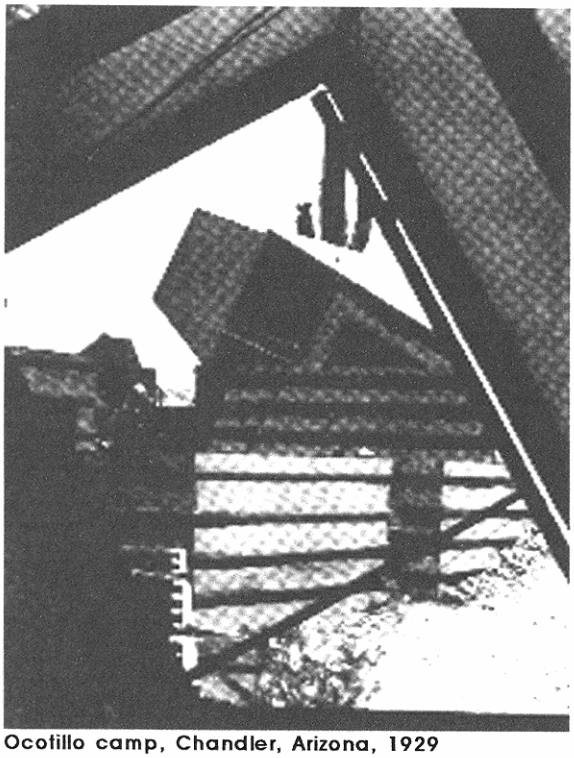

Ocotillo camp, Chandler, Arizona, 1929

Baksuzni Wright nema sreće sa svojim Taliesinom. Kompleks još dva puta strada u požaru i to 1925 i 1927 godine. Medjutim, on tvrdoglav (kao svaki srbin, odnosno srpski zet) mirno rekonstruiše i širi kompleks, stvarajući jednu čarobnu prostornu celinu u kojoj se otvoreni i zatvoreni prostori organski prepliću. Oko kompleksa on stvara posebnu auru koja nije lišena mističnosti i okružuje se jednomišljenicima. Tu prima i svoje potencijalne klijente pokazujući im na licu mesta kako ostvaruje svoje vizije o jedinstvu čoveka, zgrada i prostora koji ih okružuje. Verovatno je ova sredina i sa svoje strane doprinela Wrightovoj kasnijoj divinizaciji od strane najbliže rodbine i brojnih sledbenika.

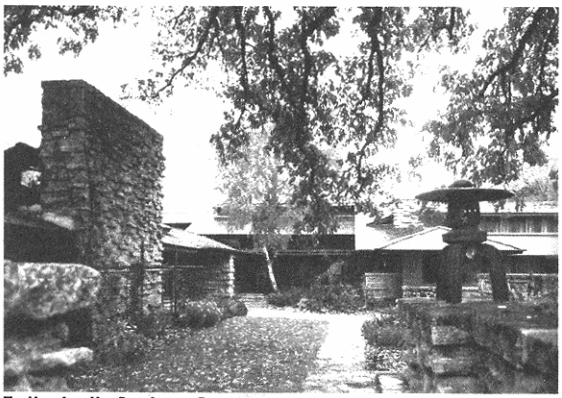

Taliesin II. Spring Green,

Kao što je Prerijskim kućama prethodio sedmogodišnji period sazrevanja kroz praksu (1893/1900), tako je i tzv. "Tekstilnim kućama" prethodio inkubacioni period 1911/17 u kome je izgradjeno 15 rezidencija, kvalitetnih ali ne i vrhunskih ostvarenja. 1911 god. izgradjena je Balch House (Oak Park, ILL), 1912, Little House (Northome, Daephaven, Minn.), a 1913 Greene House (Aurora, Ill.), Holly House (Brookfield, Ill.) i Adams House(Oak Park).

Balch House, Oak Park, Ill., 1911

Tokom 1915, Wright realizuje Brigham House (Glencoe, Ill) i Bach House (Chicago, Ill).

Bach House, Chicago, Ill., 1915

U 1916 realizuju se Bogk House (Milwaukee, Wisc.), kao i kuće Vosburgh, Bagley i Carr (sve tri u Grand Beach, Mich.). Tokom 1917 god. grade se Hunt House (Oshkosh, Wisc.) i Allen House (Wichita, Kansas).

Napomena:

U većini popularnih knjiga o F.L.Wrightu, nema mnogo podataka o svim ovim tajanstvenim, malo poznatim kućama. Predlažem vam da raspišemo "Lov na zecove", pa ih svi zajedno potražimo preko sajtova na Internetu.

5 – ODGOVOR INTERNACIONALNOM STILU (1911–1940)

Prijatno je konstatovati da se nakon ženidbe sa Olgivanom Lazović, privatni Wrightov život potpuno stabilizovao, čime su se stekli uslovi za još intenzivniji i svestraniji rad. To je očevidna potvrda, nama dobro poznate, teze da se treba ženiti samo SRPKINJAMA, ali ovo saznanje treba držati u tajnosti da ne navale švabe i ameri, a onda bi nama ostale samo njihove karakondžule!

Bilo, kako bilo, ova stabilizacija se nekako poklopila sa pojavom i naglim razvojem Internacionalnog stila, na koji je Wright reagovao svojim kontrastavovima i rešenjima. Dok je Internacionalni stil zasnovan na urbanom kolektivitetu, pojednostavljenju forme i primatu kolektivnog stanovanja, Wright je težio sintezi urbanih i ruralnih funkcija, individualitetu, neponovljivosti arhitektonskih rešenja i prioritetu indivudualnog stanovanja. U svom delu "Disapearing City"(1932), on postavlja osnove teritorijalne zajednice "Usonia" od cca 10 km^2. Na ovom prostoru su organizovane funkcije stanovanja, poljoprivrede, lake industrije, rekreacije, saobraćaja, kao i svih pratećih aktivnosti. Na ovom projektu Wright će raditi do kraja života, ali bez masovnije praktične primene zbog neusklađenosti sa dominantnim društveno/ekonomskim uslovima i pravnom regulativom. Druga je stvar sa pojedinim objektima iz ovog kompleksa, koji su parcijalno realizovani u više slučajeva.

Suočen sa fenomenom Internacionalnog stila i "Art Deco–a", Wright se opredeljuje za treću, ekspresionističku liniju, pri čemu mu je posebno blizak Erich Mendelson, za koga ga vezuje prisno prijateljstvo praćeno uzajamnim razumevanjem i poštovanjem.

Wright je tokom svog sedamdesetogodišnjeg radnog veka sačinio oko 2000 projekata i realizovao oko 700 objekata, od kojih je sačuvano blizu 500. Da bi obezbedio ovako čudovišnu produkciju, bila mu je potrebna snažna i pre svega jeftina podrška što većeg broja osoba. Oslanjajući se na romantične ideje iz rane mladosti, u kombinaciji sa cincarskom računicom (čemu je verovatno doprinela i G–dja Olgivana), Wright rekonstruiše i reaktivira stare objekte u Hillside–u u kojima su krajem XIX veka njegove tetke držale veoma uspešnu privatnu školu i formira "Taliesin Fellowship", kombinaciju škole, udruženja, komune, biroa i bratstva, u kome je on neprikosnoveni bos i patrijarh. Okružen mladim entuzijastima iz celog sveta koji rade u birou, ali istovremeno obavljaju poljske i domaće poslove, Wright pronalazi mogućnost da uz minimalne troškove istovremeno radi na po nekoliko projekata. Inače, za Wrighta su radili i kasnije veoma poznati arhitekti, kao što su Schindler (1917–23), Mozer (1923–28) I Neutra (1924–25), koji su se kasnije odlučno opredelili za Internacionalni stil i postali njegovi vodeći predstavnici.

Hillside Buildings, Taliesin Fellowship, Spring Green, Wisc. 1933

Obimni radovi na reorganizaciji Taliesina umanjili su u periodu 1930/33 intenzitet Wrightovog angažovanja na rezidencijalnoj arhitekturi. Iz ovog perioda vredi pomenuti nerealizovanu "House on the Mesa" (Denver, Colorado, 1931) i izvedenu Willey House (Minneapolis, Minn., 1933).

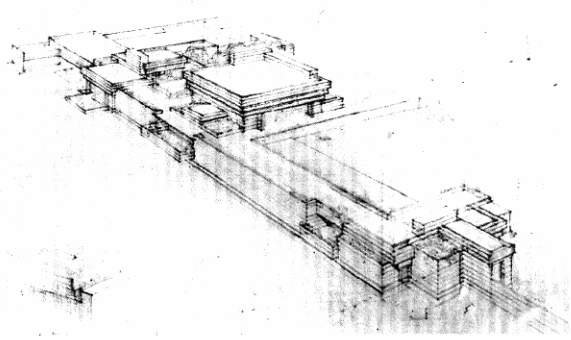

Nerealizovan projekat "House on the Mesa", Denver, Colorado, 1931

U projektu "House on the Mesa" (Denver, Colorado, 1931), Wright pokazuje da se jednostavnost ne mora postići preteranom redukcijom primarne i sekundarne plastike. Ornament je eliminisan ali se mase spretno prepliću uz razne bogate efekte. Slično Miesovoj vili Brick (1922) i ova kuća se široko rasprostire po terenu, ali sa daleko bogatijom i raskošnijom plastikom. Širenje centralnog korpusa odozdo na više, anticipira buduću plastiku Guggenheimovog muzeja.

U kući Willey (Minneapolis, Minn. 1933) raniju dominaciju krovova zamenjuju moćni izbačeni balkoni i tremovi, obloženi horizontalnim drvenim daskama, koji će se u narednom periodu veoma često javljati. Medjutim, kuća u celini deluje dostojanstveno i smireno.

Villey House, Minneapolis, Minn., 1933

Teško se moglo pretpostaviti da će se, nakon relativno smirene kuće Willey (Minneapolis, Minn.,1933), kao grom iz vedra neba pojaviti čuvena i neponovljiva Kaufmann–ova kuća na vodopadu ("Fallingwater", Bear Run, Penn., 1935/36). Smelo postavljena iznad jednog planinskog potoka sa predivno prepletenim vertikalama od cepanog kamena i betonskim horizontalama boje "blede kajsije", ortogonalna, savršeno moderna, očišćena od svih ornamenata, a istovremeno neshvatljivo uspešno uklopljena u dosta divlje okruženje, ovu zgradu mnogi smatraju najzrelijim ostvarenjem rezidencijalne stambene arhitekture svih vremena. Do kraja svog života, Wright je realizovao još mnogo indivudualnih stambenih zgrada, ali nijedna od njih ne uspeva da dostigne vrtoglave visine ovog neponovljivog ostvarenja.

A ovih zgrada je zaista bilo dosta i skoro sve su bile visokog kvaliteta. Velika produkcija

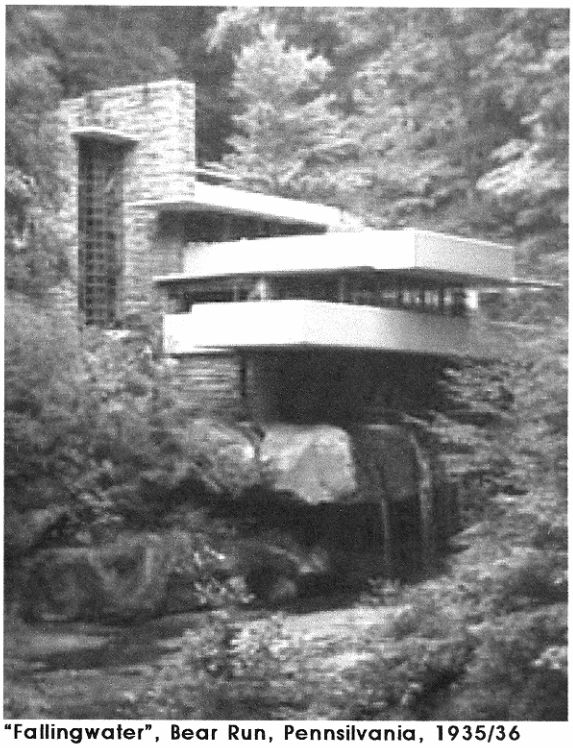

"Fallingwater", Bear Run, Pennsilvania, 1935/36

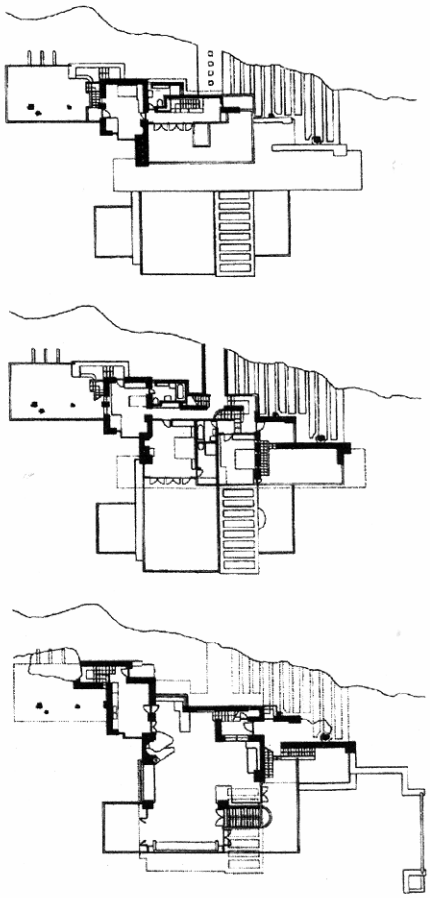

Kaufmannova Kuća na vodopadu "Fallingwater". Bear Run, Pennsilvania, 1935/36

nije umanjila nivo Wrightove arhitekture, koja je eksperimentisala ne samo sa novim materijalima, već i sa neuobičajenim modularnim projektnim mrežama. Pored uobičajenih kvadratnih i pravougaonih mreža, on uvodi trouglaste i heksagonalne mreže (Hanna "Honeycomb" House, Stanford, Ca., 1936), sa kojima vešto barata pokazujući da su ortogonalni sistemi prvenstveno stvar naše navike, a ne ishod nekih funkcionalnih ili organskih imperativa.

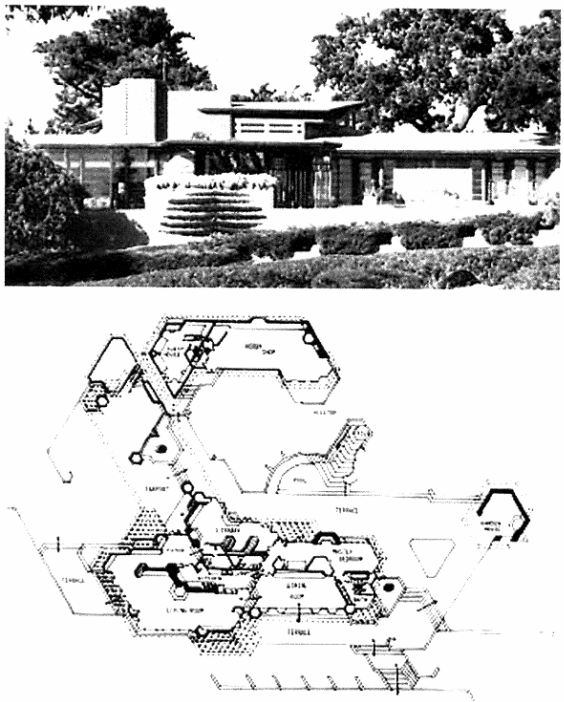

Hanna "Honeycomb" House, Stanford, Ca., 1936

Iz ideje o "Usonijanskim" zajednicama (USONIA = United States Of North America.), razvila se ideja o pravim kućama za prave amerikance – Usonian Houses. Te su kuće bile veoma raznolike, kako po veličini i ceni, tako i po unutrašnjoj organizaciji, oblikovanju, modularnoj mreži i primenjenim materijalima. One su proizilazile iz uslova lokacije, klime i prirodne sredine, finansijskih mogućnosti, želja i potreba klijenata, ali u velikoj meri i od trenutnog hira samog Wrighta, koji je smatrao da arhitekta može bolje da interpretira korisnikove potrebe i naklonosti od samog krijenta, a ja iz ličnog iskustva, potvrdjujem da je to velikim delom, mada možda ne i u potpunosti, tačno (Prim.: M.Č.). Zajedničko im je bilo još veće integrisanje dnevnog boravka, pri čemu je kuhinja prestajala da bude posebna prostorija, što ima svojih dobrih ali i nepraktičnih strana. Iz 1936 pominjemo još Herbert Jacobs House (Westmoreland, Madison, Wisc.) i "Deertrack" House za G-dju Abby Beecher Roberts (Marquette, Mich.).

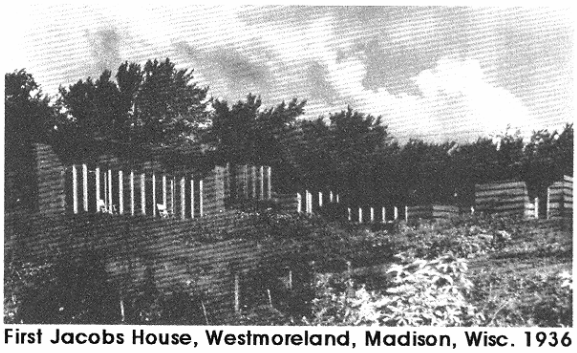

First Jacobs House, Westmoreland, Madison, Wisc. 1936

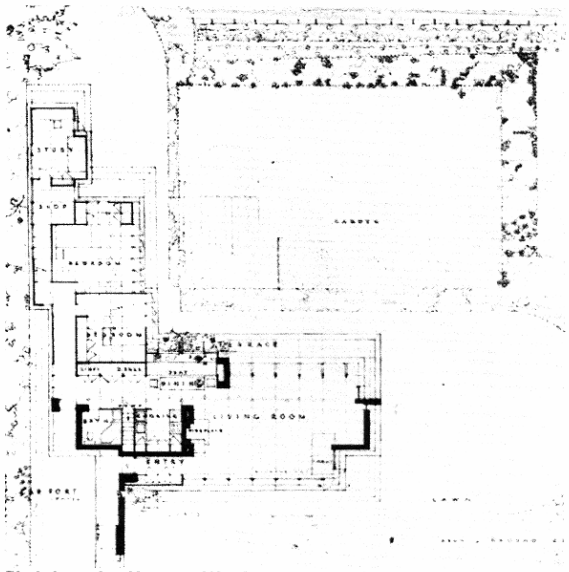

First Jacobs House, Westmoreland, Madison, Wisc., 1935
Osnova u obliku slova L

U 1937. Wright realizuje veliku rezidenciju Herberta Johnsona "Wingspread" House, (Wind Point, Wisc.) i manje poznatu Ben Rebhuhn House (Great Neck Estates, N.Y.).

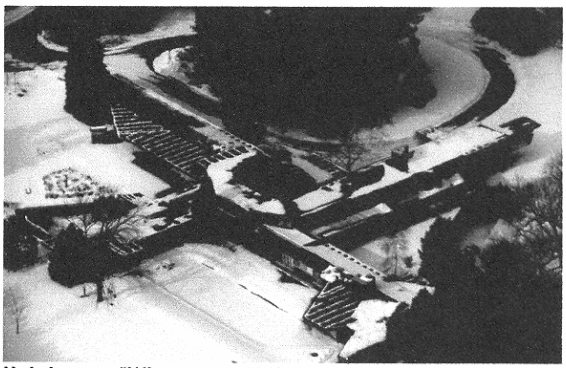

H.Johnson "Wingspread" House, Wind Point, Wisc. 1937

Za 1938. karakteristične su četiri kuće i to: Bell House (L.A.,Ca.), Ralf Jester House (Palos Verdes, Ca.), koja je izvedena tek 1976 na sasvim drugoj lokaciji i za drugog naručioca, Manson House (Wausau, Wisc.) i Pew House (Madison, Wisc.).

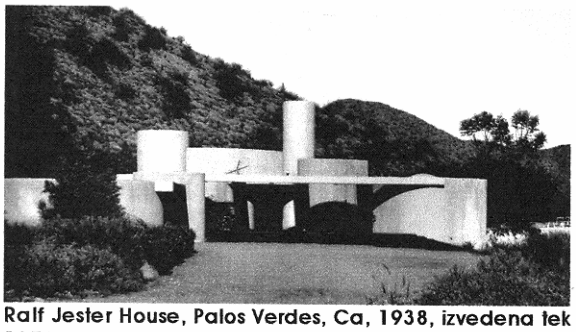

Ralf Jester House, Palos Verdes, Ca, 1938, izvedena tek 1976 na drugoj lokaciji.

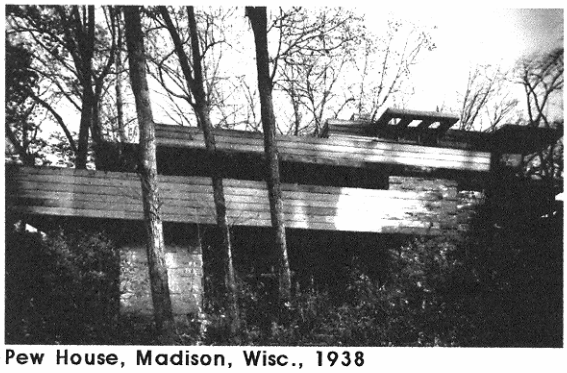

Pew House, Madison, Wisc., 1938

Posebno je plodna 1939 godina kada se Wright prosto raspomamio od individualnih rezidencija. Ovde moramo da pomenemo desetak objekata medju koje spadaju:
Armstrong House (Ogden Dunes, Ind.),
Sidney Bazett House (Hillsborough, Ca.),
Hoseph Euchman (Baltimore, Maryland),
Lloyd Levis House (Libertyville, Ill.),
Rose & Gertrude Pauson House (Phoenix, Arizona),
Loren Pope House (Falls Church, Virginia)
Stanley Rosenbaum House (Florence, Alabama),
Bernard Schwartz House (Two Rivers, Wisc.),
Clarence Sondern House (Kansas City, Missouri),
"Auldbrass" House za Leigh Stevensa, (Yemassee, South Carolina),
George Sturges House (Brentwood Heights, L.A., Ca.),
Katherine Winckler & Alma Goetsch House (Okemos, Mich.).

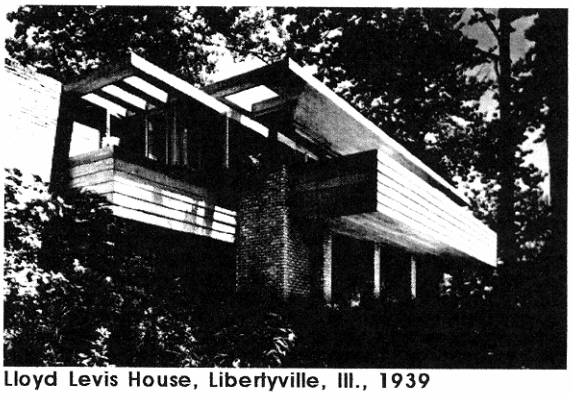

Lloyd Levis House, Libertyville, Ill., 1939

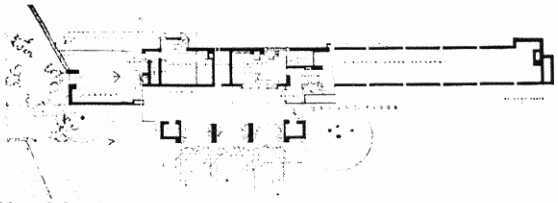

Lloyd Levis House, Osnova

Pauson House, Phoenix, Arizona, 1939

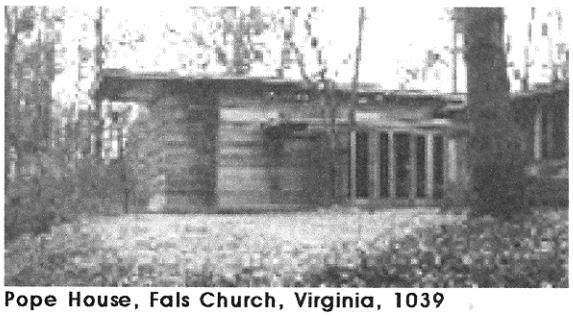

Pope House, Fals Church, Virginia, 1039

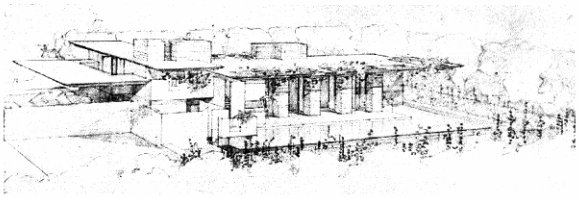

Schwartz House, Two Rivers, Wisc., 1939

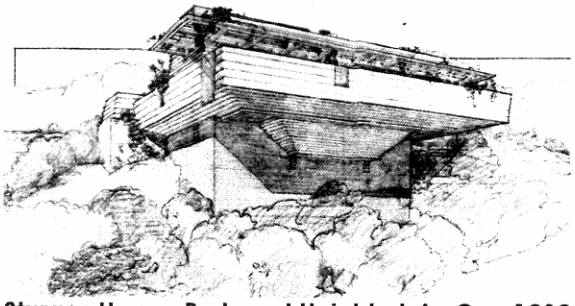

Sturges House, Bretwood Heights, L.A., Ca., 1939

Winckler & Goetsch House, Okemos, Mich., 1939

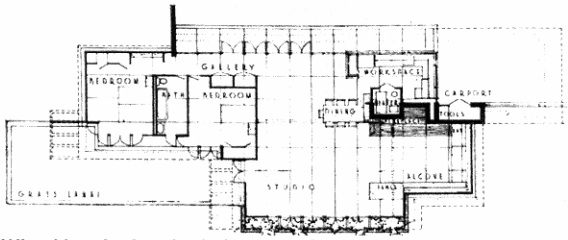

Winckler & Goetsch House, Osnova

U 1940. se ova hiper produkcija smanjuje, tako da pominjemo samo tri kuće i to: Gregor Affleck House (Bloomfield Hills, Mich.), Theodore Baird House (Amherst, Mass) i James Christie House (Bernardsville, N.J.).

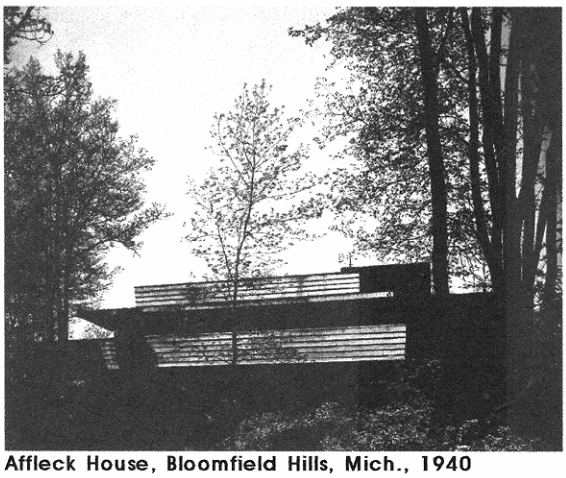

Affleck House, Bloomfield Hills, Mich., 1940

Na više ovih kuća, primenjuju se balkoni obloženi horizontalnim drvenim daskama.

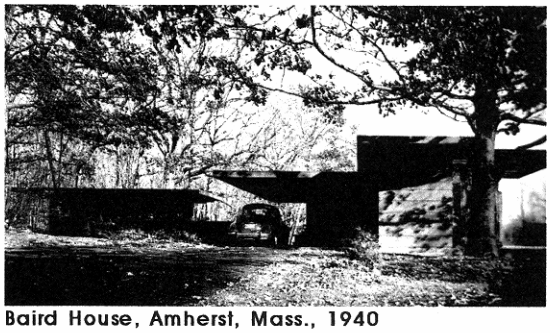

Baird House, Amherst, Mass., 1940

Od javnih objekata, nesumnjivo je najznačajniji kompleks: administrativna zgrada Johnson & Son Wax Co. (Racine, Wisc., 1936), u kojoj se nastavljaju istraživanja otpočeta na Larkin zgradi u Čikagu, 25 godina ranije. Kao i u Larkinovoj zgradi objekat je zatvoren prema degradiranom okružju i orijentisan ka unutrašnjim otvorenim i zatvorenim prostorima. Vertikalni noseći elementi su izuzetno vitki i elegantni pečurkasti stubovi, čiju je nosivost Wright briljantno demonstrirao na licu mesta, preko veoma velikog probnog opterećenja, koje je stub bez teškoća podneo. Unutrašnji prostor je efikasno osvetljen difuznim zenitalnim osvetljenjem, dok su spoljni zidovi na svim uglovima zaobljeni što spoljno oblikovanje čini originalnim i aerodinamičnim.

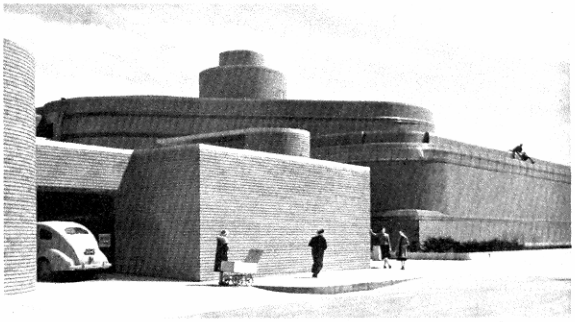

Administrativna zgrada Johnson & Son Vax Co., Racine, Wisc., 1936, Eksterijer

Administrativna zgrada Johnson & Son Wax, Co. Racine, Wisc. 1936. Enterijer sa pečurkastim stubovima

Kompleks Taliesin West (Scotsdalle, Arizona, 1937/59), nismo svrstali u stambene objekte, jer se radi o kombinaciji, rezidencije, biroa, škole i internata. Nadovezujući se na iskustva iz Okotillo kampa, Wright sve dalje prodire u pustinju, koja ga permanentno fascinira i u kojoj stvara duboko organsku i prirodnim uslovima prilagodjenu arhitekturu.

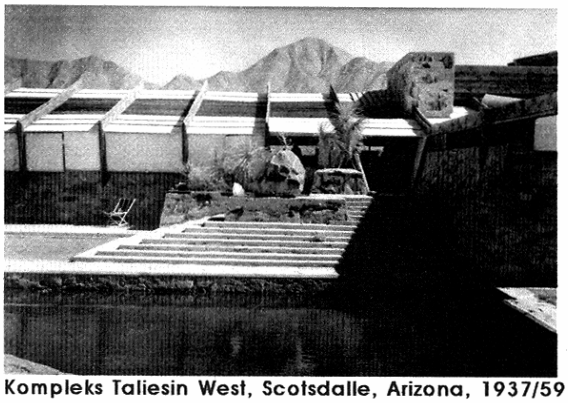

Kompleks Taliesin West, Scotsdalle, Arizona, 1937/59

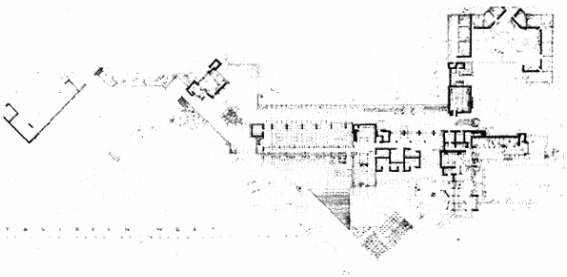

Taliesin West, Osnova

Od 1938 pa više godina na dalje, Wright se angažuje na projektu i realizaciji Florida Southern College-a (Lakeland, Florida), gde u toku 1938 radi urbanističko rešenje kompleksa kao i veoma atraktivnu kapelu Anne Pfeiffer. U istom kompleksu on u toku 1940, izvodi "Seminar Buildings", 1941 "Roux Library", 1942 Zgradu za primenjene umetnosti, 1945 administrativnu zgradu, i 1946 "Esplanades".

Kapela Anne Pfeiffer, Florida Southern College, Lakeland, Florida 1938

Od neizvedenih projekata treba pomenuti pre svega monumentalni "Monona Terrace" gradskii centar iz 1938, koji se delimično realizuje tek od 1992 godine na obali jezera u Madisonu (Wisconsin). Sadržaji se distribuiraju na više etaža ispod ogromne zazelenjene terase koja se useca u jezero i osvetljavaju preko više usečenih parkovski rešenih atrijuma i tri zastakljene kupole. U kasnijoj razradi izbačene su administrativne funkcije, dok su kulturne potencirane.

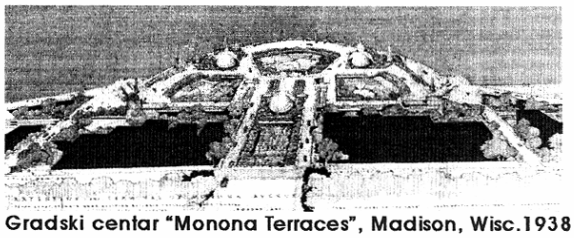

Gradski centar "Monona Terraces", Madison, Wisc.1938

Od slatkiša, koji, koliko nam je poznato, nisu izvedeni, moramo da pomenemo manje poznat projekat Leo Bramson Dress Shop. Oak Park iz 1937. Ovo medeno rešenje se nadovezuje ni manje ni više nego na "Fallingwater", jasno pokazujući da su mogućnosti igre sa horizontalama i vertikalama u praksi bezgranične. Odlična tema za studentsku vežbu!

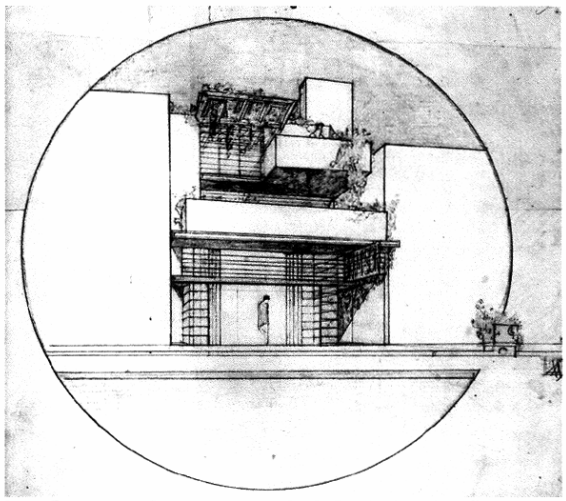

Leo Bramson Dress Shop, Oak Park, Ill. 1937

Ne mogu da propustim ni karakterističnu i na žalost, takodje neizvedenu Quadruple House "Suntop Homes* (Ardmore, Pennsylvania,

1939), sa četiri dupleksa od kojih svaki gleda na drugu stranu sveta. Imajući u vidu da sam se u životu dosta zabavljao ovakvim "propelerskim" rešenjima (i takodje nisam ništa od toga uspeo da realizujem, što je na žalost jedino, po čemu sam srodan s Wrightom), sa najvećim zadovoljstvom vadim i ovaj projekat iz koša i prepuručujem ga vašoj pažnji.

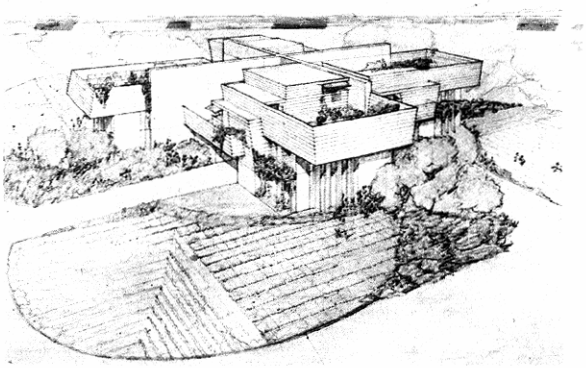

Quadruple House "Suntop Homes", Ardmore, Penn.1939

Moglo bi se reći da u ovom periodu Wright traga (i to za izuzetnim uspehom) za formulom koja će ekspresionističke tendencije i organsku arhitekturu povezati sa elementima Internacionalnog stila. Medjutim, koliko god njegovi rezultati bili impresivni, a on priznat za vodećeg američkog arhitektu, njegov rad ostaje relativno usamljen. Internacionalni stil se razvija svojom logikom, nezavisno od Wrighta i teče svojim neumitnim tokovima, koji će obeležiti polovinu XX veka, ali ga i dovesti do krize 60-ih, kada će se i ugasiti, odnosno preliti u neke druge tokove. Wrightov tok razmišljanja, medjutim, uopšte nije prevazidjen, niti su njegove mogućnosti iscrpljene. Na njegovim iskustvima direktno se izgradjuju neki sveži misaoni tokovi na razmedji vekova i mi verujemo da nas tu čekaju još mnoga prijatna iznenadjenja.

* * *

A sada da vam ispričam jednu istinitu priču iz tog vremena, koju sam drpio iz knjige Prof. Miše Perovića "Savremena arhitektura" (Knjiga 2a), a u kojoj ima još puno, puno ovakvih lepih priča (kupite tu knjigu, obavezno!)

Sedeo tako Wright u svom birou sa djacima, baš ovako kako ih vidite na ovoj prvoj slici i pričao o arhitekturi. Bilo ih je 15 (možete ih prebrojati), svi se nakolmovali da što više liče na Učitelja, a dosadni kao krlje, stalno nešto pitaju i prizvocavaju. Na kraju Wrightu dosadilo, pa poslao djake da kopaju u bašti, a on rešio da malo prošeta i otišao u Madison.

Wright sa djacima pre incidenta, 1937

Ide on tako ulicom, gleda u izloge i nikog ne dira, kad eto ti jednog klipana, čija je žena radila kod Wrighta kao kuvarica. Počne on da Wrighta davi za neka 282 dolara., pojma nemam po kom osnovu, a Wright stipsara pa ne da. Reč po reč, klipan izubija Wrighta kao mačku (tad je već imao 65 godina), slomije mu kolenom nos, baci u jarak i ode neobavljenog posla. Nakon dva dana pet njegovih djaka odu klipanovoj kući i počnu da mu prete, a on izleti sa nekom nožinom, malo ih poganja i oni zbrišu kao zecovi (pazite, jedan juri petoricu arhitekata). Klipan se ne zaustavi na tome, već ih tuži sudu pa oni budu osudjeni na 60 dana zatvora i 100 dolara kazne. A sada evo i dve pouke:
A/ Arhitekta je izložen svakoj šikani, pa čak i Wright. I poslednji džiber može da ubije Boga u njemu i da ostane nekažnjen.
B/ Jedan džiber lako rastera pet arhitekata i još na kraju oni zaglave u apsu. Razume se, da su tamo bili moji drugari Miša Veselinović i Tupa Vukotić, drugačije bi se sve završilo.

Wright sa pet djaka manje nego na prethodnoj slici. Nedostaju oni koji su zaglavili onih 60 dana zatvora!

JOŠ UVEK PROBLEMI SA DEZODORANSOM

Ilustracije: Dobrosav–Bob Zivković iz knjige "Srbija", Kreativni centar, Beograd 2000

Ala je to divota, kad se ko okupa.
Što se ne bi kupali, voda nije skupa?
Moramo se kupati, prljavštinu stresti,
Nečistoća privlači rdju i bolesti!
(Čika Jova Jovanović–Zmaj)

Još pre upisa, lepo sam vam skrenuo pažnju na činjenicu da radimo u malom prostoru i da je redovna primena sapuna i dezodoransa Conditio sine qua non (neophodni uslov). Jedni su bili povredjeni, drugi su se smejali, ali svi su se saglasili da je čistoća jedna od elementarnih civilizacijskih tekovina i da ćemo se tog postulata svi pridržavati. I tako je kurs počeo.

A onda je sve počelo! Samo tri deteta, samo tri na celom kursu, zaboravilo je na svoja obećanja i obaveze i počelo da dolazi omotano gustom aurom svog prirodnog mirisa, šireći je po učionici i trujući sve ostale, pa i mene. Svi su ćutali (i još ćute), ćutim i ja. Zao nam je nesretnika, ne želimo da ih povredimo, ali činjenica je da oni svakodnevno povredjuju nas. Svi znamo ko su oni, sem njih, jer po nekom nepisanom zakonu, **niko ne oseća sopstveni smrad!**

Ja dobro znam da od smrada niko umro nije, da neka deca žive u malim stanovima u kojima se miris kiselog kupusa (svi ga volimo) podmuklo uvlači u odeću, kosu, mebl i sve ljudske pore, da neki nemaju ni kupatila, da neki daleko stanuju pa se oznoje dok stignu do nas, ali ipak, ipak... ovo je strašno!

Još jednom vas najlepše molim i preklinjem da se svako jutro, pre polaska u školu ili kod mene, OBAVEZNO (makar iznad lavora) oribate ispod miške SAPUNOM, poprskate ili namažete DEZODORANSOM i obučete PROVETRENU odeću, a još bi bilo bolje da se pre dezodoransa lepo istuširate. Doćićete sveži i mirisavi kao majske ruže i vaše kolege neće morati svaki čas da trče u WC kako bi se nadisali svežeg vazduha.

Svakako, može se desiti da kasnije ustanete i nemate vremena za tuširanje, toliko gorite od želje da što pre stignete na crtanje. Stvari još mogu da se srede. Udjite u naš toalet, osvežite se ispod miške vlažnim maramicama i onda koristite sprej dezodorans, koji je tamo ostavljen samo za vas (ima čak dve vrste – muški i ženski). Postavićete pitanje: "Ako niko ne oseća SVOJ miris, kako da znam da sam ja onaj (ona) koji (koja) kandiše?", a odgovor će biti jednostavan:
AKO SE PRE DOLASKA KOD MENE NISTE OPRALI I NANELI DEZODORANS, ONDA **SIGURNO VI** KANDIŠETE!

I na kraju, još jedna informacija, koja će vas iznenaditi: u sva tri pomenuta žalosna slučaja radi se o mladim damama!

Izdavač: Biro za arhitektonsko projektovanje, istraživanje i edukaciju "ARD", Beograd.
Zmaj Ognjenog Vuka 4, Tel. (011) 36.91.787,
Email: smika@Eunet.yu
Urednik Dr. Mihailo Čanak, dipl.ing.arh.
Ovaj broj je umnožen u 150 primeraka i distribuira se besplatno svim polaznicima našeg Pripremnog tečaja sa studije arhitekture, kao i poslovnim prijateljima biroa.
Januar 2001

Tokom pripreme za štampu ovog broja suočili smo se sa bojazni da bi prizemnost ovog priloga mogla da ugrozi visoki stručni nivo časopisa, po kome smo se već pročuli. Razmislili smo, pa smo se setili da veliki broj naših odraslih, pa i renomiranih kolega i koleginica ne samo i sami pate od ovog opasnog "Tvor sindroma", već su po tome i poznati. To je prevagnulo i prilog ipak objavljujemo. Njih treba dok su mali!